

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

**CHARLES WHITE VE İSTANBUL'DA ÜÇYIL,
1844'TE TÜRKLERİN ADETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF SÜREYYA GENÇ
2501960415

Tezi Yöneten:
Doç.Dr. ERTAN EĞRİBEL

T 92663

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İSTANBUL - 1999

CHARLES WHITE VE İSTANBUL'DA ÜÇYIL , 1844'TE TÜRKLERİN ADETLERİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. - KİTABIN TANITIMI

1. - Kitabın Önemi
- 2.- White'ın Yaklaşım Biçimi

II.- İSTANBUL İZLENİMLERİ

- 1.- Osmanlı ve Günün Siyaseti
- 2.- İstanbul'dan İlk İzlenimler, İlk Bilgiler
- 3.- Saray
- 4.- Yabancılar- Azınlıklar

III.- İSTANBUL'DA GÜNDELİK YAŞAM

1. - Gündelik Yaşamın Biçimlenmesi
2. - Esnaf Teşkilatı
3. - Çarşı - Pazar

SONUÇ YERİNE

BİBLİYOGRAFYA ÜZERİNE

GİRİŞ

Bu çalışmada Charles White'ın *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844* (*İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri*) adlı seyahatnamesini tez konusu olarak ele alacağız. İnclediğimiz bu kitap 19. yüzyıl ürünü olduğundan, yazarın kitabı oluştururken Osmanlı'ya olan temel bakış açısını 19. yüzyılın gereksinimlerinin ve koşullarının belirlenmiş olması doğaldır. Muhtemelen o dönemde İngiliz parlamentosunda Osmanlı Devleti hakkında yapılan tartışmalar eserin içeriğinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Kitabın basıldıktan sonra ise bu tartışmalarda gündeme gelmiş olma ihtimali yüksektir.

19. yüzyıl dünya tarihi açısından önemli bir dönemdir. Bu dönem Osmanlı tarihi bakımında da aynı derecede önemlidir. 19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı'da Batılılaşma veya Yenileşme ile ifade edilen, önemli değişikliklerin yaşandığı bir süreç başlamış ve çeşitli alanlarda günümüze kadar devam etmiştir. Böylesine önemli bir toplumsal değişme Türk sosyolojisinin de temel ilgi alanına girmektedir. Türk sosyolojisinin başlıca konusu olan bu değişimin temelinde Batı ile olan ilişkilerimiz bulunmaktadır.

19. yüzyıl, Batı'nın hem kendi içinde hem de bizimle olan ilişkilerinde değişikliklerin ortaya çıktığı ve ilişkilerin yeniden biçimlendiği bir dönemdir. Bu dönemde Batı egemenliği sistemli bir dünya egemenliğine dönüşmüştür. Batılı devletler, Türkiye'yi de içine alarak birbirine karşıt Doğu siyasetleri üretmeye başlamıştır. Fransız Devrimi ve Napolyon ile devam eden süreçte İngilizlerin açık denizlere dayalı dünya egemenliğine karşıt yeni bir dünya sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni sistem, İngilizlerin dünya egemenlik sistemini tehdit etmek için eski Doğu ticaret yollarının canlandırılmasına dayalı yeni bir sistemi ve siyaseti gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti coğrafi konumu dolayısıyla bu gelişmelerin odağındadır. Osmanlı Devleti de bu yeni gelişmelere bağlı olarak yeni bir siyaset üretmeye çalışmıştır. Geçmişte İngiltere dünya üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik için Osmanlı'ya bir gereksimin duymamıştır ve nitekim Doğu'ya Osmanlı üzerinden değil Ümit burnundan dolaşarak ulaşmıştır. 19. yüzyılda Avrupa siyasetlerinde ortaya çıkan değişiklik ile Doğu'ya Osmanlı toprakları üzerinden ulaşma fikri gündeme gelince İngiltere elinde bulundurduğu egemenliği kaybetmemek için Osmanlı Devleti ile daha çok ve farklı bir açıdan ilgilenmeye başlamıştır.

Günümüz Türkiye'sinin oluşmasını da etkileyen bu karmaşık ilişkilerin çağdaşları tarafından nasıl algılandığını anlayabilmek için seyahatnameler ilgi çekici bir kaynaktır. Charles White'ın seyahatnamesi de bu yeni ilişkilerin ve ilginin bir göstergesi, bir yansımasıdır. White'ın eseri 19.

yüzyıl öncesi Osmanlı üzerine yapılan seyahatnamelerden farklılık göstermektedir. Öncelikle White'ın İngiliz olması ilgi çekicidir. Biz de bu nedenle Charles White'ın kitabını seçtik. White'ın ve kitabının etkisi ve önemi dönemiyle sınırlı kalmıştır. Kitaba olan ilginin yazıldığı dönemle sınırlı kalması, muhtemelen o dönemde gündemde olan konuların ele alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kitap dönemi ile sınırlı kalmış olmasına rağmen o dönemde İngiltere'nin Osmanlı'ya bakışını yansıtmaya ve ilgi duyulan konular hakkında ham malzeme biçiminde de olsa önemli bilgiler vermesi dolayısıyla son derece değerli bir eserdir. Biz bu nedenle, yazar ve eseri pek tanınmamış olmasına rağmen bu kitabı seçtik.

19. yüzyıl hem Batı hem de Türkiye açısından yeni ilişkilerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Charles White'ın kitabı bu yeni ilişkilerin bir belgesidir. White'ın bir İngiliz olarak elbetteki vatandaşı olduğu ülkenin yaklaşımından etkilenmiş olması kaçınılmazdır.

Yazarın bakış açısı, o dönemde İngiltere'de ve diğer Batılı devletlerde ortaya çıkan değişiklikler tarafından belirlenmiştir. 19. yüzyılda başlayan bu değişikliklerin etkilerinin günümüze kadar sürmüş olması nedeniyle bu eserden toplumumuz ve tarihimiz ile ilgili hem geçmişi hem de günümüzü aydınlatıcı bilgiler edinmek mümkündür.

Çalışma konumuz White'ın İstanbul seyahatnamesidir. Ele aldığımız bu konuda çalışmanın güçlüklerinden biri yazarın kendisi hakkında ve Osmanlı'ya görevli olarak gelip gelmediği, üç yıl boyunca İstanbul'da nerede kaldığı, hatta geliş tarihi hakkında da kesin bilginin olmayışdır. Bir başka güçlük ise, yazarın ele aldığı konuları sistemsiz ve dağınık bir biçimde aktarması ve verilen bilgilerin ham malzeme biçiminde olması nedeniyle kitabı değerlendirme aşamasında doğan güçlüklerdir. Charles White'ın seyahatnamesi büyük ihtimalle İngiltere'deki tartışmalara ve bilgilere göre adeta gazete tefrikası biçiminde yazılmıştır. Yazarın yaklaşım biçimi ve kitapta verilen bilgiler netleştirildiğinde bu malzemenin değerlendirilmesine geçilebilir. White'ın kitabı ancak böylelikle bir kaynak olarak kullanılabilir. Bütün bu zorlukları ve sınırlılıkları aşabilmek, yararlı bilgiler ve doğru sonuçlar elde edebilmek için yazarın verdiği planın dışında kitabı yeniden kurgulamak, deyim yerindeyse yeniden yazmak zorunda kaldık. Kitabı yeniden kurgulamak için yaptığımız plan kitabın planından farklıdır ve bu biçim bizim sorumluluğumuzdadır.

19. yüzyıl öncesi Osmanlı üzerine yazılan seyahatnamelerde Batılı seyyahların ilgi alanı çoğunlukla yönetimdir. Ancak kitaba baktığımızda Doğu ve Osmanlı ile yeni ilişkilere bağlı olarak günlük yaşamın nasıl işlediğini anlamının ve açıklamanın önemli hale geldiği görülmektedir. Kitabın esas malzemesi İstanbul izlenimleri ve İstanbul'da gündelik yaşamın örgütlenme biçimi olarak esnaf hayatı ve çarşı – pazardır. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde Kitabın Tanıtımını (Kitabın Önemi ve Yaklaşım Biçimi) ele aldık. Kitabın

malzemesinin işlenmesini ve değerlendirilmesini ise ikinci bölümde (İstanbul İzlenimleri) ve üçüncü bölümde (İstanbul'da Gündelik Yaşam) değerlendirdik.

Çalışmamızda temel bakış açımızı ve tavrımızı Baykan Sezer düşüncesi'ne borçluyuz. Kendisinden şahsen yararlanma imkanı da bulduk. Çalışmamızı Baykan Sezer'in öğrencisi Ertan Eğribel yönetti. Her aşamada kendisinden faydalandık. Bir seyahatname kitabının yeniden kurgulanması ve sosyal tarihimizi aydınlatmaya yarayacak doğrultuda değerlendirilmesi bildiğimiz kadarıyla ilk defa bizim çalışmamızda denendi. Bu tür çalışmaların bundan sonra artacağını ummaktayız. Bu çalışmanın sonucunda hem karmaşık bir seyahatname kitabındaki ham bilgilerin kaynak olarak kullanılması hem de 19. yüzyılda ortaya çıkan değişikliklerin nasıl algılandığı konusunda geçerli bilgilere ulaşmayı amaçlıyoruz.

I. KİTABIN TANITIMI

1.- KİTABIN ÖNEMİ (WHITE'IN KİTABINI NİÇİN SEÇTİK ?)

Öncelikle bu çalışmada incelediğimiz *İstanbul'da Üç Yıl* adlı eserin yazarını tanıtmak ve daha sonra ise yazarın seyahatnamesini oluştururken kaynak olarak faydalandığını belirttiği kitaplar ve diğer kaynaklar hakkında bilgi vermek gereklidir. Tez konusu olarak seçtiğimiz eserin yazarı Charles White 1793'te İngiltere'nin Shropshire bölgesinde doğmuştur. 1805'te İngiltere'deki en ünlü okullardan Eton'a yazılmıştır. 1812'de Coldstream¹ birliğine katılmış ve iyi bir asker olmuştur. Katıldığı savaşlar hakkında elimizde bilgi yoktur. Ele aldığımız seyahatnamesinin dışında da kitapları bulunuyor. 1827'de yayınlanan *Herbert Milton, Almack's revisited*² (Herbert Milton, Almack'a Tekrar Ziyaret) adlı üç ciltlik bir roman, 1827'de yayınlanan *The King's Page, or married unmarried* (Kralın Uşağı veya Evli Bekar) bir başka roman, ve 1840'ta yayınlanan *The Cashmere Shawl, an Eastern Fiction* (Kaşmir Şal, Bir Doğu Romanı)adlı üç ciltlik roman ve 1835'te yayınlanan iki ciltlik *The Belgic Revolution of 1830* (1830 Belçika İhtilali) adlı inceleme kitabı bulunmaktadır³. White ayrıca Henry Swinburne'ün 1840'ta yayınlanan *The Courts of Europe at the Close of the last Century* (Geçen Yüzyılın Sonunda Avrupa Hünkar Sarayları) adlı eserinin editörlüğünü yapmıştır ve bazı özelliği olan gazetelerde yazılar yazmıştır. Charles White 1861'de ölmüştür⁴.

1853'te "The Naval" ve "Military Gazette" adlı gazetelerde yazılar yazmıştır. Takma adı Huffy (asabi) White ve Miss Mary Corr'dur⁵. Önemli İngiliz askeri gazetelerde yazması, buna karşılık takma ad ve bayan adı kullanması ilginçtir, bu kimliğini gizlemeyi tercih ettiği izlenimi vermektedir. İngiliz dünya egemenliği açık denizlerin denetimine ve kontrolüne dayalı olduğu için her iki gazete de belli konuların ele alındığı önemli gazetelerdir. Bunlar büyük ihtimalle sıradan halkın okuduğu gazeteler değildir.

White'ın gazeteciliği konusunda başka bilgiler de bulunmaktadır. Philip Mansel'e göre Charles White İstanbul'da bulunduğu sırada "Daily Telegraph" gazetesinin muhabirdir⁶. Ancak kaynaklara göre bu gazete 1855'te kurulmuştur. Frederick Boase'un hazırladığı bibliyografyaya

¹Coldstream Guards, 1659'da İskoçya'da kurulmuş İngiliz Kraliyet ailesi muhafız alayıdır. *The Random House College Dictionary*, Revised Edition, New York, 1988.

²Almack's, William Macall adlı bir İngilizin 1764'te kurduğu sosyal kulüptür. Macall'ın kurduğu ve daha ünlü bir başka Almack's adlı kulüp daha bulunmaktadır. *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1971,5. cilt, s. 954

³*Universal Pronouncing Dictionary of Biography and Mythology*, Philadelphia, 1982.

⁴Boase, Frederick *Modern English Biography, containing many thousand concise memoirs of persons who have died during the years 1851 – 1900*, Londra, 1972

⁵Boase, Frederick , a.g.e.

⁶Mansel, Philip *Constantinople, the City of the World's Desire, 1453- 1924*, Penguin Books, London, 1997, s:276

göre ise White İstanbul'dan ayrıldıktan çok sonra gazetecilik yapmıştır⁷. Yazarın gazeteciliği ve İstanbul'da bulunduğu sırada hangi görevde olduğu konusundaki bilgiler belirsizdir. Ancak yazarın hem asker kökenli olduğu hem de gazetecilik yaptığı anlaşılıyor. Bu iki görevi herhalde birbirinden bağımsız değildir. White, İstanbul'a ne amaçla ve hangi görevle geldiğini belirtmiyor.

Yazarın, Doğu toplumları ile ilgili bir eğitim almadığı ve kraliyet muhafız alayında görev alması nedeniyle sıradan bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. İngiliz Kraliyet Muhafız Alayında görev almak ancak seçme kişiler için mümkün olabilir. White'ın *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*, (Henry Colburn Yayınevi, Londra) adlı eseri ilk baskısı 1845'te üç cilt olarak çıkmıştır. I. cilt v-xviii (önsöz), v-xiii (giriş), 338 sayfadır. II. cilt 372, III. cilt 367 sayfa, toplam 1077 sayfadır. Kitapta İstanbul ve Boğaziçi'ni kapsayacak şekilde geniş ve ayrıntılı İstanbul haritası ve Büyük Çarşı'nın detaylı bir planı yer almaktadır⁸. White, benzer bir çarşı planının daha önce hiçbir yerde yayınlanmadığını ve Osmanlı makamlarında da mevcut olmadığını, kendisinin planı büyük zorlukla yaptığını ve planı çizerken Austen Layard'dan yardım aldığını belirtmektedir. İngiliz arkeolog ve diplomat Sir Austen Henry Layard 1842'de Sir Stratford Canning için gayri resmi diplomatik görevle çalışmak üzere İstanbul'a gelmiş ve 1845'te ayrılmıştır. Layard, 1877 - 1880 yılları arasında İstanbul'da elçilik yapmıştır⁹. White'ın eseri bir yıl sonra 1846'da İngiltere'de ikinci kez basılmıştır ve ilk baskı ile arasındaki tek fark önsözdür. Ele aldığımız eserin ikinci baskısıdır. White, eserin ikinci baskısının gerektiğini ve bu vesile ile kendisinin de yanlışları düzeltmek, bazı değişiklikler yapmak ve adını vermediği önemli bir iki eleştirmenin tavsiyeleri üzerine bazı kısımların yerini değiştirmek niyetinde olduğunu, ancak zaman yetersizliğinin ve başka bir takım engellerin bu değişiklikleri yapmasını önlediğini belirtiyor¹⁰. Eser İngiltere dışında 1846'da Gottlob Fink tarafından aynı adla tek cilt olarak Almanca'ya tercüme edilmiştir.

White kitabında belli kaynaklardan yararlandığını söylemektedir. Ona göre Gyllius, Du Cange, Banduri, Pococke, Tavernier ve geçmişteki diğer ünlü yazarlar Bizans eserleri, tarihi ve İstanbul'un topografyası konularında dikkate değer çok az bilgi vermişlerdir. White'ın oryantalistler içinde en doğru ve en güvenilir kaynak olarak kabul ettiği d'Ohsson, dönemindeki fıkıh ve bunların uygulanışı konusunda gerekli hiçbir şeyi atlamamıştır. Eseri, 1788'de Paris'te yayınlanan *Tableau Général de l'Empire Ottoman, divisé en deux parties, dont l'une Comprend la Législation Mahométane; l'autre, l'histoire de l'Empire Ottoman* 'dır¹¹. Ignatius Mouradgea

⁷Boase, Frederick *Modern English Biography, containing many thousand concise memoirs of persons who have died during the years 1851 – 1900*, Londra, 1972

⁸White, Charles *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn yayınevi, Londra, 1846, ikinci baskı, I. cilt, giriş, s.ix.

⁹*Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1971.

¹⁰White, Charles a.g.e., I. cilt, önsöz s: v

¹¹a.g.e., I. cilt, giriş, s: v

d'Ohsson 1740'da İstanbul'da doğmuş bir Ermenidir. Asıl adı Muradcan Tosunyan'dır¹². Mansel'e göre ise Mouragea'ya soyadı 1763 ile 1782 yılları arasında tercüman olarak çalıştığı İsveç elçiliği tarafından 1780'de, lakabı olan "tosun" dan esinlenilerek verilmiştir¹³. d'Ohsson, Mansel'e göre İstanbul tarihçilerinin en iyilerindendir¹⁴.

White'a göre Von Hammer'in da İstanbul'un anıtları, kurumları ve kronolojik tarihi hakkında verdiği bilgiler en az d'Ohsson'un verdikleri kadar kapsamlıdır. Eseri 1822'de Pesth'te yayınlanan *Constantinopolis und der Bosphoros Örtlich und geschichtlich beschrieben*'dir. White, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesini İstanbul'daki hiçbir kütüphanede bulamadığını belirtmiş¹⁵ olan Von Hammer'in ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin eserinde verdiği esnaf örgütleri ile ilgili bilgilerden yararlanmış olduğunu belirtiyor¹⁶. Von Hammer Purgstall, İstanbul'daki Avusturya elçiliğinde önce dil öğrencisi olarak çalışmış, daha sonra 1793'ten 1799'a ve 1802'den 1806'ya kadar tercüman olarak görev almıştır. İstanbul'da Arapça, Rumca, Farsça ve Osmanlıca öğrenmiştir. Mansel, von Hammer'in yazdığı Osmanlı tarihi kitabının bir yabancı tarafından yazılmış en iyi kitap olduğunu belirtiyor¹⁷.

White'ın kaynakları arasında gösterdiği John Cam Hobhouse (daha sonra Baron Broughton de Gyfford) politikacıdır. Hobhouse, aynı zamanda Yunan ihtilalinin ateşli destekçisi ünlü şair Lord Byron'un da yakın arkadaşdır ve onunla yaptığı Avrupa yolculuğuna ait izlenimlerini 1813'te yayınlanan *A Journey through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe during the Years 1809 and 1810, 1813* adlı eserinde anlatmıştır¹⁸.

Yazarın faydalandığını belirttiği yazarlardan olan David Urquhart'ın 1833'te yayınlanan *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade; the State and Prospects of English Commerce in the East, the New Administration of Greece, Its Revenue and Possessions*, adlı eserinde, özellikle Osmanlı'nın siyasi ve belediye kurumları hakkında verdiği bilgiler başta olmak üzere Osmanlı Devleti hakkında, hiçbir eserin vermediği ölçüde ve doğrulukta bilgiler verdiğini vurgulamaktadır¹⁹.

¹²Beydilli, Kemal *Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)*, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, İstanbul, 1984, Sayı 34,

¹³ Mansel, Philip a.g.e., s: 215

¹⁴ a.g.e., s: 40-41

¹⁵ White, Charles a.g.e, I. cilt, s: 194

¹⁶ a.g.e. , I. cilt, s: 186

¹⁷Mansel, Philip a.g.e., s: 215-216

¹⁸Drabble, Margaret ed. *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford, 1996, s. 471

¹⁹White, Charles a.g.e. , I.cilt, giriş s:v-vi. Yazar eserin ismini vermiyor, ancak söz ettiği kitabın bu olduğu kanısındayız. Urquhart'ın 1838'de yayınlanmış *The Spirit of the East* adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

White'in gösterdiği diğer kaynaklar Andreossy'nin *Constantinople et le Bosphore de Thrace*, Robert Walsh'ın 1836'da yayınlanan *A Residence at Constantinople* adlı eseri²⁰, elçiliğin Prusyalı sekreteri Alfred Reumont'un *Reisechilderungen* adlı eseri, Michaud'un *Correspondant d'Orient*'dir. Thornton'dan da faydalandığını söylüyor ancak eserin adını vermemektedir²¹.

Hobhouse, von Hammer, d'Ohsson Osmanlı hakkında en iyi bilgileri veren kaynaklardır. White'ın bu eserlerin Osmanlı tarihi ve kurumları hakkında doğru bilgi verdiklerini söylemesi ve bunların seyahatnamesinde kaynak olarak yararlanması bu sahada iyi bir seçici olduğunu göstermektedir. White'ın eserinde pekçok kez övgü ile bahs ettiği Sir Startford Canning²² ve David Urquhart bazı özellikleri ile diğerlerinden ayrıdır. Sir Canning, İstanbul'a ilk kez 1808'de bir misyon ile gelmiş, 1810'da maslahatgüzarı olarak 1824'te ise İstanbul'a elçi olarak atanmıştır. Navarin savaşı sırasında Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Canning 1831'de tekrar görevli olarak gönderilmiştir. 1832'de İspanya'ya atanan Canning 1841 - 1846 yılları arasında dördüncü kez İstanbul'a gelmiştir. Padişanın ve bakanlar üzerinde etkili olmaya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışmıştır. Canning 1848 - 1853 ve 1853 - 1858 yılları arasında İstanbul'da görevli olarak bulunmuştur²³.

19. yüzyılda denizlerin denetimine dayalı İngiliz egemenlik sistemine karşı Avrupa'da yeni arayışlar başlamıştır. Fransa'nın Mısır seferi daha sonra 1830'da Cezayir'i işgali ve 1833'te Türkiye ve Rusya arasında imzalanan ve Rusya'ya bir takım avantajlar kazandıran Hünkâr İskelesi Antlaşması (bu antlaşma ile 15 bin kişilik bir Rus askeri birliği İstanbul'a gelmiştir. Antlaşmada yer alan gizli bir maddeye göre Osmanlı Devleti, Rusya'nın talebi üzerine Boğazları, Rusya ile savaşta olan devletlerin donanmalarının geçişine kapatmayı kabul etmişti. Böylece Rusya, Osman üzerinde söz sahibi olmuştur.) ile ortaya çıkan gelişmeler karşısında İngiltere kendi dünya egemenliğine tehdit oluşturacak bu çabaların önüne set çekmek için Osmanlı'ya yönelik olarak yeni bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Urquhart, Palmerston ve Canning Osmanlı'da İngiltere'nin yeni politikasının sözcüleridir. Urquhart 1831'de özel bir görevle Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Bu yeni politikanın mimarları arasında dışişleri bakanı Lord Palmerston gösterilmektedir. Canning 1841'de İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir. White'ın İstanbul'da bulunduğu dönem Canning'in İstanbul'da elçi olarak bulunduğu döneme rastlar. Stratford Canning 1856'da ilan edilen İslahat Fermanı'nın ilanında da baş rolü oynayanlardan biridir. Ama o dönemde İngiltere çok farklı politikalar yürütmektedir, Rusya ile işbirliği gündeme gelmiş anlaşmazlık noktası İstanbul olmuştur. Canning 1858'de İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Osmanlı politikası değişmeye başlamıştır.

²⁰White eserin adını vermemiştir.

²¹a.g.e., I. cilt, giriş s. v-vi

²²a.g.e., I. cilt, önsöz, s: xviii

²³Warr, Michael *A Biography of Stratford Canning, Mainly His Career in Turkey*, Alden Press, Oxford, 1989

White'ın eserinde sık sık söz ettiği Rıza Paşa, 1830'da henüz onbeş yaşında bir gençken çalışmakta olduğu Mısır Çarşısı'nda Sultan II. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve yetiştirilmek üzere saraya alınmıştır²⁴. Rıza Paşa vezir, mabeyn müşiri, hassa müşiri olmuş, 1843 - 1845 arasında seraskerlik yapmıştır. 1846'da ticaret nazırı, 1848'de tekrar serasker olmuştur. 1849'da görevinden azledilmiş, 1854'te Kaptan-ı Derya olmuştur²⁵. Yazar, Rıza Paşa'nın siyasi eğiliminin antireformcu ve ultra-Türkçü olduğunu belirtiyor. Paşa, tuhaf yenilikler getirmek isteyen Reşit Paşa'ya cephe alan Valide Sultanın beğenisine layık olmuştur. White, Rıza Paşa'nın siyasetinin kendi çıkarlarını korumaktan ibaret olduğunu ve bu özelliğin hemen hemen bütün önemli Türk şahsiyetlerinde bulunduğunu iddia etmektedir²⁶.

White'ın eserinde faydalandığını söylediği Türk şahsiyetlerden biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. Ahmet Vefik (1818 – 1891) Tanzimat Dönemi kültür yaşamında önemli rol oynamış devlet adamıdır. 1831'de Mühendishane-i Berr-i Humayun girdi, liseyi babasının görevi için gittiği Paris'te tamamladı. 1837'de Bab-ı Ali'de Tercüme Odasında göreve başladı. 1840'ta Londra elçiliğine katip olarak atandı. Yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli görevlere atandı, İstanbul'a döndükçe tercüme odasındaki memuriyetine terfilerle devam etti. 1847'de Tercüme Odası başmütercimi oldu²⁷. 1851'de Tahran büyükelçiliğine atandı. 1875'te St. Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne muhabir üye seçildi. Ahmet Vefik Paşa, Türkçe ve Türk lehçeleriyle ilgili birçok araştırma ve çalışma yapmıştır. Ulusal temele dayalı tarih anlayışını benimseyerek, ulusal tarihin Osmanlı tarihinden farklı olması gerektiğini savunmuş, bu anlayışla yazdığı Fezleke-i Tarih-i Osmani adlı eseri 1869'da yayınlanmıştır. White, Bab-ı Ali'nin üçüncü tercümanı²⁸ olduğunu söylediği Ahmet Vefik Efendi ile tanıştığını ve kendisinin Türk İmparatorluğu'ndaki genç kuşak içinde en ümit vadeden yetenekli gençlerden biri olduğunu belirtmektedir²⁹. Ahmet Vefik Efendi'nin Fransızca'yı çok iyi konuştuğunu ayrıca Fransız ve İngiliz edebiyatı konularında derin bilgiye sahip olduğunu söylüyor³⁰. Yazarın arkadaşım dediği Ahmet Vefik Efendi ile samimi ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır³¹, hatta Ahmet Efendi'nin, emekli yarbay ve yakın zamanda Paris'te maslahatgüzarlık yapmış olan babası Ruhuddin Efendi'nin Bozdoğan Kemer civarında bir konağının bulunduğunu, kendisinin evsahipliğinden ve bilgilerinden faydalandığını, İstanbul'da geçirdiği en güzel ve verimli günleri ona borçlu olduğunu belirtiyor³². White,

²⁴White, Charles a.g.e., I. cilt, önsöz, s: xviii

²⁵Süreyya, Mehmet *Sicill-i Osmanlı*, İstanbul, 1996, 5. cilt, 1389 - 1390

²⁶White, Charles a.g.e., I. cilt, sayfa:184-185

²⁷Daha fazla bilgi için Mehmet Zeki Pakalın'ın *Ahmet Vefik Paşa*, İstanbul, 1942, s. 3-5 ve Sevim Güray'ın *Ahmet Vefik Paşa*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı.

²⁸White, Saffet Efendi, Fuat Efendi ve Ahmet Vefik Efendi'nin Bab-ı Ali'deki en değerli tercümanlar olduklarını, çok iyi derecede Fransızca bilmelerinin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça'ya da hakim olduklarını söylüyor. a.g.e., II. cilt, s. 159

²⁹a.g.e. , I. cilt, sayfa: 173

³⁰a.g.e., II. cilt, s. 176

³¹a.g.e. , I. cilt, sayfa: 258

³²a.g.e. , III. cilt, sayfa: 254

eserinde değindiği önemli konularda, liberal fikirli Vefik Efendi'den ve babası Ruhuddin Efendi'den bilgi almıştır³³. Ahmet Vefik Paşa da Rıza Paşa gibi ilk Türkçülerdendir.

White zamanının önemli yerli aydınlarından söz etmektedir. Kıskançlıklar nedeniyle Dolmabahçe'deki tüfek fabrikası görevinden alınan ve İngiltere'de, Woolwich'te pratik eğitimi almış olan Bekir Paşa (Kütüphanesinde sayıca az ama iyi seçilmiş matematik, mekanik, gemicilik, kimya ve diğer konularda İngilizce kıymetli eserler bulunmaktadır). Askeri Akademinin yöneticisi ve İngiltere'de okumuş olan, ayrıca üstün matematik başarısı nedeniyle Cambridge Üniversitesi'nden ödöl alan Emin Paşa, Hassa Ordusu'na ait askeri hastanenin kaymakamı Akif Bey, Fransa ve İngiltere'de öğrenim görmüş olan ve Galata Saray Akademisi'nde doğa tarihi, felsefe ve jeoloji hocalığı yapan Derviş Efendi, Maarif Nazırı İmam Zade (ilahiyat, kelam ve fıkıh konularında şehirdeki en geniş kütüphaneye sahiptir), Rumeli kadısı, ünlü bir metafizikçi ve kitapsever olan Kahya Zade (Barbaros Hayrettin tarafından kurulan Beşiktaş'taki medresde dersler vermektedir.) Fars şairi Saib'in şiirlerini tercüme etmiş Selim Sırrı Efendi'nin en kıymetli şiir kitaplarından oluşan beşyüz ciltlik kütüphanesi bulunuyor. Çok kültürlü ve iyi bir şair olduğunu söylediği Reis efendi Akif Efendi. Dönemin en ünlü şairi İzzet Molla'nın oğlu şair Fuad Efendi'nin Fransızca, İngilizce ve İtalyanca seçme eserlerden oluşan ikibin ciltlik bir kütüphanesi vardır. Hekimbaşı ve Rumeli kadısı Abdullah Efendi'nin hukuk ve tıp konularında en iyi Türkçe, Arapça, Fransızca ve İtalyanca eserlerden oluşan kütüphanesinde cilt sayısı üçbinden fazladır. İmparatorluğun tarih yazıcısı Şeyh Zade Esad Efendi'nin kütüphanesi de Türkçe, Arapça ve Farsça pekçok tarih, nesir ve şiir eserleri ile doludur³⁴.

White üç ciltlik eserinin samimi ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olduğunu, kitabı oluşturmada kendisinin dikkatli muhakemesinin ve gözlemlerinin yanısıra en iyi yerel otorite dediği, bilgili ve iyi eğitilmiş Türklerin ve doğruyu söylediklerinden emin olduğu reayanın ve Frenk ahalinin sözlü ve yazılı ifadelerinden faydalandığını belirtmektedir³⁵. Bu kaynakların yanında kendisinin de belirttiği gibi, İngiliz elçilik görevlileri de bulunmaktadır. Yazar ayrıca Pera'da bulunan İngilizlerden, her sınıftan yabancılardan ve yerli halktan da yardım aldığını, özellikle yerli halktan kendisine en çok yardımcı olanların Türk memurlar olduğunu ve hatta bu memurların bazıları ile samimi ilişkiler kurduğunu da açıklıyor³⁶.

White ve eserleri hakkında çok az kaynakta bilgi bulunması ve eserinin kaynak olarak pek fazla kullanılmamış olması yazarın ve kitabının unutulmuş olduğunu, yazarın çok tanınan birisi olmadığını göstermektedir. Bizim gördüğümüz bir iki kaynakta White hakkında verilen bilgiler

³³a.g.e., II. cilt, s. 176

³⁴a.g.e. , II. cilt, s: 176-180

³⁵a.g.e. , I. cilt, giriş s: viii

³⁶a.g.e. , I. cilt, giriş s: x

sınırlıdır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmadığı gibi verilen bilgiler de çelişkilidir. Ayrıca kendisi de hayatı konusunda bir seyahatname kitabı olarak *İstanbul'da Üç Yıl* biçimsel açıdan buna izin vermesine karşılık kendisine ait bir bilgi bırakmamıştır. Birçok önemli kaynakta, ansiklopedide adından söz edilmemektedir. Kitap da günümüzde çalışmalarda kaynak olarak pek fazla kullanılmış değildir.

White, 19. yüzyılda Osmanlı'da gündelik yaşamı ele almasına rağmen bu konudaki çalışmalarda bu kitabın kaynak olarak pek fazla kullanılmadığını görüyoruz. Buna mukabil kitap 1845'te yayınlanmış, ertesi yıl ikinci baskı yapmıştır. Kitap çok kısa bir sürede iki baskı yapacak kadar ilgi çekmiştir. İngiltere dışında ilk yayınlanmasından kısa bir süre sonra Almanca'ya tercüme edilmiştir. Buna karşılık kitabın ve yazarın neden unutulmuş olduğunun açıklanması gereklidir, ancak bu oldukça zordur. Yazar hakkındaki bilgileri kontrol etmek mümkün değildir. Yazar hakkında en bilinen kaynaklarda çok az bilgi vardır. Bu nedenle kitabın neden hem kısa bir dönem boyunca gündemde olduğunu hem de sonra neden unutulduğunu açıklamak zordur, ancak belli bir varsayım öne sürmek mümkündür. Söz konusu dönemde Batı'da ve İngiltere'de, Doğu'ya ve Osmanlı'ya karşı geniş bir ilgi vardır. White'ın seyahatnamesi de bu geniş ilgiden yararlanmak için yazılmış bir kitaptır. Ancak daha sonraları Doğu'ya ve Osmanlı'ya olan ilginin azalmasıyla kitaba ve yazara olan ilgi de kısa süre sonra azalmıştır. İlginin azalmış olması kitabın önemini de tartışmalı hale getirir. Biz bu kitabı niye seçtik?

Bu çalışma, Osmanlı ve Doğu toplumları hakkında belli bir uzmanlığı olmayan bir İngilizin bu konudaki genel görüşlerini ve Osmanlı'ya olan bakış açısını yansıtmaktadır. Yazarın aktardıkları ve kaynakları bu açıdan önemli olduğundan çalışmamızda White'ın kitabını seçtik.

Kitabı ele aldığımız zaman ilk görünen kitabın sistemli bir çalışmanın ürünü olmadığıdır. İstanbul'dan ayrıldıktan bu kadar kısa bir süre içinde kitabının iki baskı yapması yazarın bu seyahatnameyi, o dönemde İngiltere'de Osmanlı toplumuna duyulan meraktan faydalanmak ve buna karşılık vermek için yazdığı izlenimini vermektedir. Hemen ikinci baskısını yapması bu ilgiye karşılık vereye çalıştığını göstermektedir. Kitabın biçimini systemsiz olması bunun bir başka göstergesidir. Bu konuda örnekler vermek mümkündür. Bölüm başlığında belli bir konu üzerinde durduğunu belirtmesine rağmen anlattığı konu ile ilgisiz birçok şeyden söz ediyor ve bir önce anlattığı konuya dönmektedir. Bu nedenle anlatılan konunun bütünlüğü bozulmakta ve anlaşılması güçleşmektedir.

Bütün bu kusurlarına rağmen kitabın bizim için önemi azalmamaktadır. Elbette kitap White'ın bilgisine, önyargılarına ve bir takım verilere dayanarak yazılmıştır. Yazar, ele aldığı konuları belli bir bakış açısıyla veriyor. Kitabın ham izlenimlerde kalması en başta vurgulanması gereken özelliğidir. Eserde, bir İngiliz olarak White'ın kendi kültürünün etkisi ile oluşan deneyimlerinin

ve önyargılarının yol açtığı yanlış anlamaların olması kaçınılmazdır. Kitapta mevcut hataların kasıtlı saptırmadan kaynaklandığını düşünmek doğru değildir. Nitekim yazar verilen bilgilerden faydalanılmasını amaçlanıyorsa bunların doğru olmasına en azından gayret ettiği kanısındayız. Biz de buna inandığımız için bu kitabı çalışma konusu olarak tercih ettik.

19. yüzyılda, Osmanlı ve Doğu ile görevi gereği veya eğitimi sebebiyle belli bir hazırlığı olmayan, bu konuda birikimi olmayan bir batılının Osmanlı'ya bakışını anlamak için White'ın kitabı elverişli özellikler taşımaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı üzerine yazılan seyahatnameler içinde İngiliz seyahatnamelerinin özelliğini, İngiliz seyahatnamelerinde zaman içinde değişen ilgi alanlarını ortaya çıkarmak için bu kitap önemli bir kaynaktır. Kitap aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan değişiklikleri, İstanbul'da üç yıl yaşamış olan bir İngilizin bakış açısından görmemizi sağlamaktadır.

2.- WHITE'IN YAKLAŞIM BİÇİMİ

Kitabı tanıtmadan ve yeniden biçimlendirmeden önce White'ın yaklaşım biçimini ele almak gereklidir. Bu kısımda White'ın kendisinin kitabını nasıl tanıttığını, diğer bir deyişle yaklaşım biçimini ele alacağız.

Kitap, White'ın kendisinin verdiği başlıktan anlaşılacağı üzere İstanbul'u ve Türklerin adetlerini ele almaktadır. Eser her ciltte sekizer toplam yirmi dört bölümden oluşmaktadır. Ciltlerin başında yer alan fihristte, her bölümde bahs edilen konuların çoğu kısaca belirtilmektedir.

I. Ciltte bulunan bölümler ve içerikleri: I. Bölüm: Çarşı ve Pazarlar (bedestan, çarşı ve pazarlar, bedestanın kelime anlamı, açılış ve kapanış saatleri, günleri – çarşılar, genel hatları, sınırları, genişliği – bedestan ve Büyük Çarşı'nın diğer çarşılardan farkı – imalathaneler ve işyeri olarak kullanılan hanlar – kavvafhane, saraçhane, debbağhane, terzihane – terzihanenin kuruluşu – pirleri İdris – kapanlar – çarşılardaki nöbetçiler, bekçiler, kira ve yönetim – valets de place(rehberler)in cahillikleri ve düzenbazlıkları – saray ve camiilere giriş için ferman – Mevlevi Dervişleri – Büyük Çarşı'ya en kısa yol – Galata Kulesi Kapısında kapıcılık yapan falcı Kırmımlı Mehmet Ağa – bedestanda gerçekleştirilen bir büyü – panzehir olarak kullanılan bezuar taşı – Galata Kulesi – itfaiyeciler ve nöbetçiler – dilenciler – İslamiyetin önemli özelliklerinden biri bağış – Galata'da Perşembe Çarşısı – toptancı Stampa'nın mağazası – İslami takvim – bu sisteme göre saat ayarlama – Galata Çarşısı – iskeleler); II. Bölüm: Kayık ve Kayıkçılar (kayıklar – bağlı

oldukları iskeleler – ücretler – kayıkçıların sayısı ve haykırıları – Haliç'te çalışan kayıkların ebadı – ebatlarına göre kayık çeşitleri, tanımları, fiyatları – makam kayıkları – Kaptan-ı Deryanın kayığı – yabancı elçiliklerin kayıkları – adet gereği makam kayıklarında rütbeye göre değişen kürek sayısı – kayıkçıların giysisi ve maaşları – askeri yetkililerin elçiliklere gösterdiği iltifat – Beşiktaş ve Çırağan Sarayları – padişahın kayığı - saltanat kayıkları – padişahın kayık konvoyu – eskiden dulbendağasının görevi – kayık ve kayıkçıların tam sayısı – ödedikleri vergiler ve ortalama gelirleri – yolcu ve yük taşıyan büyük gemiler – kayıkçıların piri Nuh peygamber – kayıkçıların atletik yapıları ve sakin tabiatları – kayıkçılarla ilgili romantik hikayeler – Ermeni ve Türk kadınları arasında bir hadise – Tophaneli Mehmet Ali Paşa'nın öldürdüğü kadın kölesi ve Türk hizmetkari – Ramazanda serbest bırakılmak üzere çok sayıda kuşun alınıp satılması – bazı kayıkçıların yüksek makamlara terfileri, bunlardan biri olan Ahmet Fevzi Paşa, paşanın geçmişi, ihaneti ve ölümü); III. Bölüm: Balık Pazarı (İstanbul'un surları – iskeleler – kanalizasyon ve karantina – Türk karakterindeki zıtlıklar – Balıkpazarı – balıkların çeşitliliği ve güzelliği – en çok tercih edilen balıklar – diğer ülkelerde bilinmeyen ve lezzetli bir balık olan lüfer – balık tutma yöntemleri; balık tutmak Hristiyan kadınların zevklerinden biridir – tatlı su balığı tercih edilmez – deniz böcekleri tercih edilir – istiridye çıkarma mevsimi – inci – İzmir karidesi – yunusbalığı sürüleri - Marmara Denizi'nde köpekbalıkları – ağ ile avlanma yöntemi – tekne ve dalyan balıkçılığı – şeytan akıntısı ve Boğaziçi'ndeki diğer iki akıntı – deniz akıntılarının rüzgardan etkilenmesi – kılıç, palamut ve tonbalığı mevsimi – bir günde tutulan balık miktarı – balıkçılar, maaşları, giyimleri – balıkemini denetlediği balıkçılık – Karadeniz'de ufak bir ada olan Cramyon (soğan) adası – karadan ve denizden hoş bir gezinti – Kabakos vadisi ve koyu – mağaralar – akik taşı, zeytin ağaçları – Cramyon adasının tasviri ve cüce geçidi – balıkçı örgütü – toptan ve perakende satış yerleri buraların yönetimi – balinanın yuttuğu aziz Yahya – adi suçluların idam edildikleri Balıkpazarı); IV. Bölüm: İdam Cezaları (idam yeri - yalancı şahit bulmak kolaydır - Şeyh-ül İslam - Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye - yalancı şahitliğin cezası - padişahların zorbalıkları ve rakiplerinin kıskançlıkları yüzünden kurban edilen zengin Ermeniler ve Rumlar - bunların mezartaşları ve kitabeleri - Tarabyalı Ermeni ve Rumların mallarının müsadere edilmesi - müsadere yasasının II. Mahmut tarafından kaldırılması - Gülhane Hatt-ı Humayunu - Avrupa modeline göre Türkiye'ye idari yasalar getirmenin isabetsizliği - idam cezalarının seyrekliği - Abdülmecit'in idam emri imzalamak istememesi - Karagöz - akıl hastanelerinin islah edilmiş durumu - İngiliz doktorların hastanelerde kısmen uygulanan planları - tıp fakültesine dönüştürülen Galata Sarayı - Osmanlılar kadavra üzerinde çalışmaya karşı batıl inançlarını yenmişlerdir - zindanda ölen tutukluların kadvraları kullanılıyor - Rum reayanın idamı - Rumeli kazaskeri - polisin, dükkanlarının önünde idamın gerçekleştirilmesini istemeyenlerden rüşvet alması), V. Bölüm: Elçiliklere Tanınan Himayenin Suistimali (Hristiyan azınlıklara yabancı temsilcilikler tarafından tanınan himayenin kaynağı - bu sistemin suistimali - Bab-ı Ali'de çeşitli dönemlerde kötü muameleye maruz kalan Fransız elçileri - İngiliz arşivi yandığı için benzer durumu ortaya koymak mümkün değil - Bab-ı Ali'nin direnmesine rağmen

elçilikler tarafından verilen himaye beratları - Lord Ponsonby, Sir Canning ve konsolos Cartwright kendi memleketlerinin uluslararası hukuku çiğnemelerine müdahale ediyor - Fransız yetkililer daha az lakaytlardır - "Hristiyanlığın Doğu'daki Koruyucusu" ünvanını Fransa'ya sağlayan ilk kapitülasyonlar - Keldani Hristiyanlarını Katolikleştirip Fransız himayesi altına alarak Musul'a götürme planları - Rusya'nın Hristiyan nüfus üzerinde etkisini arttırma çabaları - İngiliz elçiliğinin masrafları - Rus elçiliğinin büyük miktardaki masrafları - Mengrelistan elçisinin başından geçen bir olay - İran elçisi Mirza Caferhan - elçiliklerin gücü ve yargılama yetkileri - yargılama usulleri - İngiliz hukukunun bu alandaki zaafı - Pera ve Galata'da işlenen suçların büyük çoğunluğu İngiltere'nin Akdenizli vatandaşlarından kaynaklanıyor - yasanın derhal ve tamamıyla yenilenmesi gerekli - konsolos Cartwright'ın bu konuda yaptığı girişimler, yetkisinin sınırlılığı yüzünden, sonuçsuz kaldı - bir İtalyanı bıçaklayan Maltalının yargılanmasında kanunların eksiklikleri - Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın başından geçen bir olay - 1581 1842 arasında İstanbul'da görev yapan İngiliz elçileri); VI. Bölüm: Çarşılar, Esnaf Teşkilatları, Loncalar (Mısır veya attarlar çarşısı - doğu kapısındaki gizemli harfler - dükkanların büyüklükleri ve tezyinatı - Türk sireni ahu - çarşı nizamı - pirlar - satılan mallar - saray müşiri Rıza Paşa çalışmaya bu çarşıda başlamıştır - Paşa'nın geniş yetkileri - vatanperverlik Türkiye'de bilinmiyor - Ketenciler Çarşısı - esnaf örgütlerinin doğuşu - Müslümanların halife ve dini şahsiyetlere atfettikleri meslekler ve zanaatlar - Loooristan dağlarında Davut'un demirci ve zırh yapımcısı olarak çalıştığı tahmin edilen mağara - Davudi denen soyu tükenmiş bir ırk - Cebraill'in getirdiği önlük ve Şeba kraliçesinin yaptığı mendil - esnaf örgütleri - Peygamber sülalesinden gelenler - esnaf örgütlerindeki görevliler - geçmişteki esnaf alayı - bir alay geçişinde meydana gelen tatsızlık - esnaf örgütlerine ait malların vakıflaştırılması - saraydaki Hırka-i Şerif Mescidinde saklanan Sancak-ı Şerif ve Peygamberin diğer kutsal emanetleri - Hırka-i Şerif için yazılan bir şiir: Kaside-i Burde - Ramazan'da Bayazıt Caminin avlusunda kurulan pazar - Hırka-i Şerif Mescidi - padişah adına hutbe - Hırka-i Şerif Mescidinde kutsal emanetlerin sergilenmesi - Hırka-i Şerifin yıkandığı suyun kullanımı - İslami bayramlar ve kandiller - Ramazanın 27. gecesini olan Kadir gecesinde padişahın ve halkın yaptıkları - hac kafilesindeki kutsal develer); VII. Bölüm : Vakıflar, Salatin Camileri, ve Camilerin Mülkleri (vakıfların kaynağı ve anlamı - birinci grup - salatin camilerine bağlı imam ve görevli sayısı - imamların maaşları - çocuğa ad koyma merasimi - salatin camilerinin tahmini yıllık gelirleri - camiler üçe ayrılır - salatin vakıflarının nazırı Kızlarağası, haremeyn müfettişi - kendi ihtiyaçları için padişahların vakıf kaynaklarını sık sık kullanmaları - ikinci ve üçüncü grup vakıflar - vakıf yöneticilerinin mülk ve nakit temini için uyguladıkları yöntemler - karantina uygulamaları yüzünden vakıf gelirlerinin etkilenmesi - şer'iat karantinaya karşı değildir - mülklerin vakıflaştırılması - vakfa ait emlakların ve arazilerin icarı - vakıf emlakının gasp edilmesi - bazı camilerin tanıtımı - bu camilerle alakalı efsaneler - Aya Sofya ve Fatih Camileri ile ilgili efsaneler); VIII. Bölüm: Tahmishane, Zerzevatçılar, Bahçeler, ve Bahçevanlık (Tahmishane - Mokka kahvesinin çıkışı ve İstanbul'a ilk gelişi - kahve tüketimini yasaklayan fermanlar ve IV. Murat tarafından bütün kahvehanelerin kapatılması - kahve pişirme

yöntemi - kahvehane sayısı - Yeniçerilerin II. Osman'a karşı ayaklanmayı tertiplelediği Etmeydanı civarındaki kahvehane - neticesinde 65. Yeniçeri ortasının fesh edilmesi ve katli - kahvenin fiyatı ve tüketimi - Hasırcılar Çarşısı - sepetçiler - süngerciler - anacaddeler - zerzavatçılar - kavun ve üzüm - kayısı - ananas - oniki aylık hava ısısı tablosu - yetiştirilen sebze çeşitleri - ciritte iki takıma verilen adlar: lahana ve bamya - çiçek pazarı - çiçek ve meyve yetiştirme sanatı - Türk kadınların sakin hayat tarzları - çok eşliliğin yaygın olduğu konusunda yanlış bilinenler - çiçek isimleri - zerzevatçılık - horasan denen bir tür çimento - Karadeniz'de yelkovan kuşu-bahçevanlık - Batı Avrupa gülleri yetişmiyor - Lady Ponsonby'nin gül yetiştirmesi ve yardımseverliği - Avusturya elçilik sarayının bahçesi - Kont ve Kontes Stürmer - Boğaziçi kıyılarındaki en güzel bahçeler - saltanat ailesindeki bütün erkek çocukların katlini vacip kılan zorba saray kanunu - güller vadisi ve pınarlar - İstanbul'un bitki örtüsü - Büyükdere'deki çınarlar - akrepler ve yılanlar - akrep sokmasına iyi geldiğine inanılan ilaçlar - Arnavut bahçevana bağlanan bir yılan).

II. Ciltte ise, I. Bölüm: Şekerciler, Su Taşıyıcıları, Sukemerleri (helva ve helvacı – bir helvacının sahtekarlığı yüzünden cezalandırılması – şekerciler – Cenevizlilerden öğrenilen meyve şekerlemeleri yapma sanatı – çok tercih edilen rahat-ı hulkum(genize iyi gelen) şekerlemesi – çörekçiler – leblebici – çok sevilen bir tatlı: kadayıf – Peygamber'in tatlı tüketimini teşvik edişi – Hz. Muhammed'in en sevdiği tatlılar – soğan ve sarmısağın şeytandan kaynaklandığı inancı – içecekleri soğutmak için kar – kar ve buz toplayıcıları – Pera'da yürüyüş alanı – oteller – yabancı dillerin birbirine karışması – Bab-ı Ali'deki bütün tercumanlar Osmanlıdır – buz ve su satıcısı gezgin sucular – su taşıyıcıları: saka – halk sakalara saygı duyar – Halet Efendi'nin bir sakayı öldürmesi – kısa süre içinde kendi ölümü – İstanbul'un su sistemi – bentlerin sayıları ve nitelikleri – başhavuz – sukemerleri – Pera ve Eğri Kapı'daki dağıtım rezervuarları maksem – su terazisi – su geçirmeyen bir madde olan likyum – maksem – şehre ve köylere sağlanan su miktarı – kuyular ve küçük havuzlar – önemli aileler suyu titizlikle seçer – meşhur pınarlar – su yolcu esnafı – süslü sebiller ve çeşmeler – üzerlerindeki kitabeler); II. Bölüm: Çömlekçiler ve Camcılar, Hanlar, Kumaşçılar Çarşısı, Kıyafet ve Mücevher (Yahudi çömlekçiler ve camcılar – Ermeni porselen satıcıları – odalarda süs eşyası koymak için oyuklar – demirci dükkanları – tesbihci – Peygamber'in eşinin kıymetli bir tesbihi kaybetmesi – bunun sonuçları – Yeni han, Valide hanı ve diğer hanlar – kervansaraylar – kaşıkçılar – çeşitli kaşıklar – tarak ve kürdan – kürdanı icat eden Hz. Ali'nin oğlu Hasan'dır – Büyük Çarşı'nın doğu girişi – çokadlar (yünlü kumaş) çarşısı – yeni kıyafet ve üst düzey bürokratlar – Sultan Mahmut ve Şeyh-ül İslam – frak – kıyafetlerin renkleri – yeşil kullanmak yasak – padişahın kıyafeti – yeşili Peygamberin soyundan gelenler kullanabilir – bir İngiliz denizcisi bu kuralı çiğner ve neredeyse hayatından olur – yeşil renge saygının kaynağı – Cevahir Çarşısı – kadın ve erkeklerin kullandıkları takılar – en çok tercih edilen takı: inci – Turkuaz nadir bulunur ve kıymetlidir – Ermeni kuyumcular – altın ve gümüş işçiliği – kıymetli taş yontan Yahudiler – bu mesleklerin sınıflandırılması – mücevher yapma sanatı – çoban taşı diye bilinen ünlü bir elmas – mücevherin değerini tespit eden resmi

makam – kuyumcu örgütü – bu zanaatta usta olan padişahlar – antika para, madalyon ve intaglio – perakendeciler – en meşhur amatör koleksiyoncular – Türkiye'nin modern para birimi – son otuz yılda İngiliz para birimin kambiyo kuru); III. Bölüm: Parfümcü (miskci), Ayakkabıcılar, ve Nakışçılar (miskci - parfüm merakı - Türk kadınlarının bakımlı saçları - kadınların saç bakımı - parmaklara kına yakma - dişfırçası kullanımına karşı önyargı - Valide ve Esmâ Sultan'ın haremeleri - parfümlü balmumu - perdah tozu - kaş boyama - kokulu yağlar - gülyağı - gül yetiştirme ve işleme - attarşah denen Mekke yağı - Frenklerin tılsım dediği siyah pastiller - kors (saray pastili) - tansuhla bezeli kese ve bu kokulu boncuktan yapılan tespih vs. - sakız - yüksek rütbeli şahısların ziyareti sırasında sunulan hoş kokular - aloe ağacı - Terlikçiler Çarşısı - erkek ayakkabıları - çoraplar - çizme - yağmurlu, çamurlu havada giyilen ayakkabılar - Pera'da gece bir davete giden Hristiyan kadınların giydikleri ayakkabılar - İtalyan opera binası - fener taşıma mecburiyeti - Türk kadınların kullandıkları ayakkabı ve terlikler - evli kadınların harçlıkları - aşağı tabakadakilerin ayakkabıları - reayanın kullandığı ayakkabıların renkleri - kavafhane örgütünün ayrıcalıkları - yağlık çarşısı - nakışçıları ile ünlü Tarabya - Lady Ponsonby'nin iş vererek gösterdiği merhamet - Avrupalılar için yapılan eşarp vs. - kaftan - masa örtüsü veya nevresim olarak kullanılan ipekli veya yünlü kumaşlar - gömlek yapımında kullanılan bürüncük kumaşı - mendil - mendil düşürmenin anlamı - gömlek ve nevresimi ilk yapan kişi - bir sadrazam ve bir kanun kaçağı - yeniden Hristiyan olan bir Ermeni); IV. Bölüm: Halıcılar, Lüleçiler, Çubukçular (halıcılar - Hz. Süleyman'ın ve Hz. Muhammed'in seyahat halıları - seccade - ebadı kayıkta kullanılmak üzere dokunan halılar - halılar genelde ipekli veya yünlü iplikten dokunur - saraylarda kullanılan halı türleri - İzmir, İran ve diğer halılar - tandırları kaplamak için kullanılan halılar - sahte mücevher yapan yüzükçü esnafı - müslin, tütün kesesi satan esnaf - tornacı dükkanları - bütün aktif işlerde Osmanlılar çalışmaktadır - tornacı esnafının piri ve ilk torna tezgahı - nalinci - nalinin ilk üretimi - çubukçu - çubuk için gerekli bütün parçalar - çubuğun temizlenmesi - büyük konaklarda çubukçu ve türüncübaşı - çubuk içiminde büyük miktarda kullanılan tütün - en tercih edilen tütün cinsi - sunni amber - vişne ağacından yapılan çubuklar - yasemin ağacından çubuklar - çubuk ve kahve ikramı - sarayda Fransız elçisi Kont Pontois'e bu ikramın yapılmaması elçiyi gücendirmiştir - Rıfat Paşa'nın konağında görgü kurallarına uyulması - kasırğa - gıda gibi tüketilen tütün - IV. Murat'ın tütünü yasaklaması - IV. Murat kılık değiştir ve başına tatsız bir olay gelir - tam bir çubuk almak için yapılması gerekenler - tütüncü dükkanları - tahmini tütün tüketimi miktarı - lüleci - nargile - elastik borular - İran tütünü); V. Bölüm: Sahhaflar, Kütüphaneler, Kağıtçılar, Gazeteler (sahaf - Kur'an-ı Kerim'in Hristiyanlara satışı yasaktır - Kuran satın almanın yolları - sahhaf dükkanlarının virane hali - katalog bulunmaz - ama bir sahhaf - esnaf örgütünün idaresi - Türk edebiyatı çok az tanınıyor - Allison, Wood, Doria ve Redhouse - özel ve umumi kütüphaneler - fetvalar - ünlü yazarlar Saad ve Sait - dönemin erkek ve kadın şairleri - dikkate değer şahsi kütüphaneler - Türklerin ve reayanın eğitim seviyelerinin mukayesesi - eğitilmiş Türk kadınları - İstanbul'daki umumi kütüphaneler - Eyüp Camine girmek risklidir - padişahın şahsi kütüphanesi - Ragıp Paşa'nın kütüphanesi ve kabri -

matbaanın kabulü - matbanın ilerlemesi, gerilemesi ve tekrar faaliyete geçişi - kağıdın ithal edildiği yerler - Yahudi satıcılar - hattatlar - ciltçiler - mürekkebeci ve kırtasiyeciler - ünlü çakı yapımcıları - kağıtçılar çarşısı - milli eğitim - mektepler - dar-ül fûn - özel eğitim - gazetelerin kuruluşu - "Takvim-i Vekayi" ve diğer gazeteler - Papaz ve İncil); VI. Bölüm: Cevahir Bedestanı, İpek Bedestanı (cevahir bedestanı - bedestanın idaresi - hamallar ve Yahudi komisyoncular - Yahudilerin içler acısı halleri - bedestanın kasvetli havası - bedestanda satılan mallar - Şam ve İran kılıçları - horasan kılıcı - kabartma ve altın işleme sanatı - elmaslarla bezenmiş kılıçlar - pala - Avrupa tarzı kılıç kullanma yöntemi Türk ordusunda uygulanmaya başlandı - padişahın kılıç kuşandığı kemeri - kılıç ve hançer fabrikası - Topkapı sarayındaki muhteşem kılıç ve hançer koleksiyonu - Türk süvarilerin selamlama tarzları - 1841'de padişahın da hazır bulunduğu büyük içtima töreni - padişahın kılıcı - Zülfekar - Hz. Ali'nin iki uçlu kılıcı - yatağan - kama ve hançer - hançere adını veren prensin efsanesi - Peralı ve Frenk tercümanlar - tabanca, tüfek ve karabina - Dolmabahçe'deki tüfek fabrikası - savaş baltaları ve topuzlar - Sandal (ipekli kumaş) bedestanı - Türkler sabırlı tabiyatlıdırlar - satıcıların ve hilebazlıkları - sandal bedestanında değerli eşyalar rehin bırakılır - dükkan kiralari - vergiler - Avrupa'dan getirilen kumaşlar yüzünden yerli ipeklilerin üretiminin azalması - Liyon'dan gelen broker Bursa'da üretilenlerden kalite bakımından üstündür - turbanı Türk kadınları kullanmaz - ipeklilerin dokundukları yer - ipek eğirmek - debbağhaneler - Binbir Diren sarnıcı - bedestanda satılan ipekli kumaşlar - fabrikalar - tezgah ve işçi sayısı, fabrikanın bulunduğu yer); VII. Bölüm: Kürkçüler Çarşısı, Esir Pazarı, Türkiye'de Esirlerin Durumu (kürkçüler çarşısı - tilki, samur kürkü giymek izne bağlı, diğer kürk çeşitlerinin giyimi - pelise - harem ve saraylarda kürk kullanımı - kürk fiyatları - samur kalpak giymek tercümanlara ve doktorlara tanınmış bir ayrıcalık - kürkçüler çarşısının yönetimi - leopar ve ayı postu - Emevi halifeleleri bozayıları korumuşlardır - Abbasiler ise siyah ayıları korurlardı - esir pazarı savaşta tutsak edilenler için kurulmuş daha sonra köle pazarına çevrilmiştir - köle ticareti - pazarın pisliği - siyah ve beyaz esirler ayrı tutulur - dellallar satışı açık arttırma ile yaparlar - köleler zincirlenir - yeni gelen köleler ve ikinci el köleler - azad etme - siyah köleler - ahlak - köle fiyatları - Tarblus ve Mısır'dan köle ticareti - köleler tercih edilenler - gümrük vergisi - ikinci el köleler - esir pazarının yönetimi - yeni gelen beyaz esirlerin eğitimi ve fiyatları - bir Türk esir tüccarın satış yeri - aileler çocuklarını satmak için İstanbul'Ankara gelirler - padişahın zevceleri Kadınlar - içoğlanların eğitimi - Türk kadınlarının ünvanları - kadın esirler arasından statü - kadın ve erkeklerin saç bakımları - melez çocuk çok azdır - Türklerin dadılarına duydukları saygı - çocuklar - sağlıksız gıda - çokeşlilik - çocuk ölümlerini nedenleri - sarayda çocukların ölümü - köleler maaş almazlar - müjdeciler - hekimbaşını karşılaştığı bir olay - köle kadının evlenmesi - köle olan bazı kişiler yüksek makamlar çıkmışlardır - aristokrasi diye bir ayırım yok - derebey - Navarin - Çerkez köleler - Mısır paşası Mehmet Ali köle tüccarıdır); VIII. Bölüm: Esaret Kanunları (esaretle ilgili kanunlar köle olabilecek kişiler - kısıtlamalar - kölesini öldüren sahip bedelini para ile öder - köleler giyimleri - babalar oğullarına eş olarak kadın köleleri tercih ederler - bu evlilikler pek h

karşılanmaz – Gürcü ve Çerkez kadınların tabiyatları – saraydaki kadın köleleri evlendirilmesi – sahibi kölenin bütün malına da sahip sayılı - köle sahibi aleyhinde tanıklık yapabilir – bir cinayet davası – yargı mahkemesi – hüküm – Ceylan Ağanın öldürülmesi davası – kölenin işlediği suçtan sahibi sorumludur – köle sahibinin emri ile suç işlerse suçsuz kabul edilir – Nafiz beyin cinayetten yargılanması – kaçak köleler – başkasına ait köleyi öldürmenin cezası – Türklerin Hristiyan kadınları kullanmak istememeleri – Pera ve diğer semtlerdeki ahlaksız işler – Peygamber ve Netori papazı arasında anlaşma – kölenin azad edilmesi – köle olduktan yedi sene sonra azad edilirler – beyaz kölelerin yetenekleri – evlenmeleri – anne olan köle kadınlar – Türkiye’de kölelik Hristiyan kolonilerindeki kölelikten ve Amerika’dakinden çok daha yumuşak – kızlarağası ve bu sınıftan köleler – Hadımların saraydaki konumu – Sarayda padişahın hizmetindeki 24 üst düzey görevli – üst düzey paşalar – kamu dairelerindeki görevliler)

III. Ciltte bulunan bölümler: I. Bölüm: Padişah Haremi ve Çalışanları (padişah haremi – valide sultan ve diğer kadınlar – deniz sefası – validenin maiyetindekiler ve geliri – kadınların satın alınmaları – kadınların haremdeki konumları – çökeşlilik – evlilik kuralları Kur’an’a göre düzenlenir – padişah – haremle irtibat sağlanması – kadınlar isimleri yerine ünvanlarını kullanırlar – padişah yedi kadın alabilir – padişahın çocukları – Abdülmecit’in şimdiki kadınlarının geçmişleri – hamam sefası – gece yapılan güzellik seansları – haremde uygulanan katı kurallar – çocukların babanın velayetine geçmesi – sarayın pekçok kuralı, kapalılık, imha ve tahta geçme – III. Mehmet’in bütün erkek kardeşlerini boğdurması – saraydaki kölelerin sayıları – görevleri, hataları ve cezalandırılmaları – padişahın ikametgah değiştirmesi – müneccimbaşı – saray mutfakları – sarayın tahmini harcamaları – çalışanların rüşvet almaları, ahlaksızlıkları – reform çabaları sonuçsuz kaldı – padişahın özel hizmetkarlarının etkisi); II. Bölüm: Porselen Satıcıları (bit pazarı – İstanbul sağlıksız bir yer – porselen çömlekçiler – Tuna gemiciliği – Rusya’ya tanınan ayrıcalıklı gümrük uygulamaların neticesi – Levant Kumpanyasının durumu – üst düzey misafirlere su ikramı – su bardağı – çadırcılar – kadınların ve padişahın çadırları ayrıdır – ordunun kamp gereçleri – müfettişler – Rami çiftliğinde ve Davut paşa’daki askeri birlikler – askeri hastaneler – ayrıntıları – kışlalar – hastaneler – hasta istatistiği – kapı perdesi – rum hizmetkarlar – kılından yapılan koşu takımları – müslin, tülbed satan kumaşçılar – bit pazarı – rehin bırakma – salgın sırasında eski kıyafet almak tehlikeli – sağlık sistemi kötü – bazı mahallelerin pisliği - kanalizasyon sistemi kötü – deniz akıntıları, rüzgar ve ısı değişimi – iklimdeki değişim – Okmeydanında toplu yağmur duası – insanın kendi iradesi ile hayatını belirlemediğine inanların cezalandırılacağı fetva ile duyurulmuş); III. Bölüm: Parmakkapısı, Sedef Kakmacılar, Şamdancılar, Aşevleri ve Aşçılık, Adetler, Ayyaşlık, Kasaplar, Fırıncılar ve Ekmek, Değirmenler ve Değirmenciler (parmak kapısı – antikacılar – Divan yolu – Atik Ali Paşa Cami – oyma tahta ve diğer ürünler – Hafız paşa – hafızlar – tüfek ve çilingir – şamdan – ışıkları söndürülmesi için sinyal – sarayda yangına karşı önlem – Bayazıt caminin haziresi – Bab-ı Ali’den başlayan geniş cadde – zengin paşaların atları – araba ve telekas – Hacı Mustafa’nın kebapçı lokantası – şerbet, hoşab, attarların hazırladıkları şuruplar – kebağcı – II. Selim’in

gördüğü bir rüya ve neticeleri – sevilen yemekler – pilav – dolma – Dolmabahçe sarayı – aşçılar – oyun – nişancılık – oyun izni – gündelik yaşam – ailelerde öğle ve akşam yemeği – şarap – meşhur pınarlar – şampanya – IV. Murat – II. Mahmut - Abdulmecit – piknikler – müzik aletleri – derviş fülütü – İran ve Türk şarkıları – kasap – koyun – çitlikler – Anadolu koyunları – dana eti – Konsolos Cartwright’ın evsahipliği – kuzu- kasap esnafı – padişahın kuyun sürüleri – Tarımodası – tarım – gerekli yenilikler – suistimel – yollar – fırıncılık ve ekmek – değirmenciler – mısır fabrikası – tavuk pazarı) IV. Bölüm: Kazancılar, Türkiye'nin Madeni Zenginlikleri, Oymacılar, Yüzük, Mühür ve Tılsımlar (kazancılar – Yeniçerilerin kazanları – Yeniçeri ocağının kuruluşu, yükselişi ve kapatılışı – yeniçeri kazanları – tatminsizlik göstergesi – 1655'teki ayaklanma – abdest için ibrik ve tas – padişahın su dökücüsü – yemek tepsi – Belkiz – ve Süleyman – mangal – kömür – tandır – kömür ticareti – Ereğli kömür yatakları – madeni zenginlikler – Büyükdere’de bakır yatağı – kazancıların piri – çilingir – barut – Bayazıt cami civarında gezgin satıcılar – haberci kuşlar – kaşıkcılar – hattatlar çarşısı ve esnafı – Peygamberin tuğrası – mühürcü – padişahın tuğrası – başka mühürler – vezirlere tuğra verilme töreni – İstanbul ve Fars mühürcüler – antika ve yeni tılsımlar – Babil kulesi – tılsım – mühür fiyatları); V. Bölüm: Uzun Çarşı, Ev Mobilyaları, Kıyafetler, Evlilik töreni (Uzun Çarşı – kemer – Türk üniforması – arabada kullanılan ihramlar – İstanbul’Ankara, gelen Avrupalı kadınların kıyafetleri hayret uyandırıyor – yorgancılar çarşısı – divan – sofa – sofada üst rütbedekiler oturur – inşaat kuralları – inşaat emini – şah nişanı – pencerelerde kullanılan kafes – Türk evleri – mobilya – padişahın özel dairesi – nevresim ve yatak – ikinci el satılan mallar – padişah ve paşaların davranışları – şah sultan ve kocası – Türklerin evde kullandıkları başlıklar – fes üretimi – kayıkçıların başlıkları – ipek fes püskül – Ermeni kalpakları – bununla ilgili ferman – reayanın giydiği fes farklıdır – ferace – erkek ve kadınların giyim eşyaları – Ermeni ve Türklerin farklı peçeleri – düğün – şal yapımı – şallar); VI. Bölüm: Eski Saray, Süleymaniye, Afyon ve Aşk İksiri Satıcıları, Berberler, Sünnet, ve Sünnet Düğünleri, Valens Sukemerleri, Dikilitaş Yolu, Etmeydanı, Saraç (Seraskerlik dairesi – Eski ve Yeni saraylar arasındaki fark – ölmüş padişahların kadınları ve çocukları – saray kanunlarının acımasızlığı – yabancı basın – matbaa – Süleymaniye caminin avlusu ve haziyesi – Şeyh-ül İslam – mahkeme – davalar – afyon satıcısı – macun – bunu yapan şarlatanlar – içindekiler – berberler – Eyüp’teki berberler – sülük yetiştiriciliği – sülük kullanma – sünnet – cerrah paşa – sünnetin ilk uygulandığı – şehzadenin sünneti – zengin ailelerde sünnet düğünü – hokkabazlar ve canbazlar – Türk çocukları – berberlerin piri – mürekkebcisi ve fenerci – Valens sukemerleri – bindirdirek yolu – tahta oymacılar – saraçhane – Marsiyan sütunu – venus heykeli – Theodosius sütunu – etmeydanı – ispanakçı zadenin konağı – kavafhane – 1843’te bir mevlutte giyilen saray üniforması – padişahın rikabı – kavafların sattıkları malalr – şeba krallığı); VII. Bölüm: Atpazarı, Atlar, Köpekler, Saray ve Şehir Kapıları (yük hayvanlarının süslenmesi – karaman koyunu – atpazarı – nalbant – Peygamberin en sevdiği atı, Düldül – ahırlar – atın masrafları – baharda atların otlamaya götürülmesi – padişahın at sürüleri – nazara olan inanç ve önlemler – eskiden sadrazamların

verdiği ziyafetler – hasat zamanı – Bulgar çubukçular – hassa ordusunda ve topçu birliğindeki atlar – atpazarında açık arttırma ile satış – padişahın ahırları – veteriner – köpekler – top döküm hanesi – kuduz – sadrazamın korkusu ve batıl inanç – çinili hamam – abdest ve namaz – büyük bir hamamın tasviri – hamam görevlileri – hamamda özel odalar – kadınlar hamamı – umumi ve hususi hamamlar – Bizans yapımı hamamlar - Pera, Galata ve İstanbul'daki hamamlar – bazıları hafifmeşrep kadınlar için – birinci tip hamamın planı – 1843'te şehir ve saray kapıları) ; VIII. Bölüm: Haliç, ve Liman, Hammallar, Mezartaşı Yapanlar, Cenaze Törenleri, Türbeler, Mezarlıklar, ve Mezarlar, Türklerin Karakteri Üzerine Son Sözler (Haliç köprüsü – güney rüzgarının limandaki etkileri – yunus, martı ve güvercin – köprü civarında açık alanlar ve padişahın Azap kapı caminde özel dairesi – hamamlar – örgütleri, adetleri, dürüstlükleri – odun kapanı – İstanbul'da cenaze töreni – Türk ve Rum kadınların ağıtları – cenaze masrafları ve bağışlar – padişah ve üst düzey şahısların türbeleri – kabristanlar ve Yahudi kabristanları – Eyüp'te gül çarşısı – Eyüp'te mezarlar – mezar taşı – mezartaşı türleri – kitabeler – mezar taşlarında ve türbelerde turban, sarık vb.ler – sarık – Türk karakteri – Şeyh ve iki dervişin hikayesi)

White her cildin içinde bölümlerde anlatılan konuların kısa başlıklar halinde özetini vermektedir. Kitapta verilen bu alt başlıklar veya konular hakkında tek şey söylenebilir. Bu kitap, Osmanlı'da meslekler, adetlerin dışında da pekçok şeyi kapsayan, (balık çeşitliliğinden lüferin tadına) adeta bir İstanbul rehberi veya fihristi gibidir. Ancak fihristlerin veya rehberlerin kolaylık olsun diye bir mantığı vardır. Kitapta böyle bir mantık bulmak pek mümkün değildir. Yazar sanki İstanbul ile ilgili bazı notlar almış ve daha sonra bu notları biraraya getirerek, ancak düzensiz, üç ciltlik kitap oluşturmuş gibidir. White bu bilgileri sistemleştirmekten özellikle kaçınmış gibidir.

Kendisinin vermiş olduğu bölüm başlıkları ile bölümde anlatılanlar arasında tam bir uyum yoktur. Söz gelişi I. cildin ilk bölümünün başlığı "Çarşı ve Pazarlar" olmasına rağmen bölümde başlık ile ilgisi olmadığı halde itfaiye ve Mevlevi Dervişleri gibi değişik konulara değinilmektedir. Aynı cildin 2. bölümü "Kayık ve Kayıkçılar" başlığı taşımakta olmasında rağmen konu dışında Çırağan ve Dolmabahçe Sarayları'ndan söz edilmektedir. Kitabın diğer bölümlerinde de esas başlık haricinde ve konu ile hiç ilgisi olmayan kısımlar yer almaktadır. Ciltler, bölümler ve alt başlıklar arasında tam anlamıyla mantıklı bir bağlantı yoktur. Söz gelişi eserin II. cildinde İstanbul'daki sukemerleri ele alınmaktadır, ancak yazar III. ciltte aynı konuya tekrar dönmekte ve başka bir sukemerini anlatmaktadır. Bu örnekleri her bölüm için çoğaltmak mümkündür. White kitabında, İstanbul'da bulunduğu sırada yaşadığı ve karşılaştığı bazı şeylerin izlenimlerini ve o günkü tartışma konularını hakkında aklına gelenleri bütünlükten yoksun ve sistemsiz bir biçimde okura sunuyor. Bir örnek vermek gerekirse II. ciltte ilk bölümde şekerici konusunu su satıcılarını ve İstanbul'un su sistemi konularını beraber anlatmaktadır. Bunun gibi örnekler çoktur. Belli bir konu üzerinde sistemli olarak yazılmış bir çalışma değildir. Çala kalem

yazılmış gazete tefrikası değilse de o dönemde İngiltere’de konuşulan konular hakkında veya bunlar konuşulduğu için acele ile yazılmış bir kitaptır.

White’ın Osmanlı’ya karşı belli bir yaklaşımı var ve buna bağlı olarak gündelik hayatı ele alıyor. Yazıldığı dönemde başarı kazanıp iki baskı yapmasına rağmen yazar ve kitap daha sonra fazla ilgi çekmemiştir. Kaynak olarak da çok az kullanılmaktadır. Bu durum kitaptaki yaklaşımla ilişkili olarak da belli bir değerlendirme yapmamıza izin verir. Yazarın belli bir yaklaşımı olduğunu söyledik. Bu yaklaşım biçimi daha sonra değişmiştir.

White’ın kitabı saray, yönetim ve askeri konularla ilgilenmesi bakımından hem 19. yüzyıl öncesinde yazılan seyahatnamelere hem de gündelik yaşamı, tüketim alışkanlıklarını ve esnaf örgütlerini içine alacak şekilde Osmanlı’nın sosyal hayatının çeşitli yönlerini ele alması nedeniyle yazıldığı dönemde ortaya çıkan yeni seyahatname tarzına da benzemektedir. 19. yüzyılda ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak seyahatnamelerde ele alınan konularda bir değişim gözlenmektedir. 19. yüzyılda toplumların sosyal hayatları, gündelik ilişkiler, adetler ve alışkanlıklar ilgi çekmeye başlamıştır. White’ın eseri de eski tarz seyahatname ile yeni tarz arasında yazılmış, bir geçiş dönemi kitabıdır. Eserin her iki seyahatname tarzının bazı özelliklerini taşıması, bir bakıma kitapta karmaşık bir anlatıma neden olmuştur.

Charles White kitabı yazma amacını kısaca İstanbul’da bulunduğu üç yıl boyunca karşılaştığı gelenekleri ve gördüğü mekanları oldukları gibi anlatmak olarak açıklıyor. Yazar, yabancıların büyük çoğunluğunun İstanbul’a geldiklerinde yerel adetlerin kaynağını, anlamını ve gereklerini bilmediklerini, şehre geldikten sonra da kitaplardan veya refakatlerindeki şahıslardan bu konular hakkında doğru bilgiler edinemediklerini vurgulamaktadır. White’a göre yabancılar İstanbul’dan yine geldikleri gibi yerel adetler hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadan ancak politik çıkar, dini fanatizm ve Türklerin iyi özelliklerini savunulamaz hataları ile fark gözetmeksizin bir tutma eğilimi ile artan önyargılarına hatalı bilgilerden kaynaklanan yanlış anlamalarını ekleyerek ayrılmaktadırlar³⁷. White, bu konulara öncelik vermesinin nedeni olarak da, o güne dek çeşitli sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu’na gelip, bu ülke hakkında kitap yazan pek çok seyyahın, İstanbul’un sosyal hayatına çok az ya da hemen hemen hiç değinmemiş olmalarını, bu konuda samimiyetle yazılmış İngilizce hiçbir eserin bulunmayışını³⁸ ve kendisinin bu eksikliği gidermek ve 1840’ların başında İstanbul’un sosyal hayatı hakkında aydınlatıcı bilgi verme isteğini gösteriyor³⁹. White özellikle İngiliz seyahatnameleri arasında İstanbul’un sosyal hayatına, günlük hadiseler ve halkın geleneklerine açıklıkla ve sadelikle değinen hiçbir kitap bulunmadığını da söylüyor⁴⁰. Bu açıdan kitap kendi konusunda ilk kitaplardan biridir. White, amacının bilgilik

³⁷a.g.e. , I. cilt, giriş s: vii

³⁸a.g.e. , I. cilt, giriş s: vi

³⁹a.g.e. , I. cilt, giriş s: viii

⁴⁰ a.g.e. , I. cilt, giriş s: vi

taslamadan, çok az bilinen ve daima yanlış tanıtılan bir toplumun adetlerini en iyi şekilde betimleyecek konuları ele almak olduğunu, toplumsal örgütlenmeyi ve gelenekleri, genelde kitaplarda anlatıldığı gibi anlatmadığını, kurumların özelliklerine inmeye gayret ettiğini söylemektedir⁴¹. White, yazmış olduğu üç cildin, üç yıl süren samimi ve zahmetli bir araştırmanın eseri olduğunu belirtiyor⁴². İstanbul'a gelen bir yabancı için şehirde ilgi çeken mekanların başında gelen bedestan ve çarşılar⁴³ aynı zamanda İstanbul'daki adetleri tanımanın yolunun da geçtiğini yerlerdir. Bu mekanlar aynı zamanda yerel malları, ticareti, esnaf örgütlerini ve sanayii incelemek için de uygundur⁴⁴. White bu amaçlarla İstanbul'da uzun süre kaldığını belirtmektedir⁴⁵.

White'ın amacına ilişkin verdiği açıklamalardan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı üzerine yapılan seyahatnamelerde yönetime ve yönetimle ilgili bilgilere daha çok önem verilirken 19. yüzyılda bu ilginin yönünün değiştiği ve gündelik yaşamın ilgi çekmeye başladığı görülmektedir. White'ın kitabı ve konuya yaklaşımı bu açıdan önemlidir.

19. yüzyıldan itibaren, özellikle Hindistan'ın İngilizler tarafından yönetimi nedeniyle Doğu toplumlarının günlük yaşamını anlamak ve günlük yaşayışın Doğu'da nasıl işlediğini açıklamak önem kazanmıştır. White'ın seyahatnamesi de bu dönemin ürünüdür ve bakış açısı dönemin gereksinimleri ile şekillenmektedir. White muhtemelen, İngiltere'de Doğu toplumları konusunda ve özellikle Osmanlı Devleti hakkında gündemde olan tartışmalara ve bu konularda bilinenlere göre seyahatnamesini oluşturmuştur. Yazarın Doğu toplumlarına bakışını İngiliz parlamentosunda yapılan tartışmalar şekillendirmiş olmalıdır. White'ın kitabı Doğu ve Osmanlı ile yeni ilişkilerin belgesidir.

⁴¹a.g.e. , III. cilt, s: 362

⁴²a.g.e. , I. cilt, giriş s: viii

⁴³a.g.e. , I. cilt, s 1-2

⁴⁴a.g.e. , I. cilt, giriş s: ix

⁴⁵a.g.e., I. cilt, giriş s. viii

II. İSTANBUL İZLENİMLERİ

1.- OSMANLI VE GÜNÜN SİYASETİ

Kitaptaki izlenimlerin White'ın, Osmanlı karşısındaki tutumuna bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. White'ın izlenimleri aynı zamanda o günkü dünya siyasetine ve Osmanlı'nın o günkü konumuna göre biçimlenmektedir. White'ın bu izlenimlerini yaklaşım biçiminden ayrı düşünmemek gerekir. Bir İngiliz yazarı olarak White İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşımını yansıtmaktadır. White, Osmanlı'da Gülhane Hatt-ı Humayunu ile ortaya çıkan yeniliklerle ilgilenmektedir. İngiltere, Osmanlı yenileşme hareketine diğer Avrupalı devletlerden farklı yaklaşmaktadır. White'ın 19. yüzyılda Batı siyaseti (Doğu sorunu) çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler karşısında öncelikle Türkiye ile Yunanistan'ı ayırdığı görülmektedir. Yazar, Yunanistan ile uğraşıldığı gibi Türkiye ile uğraşılırsa, İngiltere yabancı diplomatlarla, yabancı yazarlarla ve sözde insanseverlerle, Bab-ı Ali'yi kanunlarını değiştirmeye ikna etmek için birlik olursa, Batılı devletlerin liberal kurumları getirilirse, (Balkanlar'da Yunan ve Sırp ayaklanmalarında yapıldığı gibi) ırklar asimile edilip, Gülhane hatt-ı Humayunu anayasa haline getirilirse Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayacağını ve neticede çökeceğini ki, bunun da hem İngiliz çıkarlarına, görüşlerine ve ticaretine hem de Osmanlı Devleti'ne en çok düşman olanların zaferine yol açacağını düşünmektedir⁴⁶. White'ın Osmanlı yenileşmesi karşısında tavrı budur.

Napolyon siyaseti ile birlikte İngiliz siyasetine karşı, Avrupa'da yeni bir siyaset oluşturma girişimi vardır. Eski Doğu ticaret yollarının canlandırılmasına dayanan bu yeni siyasette Türkiye'nin de önemli bir yeri vardır. İngiltere bu gelişmelere set çekmek için Yunan ayaklanmasına ilgi duymuş ve Yunanistan'ı kendi tarafına çekmek için bağımsızlık hareketini desteklemiştir. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı ayrı tutmaktadır. Yunan ayaklanması sırasında Batılı devletler Osmanlı'ya karşı birleşerek çıkarları doğrultusunda Yunan bağımsızlık savaşını desteklemişlerdir. Yunan ayaklanması İngiltere'nin desteklediği tek ayaklanmadır. İngiltere bu gelişmeler sırasında Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketine karşı diğer Avrupalı devletlerde farklı bir tavır almıştır.

White açıkça Osmanlı'daki yenileşme girişimlerinin hem Osmanlı Devleti'nin hem de İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğunu belirtiyor⁴⁷ ve bu sebeple yenileşme hareketine ihtiyat yaklaşıyor. Uygulanacak yenilikler ve yapılacak değişiklikler konusunda İngiltere'nin

⁴⁶White, Charles a.g.e., I. cilt, önsöz, s:x-xi

⁴⁷a.g.e., I. cilt, önsöz, s:x

Osmanlı'nın dikkatli olmaları gerektiğini vurguladığı görülmektedir. İngiltere'ye karşı bir sistemin oluşturulması için, Hindistan'a veya genel olarak Doğu'ya açılma siyasetinde İngiltere'ye rakip olan Fransa ve Rusya'nın Osmanlı siyasetini eleştirildiği anlaşılmaktadır. White, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı'ya olan yaklaşımlarına ve dış müdahalelerine karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen parçalanmasını amaçlamak konusunda Rusya ile hemfikir olduğu belirtilmektedir⁴⁸. Yabancı temsilciliklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmalarının ve müdahalelerinin, Gülhane Hatt-ı Humayunu'nun uygulanmasında olumsuz neticelere yol açtığı ve fermanın uygulanmasında ilerleme bir yana tam tersi neticeler doğuracağı düşünülmektedir⁴⁹. White, İngiltere'nin, Bab-ı Ali'ye yenilikler ve idari kurallar dikte etmek isteyen diğer devletlerle birlik olurken dikkatli olması gerektiğine inanmaktadır⁵⁰.

White, Yunanistan ile Türkiye'yi ayırmakta ve aynı zamanda Osmanlı'nın yenileşmesi konusunda zorlamaya gidilmemesi gerektiğini, Türkiye'nin diğer Avrupa devletlerinden farklı olduğuna işaret etmektedir.

White'ın, II. Mahmut tarafından 30 Haziran 1826'da ilan edilen Hatt-ı Şerifi değerlendirdiği ilginçtir. Hatt-ı Şerif ile muhallefet (ölen kişilerin malına elkoyma) uygulaması kaldırılmış ve "Yunan ihtilaline karışmamış olan bütün Müslüman ve Hıristiyan tebaya koruma sağlayan" ⁵¹ bir yasadır. Ona göre Gülhane Hatt-ı Humayunu kuram olarak mükemmel, ilke bakımından adil,olumlu ve saygıya layık bir fikirdir, ve din ve amaç birliğinde olan aynı ırktan bir halkın daha iyi yönetilmesini sağlamaya çok uygundur; ancak birbirleriyle uyumsuz çeşitli halkları bir düzen içinde tutmaya çalışan bir devlete çok büyük zarar verecek niteliktedir. White'ın, Gülhane Humayunu'nun oluşturulmasını sağlayan Osmanlı siyasi gücünü ve imparatorluğun idari sistemini iyileştirme amacını takdir etmekte olduğu⁵² ancak bunun Avrupalı kurumların bir taklidi biçimine dönüştürülmesine karşı çıktığı görülmektedir. Yazara göre Osmanlı'nın yeni kurumlar için Fransa'yı örnek alması çok yanlıştır. Fransa yerine Prusya'dan, hatta Avusturya'dan örnek alınsaydı uygulamanın başarıya ulaşma şansı daha fazla olurdu.⁵³ Fransız nüfusunun tek dil konuşmakta, aynı din, ırk, adet ve eğilimdedir. Bu tür bir anayasa da böyle homojen bir topluma uygundur. Osmanlı İmparatorluğu ise nüfusunun pek çok farklı ırktan ve dinden halklardan oluşması bakımından Fransa'dan ve diğer Avrupa devletlerinden farklıdır. Bu ırklar din, adet, soy, amaç, ahlaki ve fiziki özellikleri bakımından birbirlerinden tamamen farklıdırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkmenler, Kürtler, Araplar, Mısırlılar, Dürziler, Mütevelliler, Maruniler,

⁴⁸a.g.e., I. cilt, önsöz, s: xii

⁴⁹a.g.e., III. cilt, s: 112

⁵⁰a.g.e., I. cilt, giriş s: xvi

⁵¹a.g.e., I. cilt, s: 109-110

⁵²a.g.e., I. cilt, s: 110

⁵³a.g.e., I. cilt, s: 112

Arnavutlar, Boşnaklar, Bulgarlar, Rumlar, Museviler ve Ermeniler bulunmaktadır⁵⁴. Osmanlı'da İngilizlerin bildiği anlamda vatanperverlik yoktur⁵⁵. Yöneticilerle halk arasındaki ilişkinin niteliğini belirli zümreler bakımından değiştirmeden önce ve en önemlisi de yabancı kurumları taklit etmeye başlamadan önce, bu değişikliklerin ve taklitlerin Bab-ı Ali'nin tebasına toplu olarak ne kadar uygulanabileceğini düşünmek gerekirdi⁵⁶ White hem yenileşme hareketine Avrupa devletlerden yaygın olan anlayıştan daha farklı yaklaştığı, hem de Osmanlı'yı farklı gördüğü anlaşılmaktadır.

Bir İngiliz yazarı olarak White, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden çok farklı olduğunu, devlet ile halk arasındaki ilişkilerin değiştirilmesinin ve yabancı bazı kurumların taklid edilmesinin Bab-ı Ali'nin tebasına uygun olmadığını belirtiyor. Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri, Osmanlı'ya karşı siyasi çıkar ve dini önyargıları nedeniyle olumsuz yaklaşmaktadır. Köleliği bahane ederek Osmanlı'yı barbar ve medeniyet düşmanı olarak değerlendirmeleri bu ülkelerin çıkarları ile yakından bağlantılıdır. Bu ülkelerin kendi değerlerini Osmanlı'ya aktarmasını veya Osmanlı'nın bunları taklit etmesini hem Osmanlı hem de İngiliz çıkarlarına aykırı gördüğü anlaşıyor. Köleliği Osmanlıların barbarlıklarına, medeniyet ve reform düşmanı olduklarına bir delil olarak gösterenler genelde halkın ulusal kimliğini önyargısız biçimde incelemek için yeterli imkanı veya niyeti olmayanlardır⁵⁷.

White, niçin Yunanistan ile Türkiye'yi ayırıyor ? Neden yenileşmede zorlamaya gidilmemesi gerektiğini düşünüyor. Türkiye hangi bakımdan diğer Avrupa devletlerinden farklıdır ? Bu soruların cevabı White'ın bakış açısını anlamamıza izin verir. Avrupa'da Napolyon siyasetiyle birlikte eski Doğu ticaret yollarının canlandırılmasına dayanan yeni siyasette Osmanlı'nın önemli bir konumu ve rolü olduğu için, İngiltere bu gelişmeleri denetlemek üzere Osmanlı'ya ilgi duymuştur. Eski Hindistan / Doğu yollarının Avrupa'ya kapalı kalması için Osmanlı'nın Avrupa ile bütünleşmemesi ve Avrupa devletlerinin Hindistan yolu üzerinde belli stratejik bölgeleri ele geçirmemesi İngiltere'nin çıkarıdır. Bu nedenle " Osmanlı farklı kalsın " denmektedir. White'ın bakış açısının temelini bu düşünce oluşturmaktadır. Rusya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmasına karşı çıkması, İngilizlerin ilan edilmesinde etkili olduğu Gülhane Hatt-ı Humayunu'nun olumsuz neticelere sebep olacağını belirtmesi bu nedenledir. Fransa'nın örnek alınmasının yanlış olduğunun vurgulanması, Türkiye'nin farklı bir konumda bulunduğu ve bu nedenle yeni kurumlar için Fransa yerine değil eski geleneksel ilişkilerde çıkarları olan Avusturya ve Prusya'nın örnek alınması gerektiğinin söylenmesi⁵⁸ boşuna değildir.

⁵⁴a.g.e., I. cilt, s: 113-114

⁵⁵ a.g.e., I. cilt, s: 185

⁵⁶a.g.e., I. cilt, s: 111

⁵⁷a.g.e., II. cilt, s: 310-311

⁵⁸ a.g.e., I. cilt, s: 112

Bütün bunlardan İngilizlerin eski Hindistan ve Doğu yollarının Avrupa'ya kapalı kalmasını istediği ve bunu sağlamak için de Osmanlı'nın farklılığını önplana çıkardığı anlaşılmaktadır.

White'ın Gülhane Hatt-ı Humayunu'nu farklı değerlendirdiği, İngiltere'yi diğer devletlerden ayırdığı, İngiliz çıkarlarını ve siyasetini önplana çıkardığı görülmektedir. İngilizlerin konumunu ve çıkarlarını Navarin Savaşında edinilen tecrübelerin ışığında değerlendirmeye çalışmıştır. Bilindiği gibi Yunanistan bağımsızlık savaşında İngiltere, Fransa ve Rusya birlik oluşturmuş ve Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmışlardır. Bu gelişmeler sonucunda Yunan bağımsızlığı ortaya çıkmış ancak Yunanistan üzerinde İngiliz denetimi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Fransa ve Rusya da İngiltere aleyhine olan bu gelişmelerden yararlanmıştır. White, İngiltere'nin Yunanistan'da düştüğü politik hatayı Osmanlı ile olan ilişkilerinde tekrarlamamasını dilemektedir. White'a göre Navarin savaşında yapılan politik hata hem Osmanlı'daki İngiliz çıkarlarını ve etkinliğini sona erdirmiş, hem de Yunanistan ile İngiliz ilişkilerinin kuvvetlenmesini de önlemiştir. Bu da İngiltere'nin Doğudaki etkinliği ve çıkarları için Avrupa ve Asya'daki tüm düşmanlarından çok daha tehlikeli olan Rusya'nın işine yaramıştır⁵⁹. İngiliz siyaseti açısından bir başka önemli örnek de Sırp deneyimidir. Sir Canning'in İngiliz çıkarlarını gözetken önemli bir diplomat olarak⁶⁰ "İngiliz hükümetini, Sırp meselesi ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'ni desteklemeye zorladığı" belirtilmektedir.⁶¹ Ancak Canning'in bu konudaki çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bunlardan çıkan bir sonuç var. Yunanistan ve Sırp meselesinde, İngiltere hem Osmanlı ile hem de diğer Avrupalı devletlerle hem de Rusya ile belli ilişkiler içinde olmasına karşılık bu siyaset sonucunda kendileri için hayati önemde çıkarlar elde edememişlerdir. Tam tersine bu gelişmelerin sonucunda Rusya ve diğer Avrupalı devletler hem Osmanlı hem de İngiliz çıkarları aleyhinde başarı sağlamışlardır. White bundan yakınmaktadır. Rusya ve Fransa'nın, İngiltere ve Osmanlı siyaseti aleyhine yeni çıkarlar elde etmesi, İngiltere'nin bu devletlerle birlikte gelişmeler içinde olmasına rağmen gelişmelerin denetimini elinden kaçırmaması veya bütünüyle denetleyememesi İngiltere aleyhinedir. Bu gelişmeler sonucu Rusya, Balkanlar'da ve Karadeniz'de önemli menfaatler elde etmiştir. Rusya, Tuna ağzının gemicilik yapılabilen yegane bölgesi olan Sulina'yı ayrıca, bir yanda Belgrad'ın banliyölerinden Vidin civarına, diğer tarafta Yeni Orsava'dan Karadeniz'e dek Tunayı denetlemektedir⁶². Fransa'nın emeli bir bahane ile Tunus'u ele geçirmektir. Eflak, Moldavya ve Sırbistan'ı etkisi altına almış olan Rusya'nın hedefi ise Bulgaristan'da da hakimiyet kurmaktır⁶³.

İngiltere'nin bütünüyle denetleyemediği bu gelişmeler İngiliz çıkarlarına aykırıdır. White'ın İngiliz çıkarları ile Fransa ve Rusya'nın çıkarları arasında büyük bir karşıtlık görmesine karşılık

⁵⁹a.g.e., II. cilt, s: 310

⁶⁰a.g.e., III. cilt, s: 91

⁶¹a.g.e., III. cilt, s: 32

⁶²a.g.e., III. cilt, s: 33

⁶³a.g.e., III. cilt, s: 112

İngiltere ile Avusturya'nın çıkarlarını birleştirdiği görülmektedir. White'a göre İngiltere'nin Türkiye'deki çıkarları Avusturya'nın çıkarlarından üstün değilse de aynıdır. İngiltere, daha cesur ve bağımsız bir diplomasi ile kolaylıkla elde edebileceği menfaatlerini müzakere yolu ile veya kuvvet kullanarak tekrar kazanmaya mecbur olacaktır⁶⁴. Avusturya, geleneksel sistem içinde varlığı ve rolü ile Osmanlı karşısında Batı'nın ileri karakolu olarak Batı Avrupa ile Osmanlı arasında bir set görevi görmektedir. Çıkarları Rusya ile de uyuşmamaktadır. Bu nedenle White'ın İngiltere'nin çıkarları ile Avusturya'nın çıkarlarını paralel gördüğü anlaşıyor.

White, Osmanlı'nın Batılılaşmasına karşı değildir, ancak Osmanlı'nın Avrupa içinde farklılığını korumasına taraftar görülmektedir. Şayet Türkiye, Avrupalı devletlerle bir birliğe kabul edilecekse hükümdarının hem dini hem de insani değerlere aykırı ve dolayısıyla kendi siyasi çıkarlarına da zarar verecek davranışlardan kaçınması gerekir⁶⁵. White, Osmanlı'nın Avrupa siyasetine bu açıdan bakmaktadır. Osmanlı'nın Avrupa siyaseti karşısında Osmanlı'yı tehdit etmekten de geri kalmamaktadır. Ona göre Avrupa siyasetinde bir değişiklik olmazsa İstanbullu nesillerin geleceğini veya Rumeli'deki Türklerin kaderini tahmin etmek zor değil. Şayet Bab-ı Ali ile Boğazlara doğru ilerleyişi, İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarını tehlikeye atan Rusya arasından sağlam bir duvar konmazsa elli yıl içinde tıpkı Hristiyan ve pagan antikalarının toplandığı gibi gezginler İstanbul'da İslam kurumlarına ait kalıntılar arayacaklardır⁶⁶. White, İngiliz siyasetinden Osmanlı'nın ayrılması durumunda veya Batılı devletlerin kendi aralarında anlaşmaları durumunda, hem İstanbul'un hem de Rumeli'deki Türklerin varlığının ortadan kalkacağını, Osmanlı ile Rusya arasında sağlam bir engel olmazsa Anadolu ve Balkanlar'daki İslamiyetin ve Osmanlı'nın hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolacağı sonucuna varmaktadır.

White'ın Gülhane Hatt-ı Humayunu ile ortaya çıkan yeniliklerin özellikle yönetim düzeyi ile sınırlı kalmasını istediği anlaşılmaktadır. Yenileşmede zorlamaya gidilmemesi gerektiğini ve Osmanlı'nın Avrupalı devletlerden farklılığını belirtirken özellikle İngiltere ve Osmanlı arasındaki ticari antlaşmaları önplana çıkarttığı görülmüyor. Doğu yollarının Avrupa'ya kapalı kalması için Avrupa'nın Osmanlı ile bütünleşmemesi İngiltere'nin siyasi çıkarları açısından önemlidir. Bu açıdan bu ilişkilerde başkalarının öne çıkmaması için İngiltere ile Osmanlı arasındaki ticari ilişkilerde de insiyatif almak önemli olacaktır.

Ticari ilişkiler açısından somut bir ilişki kurma aracı olarak para sisteminin White'ın ilgisini çektiği, bu konu ile ilgili bilgiler verdiği görülmektedir. Mali sistem ve para ile ilgili olarak ilgi duyduğu konulardan biri de Osmanlı vergi sistemidir. Bütün çiftlikler, tarlalar ve dükkanlar her paşalıkta en yüksek ücreti ödeyene yıllık olarak kiralanır. Buna mukata denmekteydi. Mukata (yıllık kiralama) sistemi kaldırılmış ve yerine malikane (ömürboyu kiralama) yöntemi

⁶⁴a.g.e., III. cilt, s: 32

⁶⁵a.g.e., III. cilt, s: 222

⁶⁶a.g.e., III. cilt, s: 361

getirilmiştir. Bu durumda ihaleyi kazanan ilk sistemdekine kıyasla çok daha fazla parayı önceden ödemek zorundaydı. Ayrıca yıllık kira da ödeniyordu⁶⁷. White kağıt paranın taşrada bir değerinin olmadığı belirtilmektedir. White kağıt paranın (sehim) ilk kez 1840'ta sürüldüğünü, yılda % 12.5 faiz aldığını ancak bazen değerinin düştüğünü ve çarşılarında çok zor geçtiğini, faizlerin ödeneceği zaman ise değerinin arttığını belirtiyor. Askeri ve sivil maaşların madeni para ile ödenmesinden dolayı tedavülde fazla sayıda sehim olmadığı ve taşradan değersiz olduğu belirtiliyor⁶⁸.

Türk Hükümeti yakın bir geçmişte bir İngiliz mühendis Taylor'un başkanlığında, buharla çalışan kırk beygir gücünde bir madeni para basma makinesi kurduştur⁶⁹. Yine White 1814 - 1843 arasında İstanbul'daki ve Londra'daki kambiyo kurunu vermektedir⁷⁰. Bunlar bir anlamda ticaretin altyapısı gibi görülmesine karşılık önemli olan ticaret antlaşmalarıdır. Bu nedenle White'ın ticaret antlaşmalarını ele aldığı görülmektedir. 1832 ticaret antlaşması ile Rus tüccarların mallarını İngilizlerden % 2 daha aza perakendecilere sattığını, bu antlaşmanın 1843'te yenilendiğini bu yüzden İngiliz tüccarların Galata'da Rusya ile rekabet edemediklerini belirtmektedir. White özellikle 1838'de İngiltere ile Bab-ı Ali arasında imzalanan ticaret antlaşmasına önem vermektedir. Bu antlaşma ile İngiltere " en sevilen millet" olarak kabul edilmiş oluyordu⁷¹. Verilen bilgilere göre Rusya lehine bir durum vardır. Rus tüccarlar ihracatta % 9 vergi yerine % 3 oranında vergi ödemektedirler. İngiliz tüccarlar Ruslardan ihracatta % 2, ithalatta % 6 daha fazla vergi ödemek zorundadırlar⁷². Osmanlı'da kapitülasyonlar geçmişte Osmanlı lehine siyasetin araçlarından birisi olmuştur. 19. yüzyılda İngiltere bu aracı kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Ancak verilen bilgilere göre Osmanlı, İngiltere ve Rusya arasındaki rekabeti kendi lehine kullanabilmek için gümrük vergisi oranlarında, en büyük düşmanı olarak gösterilen Rusya lehine ve İngiltere aleyhine işleyen bir gümrük tarifesi benimsemiştir.

1838 Osmanlı İngiliz ticaret antlaşmasının önemi yed-i vahid denilen devlet imtiyazlarının veya tekelinin kaldırılması yerli esnaf ve tüccarın hem savunmasız hale gelmesi hem de Osmanlı'nın ticari ilişkilerin tekeli elinden çıkarması açısından önemlidir. Perakende ticaret yapan yerli esnaf ve tüccarın korunmasının ortadan kaldırılması yabancı tüccarlara ve mensubu olduğu devlete ilişkilerin denetlenmesi açısından güç vermiştir. Bu gelişmeler sonucunda daha güvenilir ilişki kurabilen yabancılar ve azınlıklar hem toptan hem perakende ticarete öne çıkacaktır. White'ın 1838 Osmanlı İngiliz ticaret antlaşmasına verdiği önem bu nedenle olmalıdır.

⁶⁷a.g.e., I. cilt, s: 255-256

⁶⁸a.g.e., II. cilt, s: 71-72

⁶⁹a.g.e., I. cilt, s: 245

⁷⁰a.g.e., II. cilt, s: 74-76

⁷¹a.g.e., III. cilt, s: 34

⁷²a.g.e., III. cilt, s: 36

White, İstanbul'da sadece ticaretle ilgilenmemektedir. Tarım kesimine de ilgi gösterdiğini görüyoruz. Tarım kesimindeki ilişkilerin yönetim dışında İstanbul'da kurulacak bir Tarım Odası aracılığıyla değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Tarım Odasının kurulma nedeni olarak çiftçilikle uğraşanların durumunu ve uygulanan yöntemleri iyileştirme gereğini göstermektedir. Ona göre bu Oda eğer yenilik çabaları engellenmezse hizmet verebilir. Hiçbir ülkede tabiat imkanlarının bu kadar bol ve çeşitli olmadığı belirtilmektedir⁷³. Ama tarımda iyileşme sağlamak için Bab-ı Ali'nin yabancı sermayenin ve sanayinin ülkede faaliyette bulunmasını sağlamak, arazi sahiplerini taşra yöneticilerinin ve görevlilerin topladıkları ağır vergilerden korumak için gereksiz ihraç vergisi azaltması gereklidir. Böylelikle Osmanlı Devleti bütün Avrupa'ya yetecek kadar mısır, yağ, pamuk, ipek ve yün üretebilecek veya en azından ihracat ve ithalat dengesini lehine çevirebilecektir⁷⁴. Bu bilgiler, daha çok Türkiye ile ilgilenmeyen veya iş yapmayan kendi halkından insanlara Türkiye'yi cazip hale getirmek, bu kişileri kendi siyasetine katmak için öne çıkartılan ve Türkiye'yi hedef gösteren bilgilerdir.

Bu açıdan White, Türkiye'de maden üretimi ve zenginliği ile ilgili de bazı bilgiler vermektedir. Türkiye'deki madenler konusunda Bu konuda bir araştırma yapılmıştır. White'a göre Türkiye'deki en iyi maden Trabzon civarındaki madenlerdir. Verimli şekilde işlenirse büyük zenginlik ve fayda sağlanabileceği belirtiyor. 1841'de bir İngiliz şirketi bu madenleri daha verimli işlemek için izin istemiştir ve kömür yataklarında yapılan incelemede şu neticelere ulaşılmıştır: 1) kömür yatakları çok geniş ve çeşitli kalitelere sahiptir, 2) şu anda faaliyetteki kömür ocaklarının üretimi, iyi işletilirse dört katına çıkabilir, 3) belli bir süre için, örneğin otuz yıl için, işletme izni alınabilirse Türkiye büyük gelir ve fayda sağlayabilir. Mühendis ve madenci okulu kurularak Türkiye bu konuda yabancı devletlere bağımlı olmaktan kurtulabilir⁷⁵. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki maden yataklarının bitip tükenmez olduğu söylenebilir. Sermaye ve girişimciliğin sağlanması ve yabancı müdahalesinin son bulması madenlerin verimli şekilde kullanılması için gerekli tek şeydir. Şu anda en iyi işletilen tek maden Tokat bölgesinde Avusturyalı madencilerin yönetimindekilerdir⁷⁶.

White, fazla zorlamaya gidilmeği takdirde yenileşme hareketinin zararlı olmayacağı görüşündedir. Türkiye'de mali sistem, tarım ve maden konusunda ve ticari antlaşmalarda İngiliz politikası şudur. Osmanlı İngiltere'ye karşı oluşabilecek yeni sistemin dışında bırakılmaktadır. Fakat Osmanlı'da olabilecek bir değişiklik, İngiliz sisteminin aleyhine değilse desteklenecektir. İngilizler Osmanlı üzerinde ticari konularda hem bilgi sahibi olmak hem de değişiklik olursa müdahale etmek istiyor. Diğer bir deyişle hem ticari ilişkiler ve antlaşmalarla başka devletlere Osmanlı bir avantaj sağlarsa İngiltere de benzer avantajlar elde etmek istemektedir. Kendi

⁷³a.g.e., III. cilt, s: 110

⁷⁴a.g.e., III. cilt, s: 111

⁷⁵a.g.e., III. cilt, s: 140-141

⁷⁶a.g.e., III. cilt, s: 142

aleyhine bir değişme olmaması, başkalarının belli bir çıkar elde etmemesi için ticari anlamda ortaya çıkan değişikliklerle de ilgilenecektir. Söz gelişi Süveyş Kanalı'nın açılmasında İngiltere'nin hiçbir çıkarı yoktur. Tam tersine İngiliz sistemine karşıt bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Süveyş Kanalı açılınca İngiltere kanala elkoymuştur. Benzer şekilde, Mısır konusunda olduğu gibi, diğer Batılı devletler Yunanistan ile ilişki kurduğunda gelişmeleri denetlemek ve inisiyatif sahibi olabilmek için Yunan bağımsızlık mücadelesini desteklemiştir. İngiltere yeni gelişmelerde öne geçmeye çalışmaktadır. İngiltere'nin para sistemine, ticarete, tarıma ve madenlere olan ilgisi de kendi dışında ortaya çıkabilecek gelişmelere izin vermemek içindir. White Türkiye ile ilgili bu tür bilgileri toplarken İngiltere'nin Türkiye'yi sömürmesi gerektiği inancında değildir. Türk insanını oyuna getirmek ve sömürmek çok kolay da değildir. İngiltere'nin endişe duyduğu konu kendi kontrolü dışında bir gelişmenin olması ve başka devletler Osmanlı'dan çıkar sağlarken kendisinin menfaatlerini koruyamamasıdır.

İngilizler yenileşmeye yönetim düzeyinde sınırlı olmak şartıyla karşı değildir. Ancak bu değişikliklere engel olunamazsa, İngiltere'nin en azından gelişmeler üzerinde inisiyatif ve denetim sahibi olmak istediği görülmektedir. Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler ve para sistemi bu açıdan önem kazanmaktadır. İngiltere yeni bir dünya dengesi ve sisteminin ortaya çıkmasını ve eski Doğu ticaret yollarının canlandırılmasını istememektedir ve karşıt bir sistem içinde yer almasını engellemek için Türkiye ile ilgilenmektedir. İngiltere'nin Türkiye'ye Batılı ülkelerden farklı yaklaşımı bir İngiliz yazar olarak White'ın yaklaşımını da etkilemiştir, bu farklı yaklaşımı eserinde yansıtmaktadır.

2.- İSTANBUL'DAN İLK İZLEMİNLER, İLK BİLGİLER

Bu kısımda White'ın kitabında karmaşık olarak verdiği bilgileri İstanbul'dan İlk İzleminler, İlk Bilgiler başlığı altında yeniden kurgulayacağız. Kitapta White'ın İstanbul'la ilgili fiziki ve beşeri coğrafya bilgileri verdiği görülmektedir. White İstanbul'u diğer büyük şehirlerden doğasıyla ayırmaktadır⁷⁷.

Tarihi suriçi ve İstanbul'un tepeleri bütün gezginlerin dikkatini çekmiştir. Roma'nın yedi tepenin üzerinde kurulmuş olması büyük imparatorluk merkezlerini Roma'ya göre tanımlama çabalarını ortaya çıkartmıştır. White İstanbul'un bu özelliği ile ilgili değil, daha ziyade şehrin fiziki coğrafyası ile ilgili bilgiler vermektedir. White'a göre tabiat koşulları bakımından İstanbul diğer

⁷⁷a.g.e., III. cilt, s: 59

tüm büyük şehirlerden çok daha avantajlıdır. Bir şehrin sağlıklı bir yer olması için gerekli her şeyin mevcut olduğu belirtilmektedir. İstanbul fazla yüksek olmayan, ve doğudan batıya uzanan bir grup tepenin üzerine kuruludur. Tepelerin etekleri denize ve Haliç'e uzanmaktadır. Beşinci ve altıncı tepeleri yedinciden ayıran bir de nehir bulunuyor⁷⁸.

White, Haliç ile ilgili fiziki bilgiler vermektedir. Haliç'de akıntı yoktur, ancak güney rüzgarı estiğinde su seviyesi yükselmektedir⁷⁹. Haliç'in derinliği bazı yerlerde 12 kulaca kadar inmektedir ama ortalama 8 kulaçtır⁸⁰. En doğru hesaplara göre Haliç ile Cyanee adaları dediği, büyük ihtimalle Karadeniz Feneri arasındaki mesafe 34 kilometredir. Yazar bu mesafeyi şöyle hesaplamaktadır. Haliç'ten Rumeli Hisarı'na on kilometre, buradan Tarabya'ya 9.5 kilometre, Tarabya'dan Rumeli Kavağı'na beş kilometre ve Rumeli Kavağı'ndan Cyanee adalarına 9 kilometredir⁸¹.

Yazar, Haliç'in Galata yakasındaki iskele ile karşı kıyıdaki iskele arasındaki mesafenin 590 metre olduğunu söylüyor⁸². Boğaz'ın genişliği ise en dar yeri olan Rumeli ve Anadolu Hisarları arası 650 metre, en geniş yeri olan Fenerler arası ise üç kilometredir⁸³. White'ın Boğaz'daki akıntıları da ele aldığı görülmektedir. Belli başlı deniz akıntıları Arnavutköy'deki ve Rumeli Hisarı ile Balta Limanı arasındaki şeytan akıntısıdır. Bunların dışında da Boğaz'da pekçok ve rüzgarlara bağlı olarak farklı kuvvetlerde akıntılar bulunmaktadır,⁸⁴ Boğaz akıntıları Haliç'te de etkili olmaktadır. Karadeniz'den gelen akıntının hızı saatte yaklaşık 7km'dir ve Sarayburnu'na Tophane kıyısından ve Haliç'in ağzından geçerek ulaşır. Bu akıntı sayesinde kıyıda biriken pisliklerin devamlı temizlendiğini ve açıkta denizin pırıl pırıl olduğunu belirtiyor⁸⁵.

White, İstanbul'un iklimi ile ilgili olarak da bilgiler aktarmaktadır. İstanbul'da düzenli olarak hava sıcaklığını ölçtüğünü belirtmektedir. Yazarın yapmış olduğu ölçüme göre 1842'de İstanbul'da aylara göre sıcaklık şöyledir:⁸⁶

	saat 08:00		saat 22:00	
	en yüksek	en düşük	en yüksek	en düşük
Ocak	12 C	-1 C	11 C	0 C
Şubat	12 C	3 C	13 C	4 C
Mart	17 C	- 3 C	10 C	- 2 C

⁷⁸a.g.e., III. cilt, s: 59

⁷⁹a.g.e., III. cilt, s: 59

⁸⁰a.g.e., III. cilt, s: 322

⁸¹a.g.e., I. cilt, s: 92

⁸²a.g.e., I. cilt, s: 33

⁸³a.g.e., I. cilt, s: 92

⁸⁴a.g.e., I. cilt, s: 85

⁸⁵a.g.e., III. cilt, s: 60

⁸⁶ a.g.e., I. cilt, s.299, White ısı değerlerini Fahrenheit olarak vermiştir, biz $(F - 32) / 1.8 = C$ formülüne göre hesapladık.

Nisan	20 C	5 C	17 C	5 C
Mayıs	23 C	8 C	23 C	5 C
Haziran	29 C	16 C	24 C	10 C
Temmuz	31 C	21 C	25 C	11 C
Ağustos	31 C	20 C	25 C	12 C
Eylül	33 C	24 C	24 C	15 C
Ekim	25 C	18 C	17 C	8 C
Kasım	20 C	10 C	12 C	4 C
Aralık	19 C	- 1 C	9 C	- 1 C

White, İstanbul'un yılın en az üçyüz günü kuzey rüzgarı aldığını, yazın özellikle şafak vaktinde güney rüzgarının etkili olduğunu, yılda düşen yağış oranının tarımcılık için ve bentlere, oradanda maksemlere su sağlayan nehir ve ırmakların beslenmesine yetecek düzeyde olduğunu, yağmurun çoğunlukla sonbaharda ve ilkbaharın başında yağdığını ancak yağışın düzenli olmadığını belirtiyor. Hatta bazen, 1843 Ağustosunda olduğu gibi, yazın günlerce sağnak yağmur yağmaktadır. Çiy eksikliğinden yamaçlarda yetiştirilen sebze ve meyveler tatsız ve dayanıksızdır⁸⁷. İstanbul'da kışın Aralık ayının sonunda başladığını ve sert geçmediğini, kar yağışının olduğunu ancak toprakta uzun süre kalmadığını, yazın çok sıcak olmadığını, sonbaharın ılık geçtiğini, baharın geç geldiğini ve diğer mevsimlerin en kötüsü olduğunu, sert kuzey, kuzeydoğu, ve kuzeybatı rüzgarlarının estiğini belirtiyor. White İstanbul'da ısıнын ılıman sayılabileceğini, ne çok soğuk ne de çok sıcak olduğunu ifade ediyor⁸⁸. White'a, göre zaman içinde İstanbul'un iklimi değişmektedir. Eskiden kışların çok sert geçtiğini, hatta Boğazın tamamen donduğunu ancak artık böyle tabiat olaylarının görülmediğini ve uzun süredir kuraklığın da yaşanmadığını belirtiyor⁸⁹.

İstanbul iklimi açısından elverişli koşullarına rağmen yabancılar için uygun değildir. White İstanbul'da bir İngilizin karşılaşılabileceği tehlikelere dikkat çekiyor. İstanbul'a seyahat edecekleri uyarıyor. İstanbul'un sağlıklı bir yer olduğunu iddia ediyor. Ateşli hastalıkların, mide rahatsızlıklarının, sindirim bozukluğu şikayetlerinin sürekli olduğunu belirtiyor. White bunu yetersiz ve sağlıklı gıda tüketimine ve gün içinde aşırı ısı farklılığına bağlıyor⁹⁰.

White'ın, İstanbul ile ilgili, günümüzdeki birçok şehir rehberinde verilen nitelikte ve uyarıcı bilgiler verdiği görülmektedir. Verilen bu bilgiler elbetteki çok kısa bir sürede yapılan gözlemlerle elde edilmemiştir.

⁸⁷a.g.e., III. cilt, s: 60

⁸⁸a.g.e., III. cilt, s: 60,61

⁸⁹a.g.e., III. cilt, s: 61

⁹⁰a.g.e., III. cilt, s: 61

White'ın İstanbul'un fiziki coğrafyası yanında, nüfusuyla ilgili dolaylı bazı bilgiler de verdiği görülmektedir. White İstanbul'un nüfusunu harcanan toplam su miktarından yola çıkarak hesaplamaktadır. Ancak suyun çamaşır yıkma, bahçe sulama vs. gibi çok çeşitli alanlarda kullanılması nedeniyle kendisi de bu yöntemin pek sağlıklı bir tahmin olmadığını belirtiyor. White'ın tahminine göre İstanbul'un nüfusu Üsküdar ve Boğaziçi köyleri hariç 800,000 dir. Buna Beşiktaş'tan ve Üsküdar'dan Karadeniz'e dek Boğaziçi köylerinin 200,000 olarak tahmin ettiği nüfusu da eklenmelidir⁹¹. White, pekçok araştırma ve soruşturma ile doğru sonuçlara ulaşmaya çalıştığını, bu rakkamın şehrin ve köylerin valisinden, kadılarından ve imamlardan veriler alan en bilgili Müslüman ve Hristiyan kişilerden elde ettiğini ifade etmektedir. Bu verilerin yanı sıra, değirmencilerden ve büyük fırıncılardan yazarın kendi yaptığı araştırmaların sonuçları da bu neticeye ulaşmasını sağlamıştır. White, Andreossy'nin 1814'te İstanbul'un nüfusu ile ilgili tahminini de vermektedir. Andreossy İstanbul'un nüfusunu 630bin olarak tahmin etmiştir⁹². Bu bilgilerin ışığında İstanbul'un o dönem için endüstrileşme söz konusu olmamasına rağmen (Avrupa'da, özellikle İngiltere'de bazı şehirler endüstri ilişkilerine bağlı olarak geniş kitleleri barındırmışlardır. Bu yüzden endüstri kenti olarak da adlandırılmaktadır.) dünyanın en kalabalık şehirlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

White'ın İstanbul'un fiziki coğrafyası ve nüfusu ile ilgili verdiği bilgiler yanında şehri belirleyen binalar ve yapılar ile ilgili de bilgi verdiği görülüyor. Biz önce şehri çevreleyen belli yapılardan başlayarak bu bilgileri düzenlemeye çalışacağız. İstanbul seyyahlarının çoğunun surlarla ilgili bilgi vermelerine rağmen White, şehir kapılarından söz etmektedir. Tarihi İstanbul'u surlarla değil kapılarıyla tanımlıyor. White'a göre İstanbul'un en ilgi çekici özelliklerinden biri de şehir kapılarıdır⁹³. Şehir surlarında toplam otuzbeş kapı bulunmaktadır⁹⁴. 1843'te Topkapı Sarayı'nın kapıları: 1) Topkapı, 2) Odun Kapısı, 3) Yalı Köşk Kapısı, 4) Demirkapı, 5) Süleyman Kapısı, 6) Soğukçeşme Kapısı, 7) Bab-ı Humayun, 8) Ahır Kapı (saray ahırlarına açılan kapı), 9) Hasteneler Kapısıdır⁹⁵. Haliç tarafındaki kapılar: 1)Bahçe Kapı, 2) Valide Kapı, 3) Balıkpazarı Kapısı, 4) Zindan Kapı, 5) Odun Kapısı, 6) Unkapanı Kapısı, 7) Cibali Kapısı, 8) Ayazma Kapı, 9) Yeni Kapı, 10) Petri Kapı, 11) Fener Kapı, 12) Balat Kapı, 13) Ayvan Saray Kapısıdır⁹⁶. Kara tarafındaki kapılar: 1) Eğri Kapı, 2) Edirne Kapı, 3) Topkapı, 4) Mevlana Kapı, 5)Silivri Kapı, 6) Yedikule Kapısıdır⁹⁷. Yedikule tarafında deniz kıyısındaki kapılar: 1) Narlı Kapı, 2) Samatya Kapı, 3) Davud Paşa Kapısı, 4) Yenikapı, 5) Kumkapı, 6) Çatladı Kapı, 7) Ahır Kapı (saray ahırlarının sur yanındaki kapısı) dır⁹⁸. Eskiden Galata tarafı da surlar ile çevrili olduğundan

⁹¹a.g.e., II. cilt, s: 35

⁹²a.g.e., II. cilt, s: 36

⁹³a.g.e., III. cilt, s: 314

⁹⁴a.g.e., III. cilt, s: 317

⁹⁵a.g.e., III. cilt, s: 314,315

⁹⁶a.g.e., III. cilt, s: 315,316

⁹⁷a.g.e., III. cilt, s: 316,317

⁹⁸a.g.e., III. cilt, s: 317

burada da kapılar bulunmaktadır ve yazarın bulunduğu dönemde muhtemelen surlar ve kapıları harabe haldedir, ancak White, Galata'daki kapılardan bahs etmiyor. Yazar ne bu surlara ne de kapılara ilgi gösteriyor. Genellikle yol tarif ederken, bazı kapıların adlarını zikretmektedir. Bunlar Kireç Kapısı⁹⁹, Kule Kapısı¹⁰⁰ ve Azap Kapı'dır¹⁰¹.

Şehrin iki kısmı arasında iletişimi sağlayan yapı Nusretiye (Haliç) Köprüsü'dür. Haliç Köprüsü tarihi suriçi İstanbul ile Galata arasındaki ilişkiyi sağlaması açısından önemlidir. Yazarın verdiği bilgilere göre Azap Kapıdan karşı kıyıya uzanan Haliç Köprüsü, o zamanki adı ile Nusretiye Köprüsü, 1838'de II. Mahmut'un emri ile yaptırılmıştır¹⁰². Küçük kayıkların ve gemilerin geçişi için kemerler bulunan ve daha büyük gemiler içinde güney tarafı açılır kapanır olarak yapılan, uzunluğu 450 metre ve genişliği 9 metre olan köprünün planı bir Ruma aittir¹⁰³. Şehir kapıları ve köprü Ramazan hariç, güneş battıktan sonra kapatılmaktadır¹⁰⁴. Londra ve Prag hariç bütün başkentlerde olduğu gibi İstanbul'daki bu köprüden geçiş ücretsizdir¹⁰⁵.

İstanbul'u belirleyen yapıların en önemlisi kuşkusuz saray ve camilerdir. Şehre hem Türk hem de İslami / Doğu özelliklerini bu yapılar kazandırmıştır. Bu yüzden, İstanbul'a gelen yabancıların en çok ilgilendiği ve aktarmaya çalıştığı bilgiler bu binalarla ilgili olmuştur. White'ın da cami ve saraylara girişle ilgili yabancılar için dikkat edilecek bazı bilgiler verdiği görülmektedir. White cami cemaatinden görevlilerin öşür ya da para talep etmediklerini, bütün ibadet yerlerinin sınıf farkı gözetmeksizin her kese açık olduğunu, hatta bir paşa veya vezirle bir işçinin yanyana durabileceğini, dünyevi farklılıkların hesaba katılmadığını söylemektedir¹⁰⁶. Fakat camilere girmek için Avrupalıların bazı kurallara uymaları gerekmektedir. Gayrimüslimlerin camilere girebilmeleri için izin belgesi almaları gereklidir. White, yabancıları bu konuda aldatacak rehberler konusunda uyarmakta ve İstanbul'daki bazı saray ve camilere giriş için gerekli izin belgesinin harç tarifesini vermektedir. Bab-ı Ali memuruna 200 kuruş, elçilik kavasına 30 kuruş, saray memuruna 150 kuruş, Aya Sofya 100 kuruş, Sultan Ahmet Cami 60 kuruş, Süleymaniye Cami 40 kuruş, Bayazıt Cami 40 kuruş, Nuruosmaniye Cami 40 kuruş, Fatih Cami 40 kuruş, toplam 700 kuruştur. Bu izin belgesi elçiliklerin isteği üzerine verilir, ve muhtemelen kalabalık gruplar için alınmaktadır. White yabancılar için saray ve camilere girişi için gerekli belgenin tercümesini de vermektedir: ".....'nin Bab-ı Ali elçisinin, bazı beyfendilerin İstanbul'a geldiğini ve Halifelerin başkentinin heybetli camilerini gezmek istemekte olduklarını belirten yazısı üzerine, bu dost devletin isteği mucibince muhterem vezir hazretleri olumlu yanıt vermeye

⁹⁹a.g.e., II. cilt, s: 237

¹⁰⁰a.g.e., I. cilt, s: 15 -16

¹⁰¹a.g.e., III. cilt, s: 320

¹⁰²a.g.e., III. cilt, s: 319,320 (Haliç'teki köprü 1836'da açılmıştır. İslam Ansiklopedisi, 1965, 5/II. cilt, s. 1214/32

¹⁰³a.g.e., III. cilt, s: 320,322

¹⁰⁴a.g.e., III. cilt, s: 322

¹⁰⁵a.g.e., III. cilt, s: 323

¹⁰⁶a.g.e., I. cilt, s: 238

razıdır. Bu beyfendiler ve refakatindekiler, yanlarında bir memurla, görevli bulunduğunuz camiye geldiklerinde ziyaretlerine izin veriniz ve kendilerine saygı gösteriniz."¹⁰⁷

White camileri üçe ayırmaktadır: 1) Padişah ve Valide Sultan tarafından yaptırılan ve 16 tane olan Selatin Camileri, 2) şehzadenin annesi, padişahın kızları, kızkardeşleri ve diğer mühim şahıslar tarafından yaptırılan yaklaşık 227 tane olan camiiler, 3) sayısı üçyüze yakın mescitler¹⁰⁸.

White'ın ilgilendiği camilerin özellikle salatin camileri olduğu görülmektedir. White, cami görevlilerini beşe ayırıyor. 1) şeyh, 2) hatip, 3) imam, 4) müezzin, 5)kayyim¹⁰⁹. White'ın 1842'de salatin cami olarak söz ettiği camiler Aya Sofya, Eyüp, Fatih, Bayazıt, Selimiye (I.Selim), Şehzade, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Mısır Çarşısı karşısındaki Yeni/Valide, Galata'daki Yeni/Valide, Ayazma, Nuruosmaniye, Laleli, Abdülhamit, Üsküdar'daki III. Selim, Humbarahane'deki III. Selim, Nusretiye Camileridir. White bu camilerin ne zaman ve kim tarafından kurulduğunu, vakıflarının yıllık gelirlerini de vermektedir¹¹⁰. Ünlü tarihçi von Hammer'a göre İstanbul'da yirmi dört selatin cami bulunmaktaydı, White'ın ondan daha doğru bir kaynak olarak gösterdiği d'Ohsson'un Abdülhamit döneminde ondört selatin cami olduğunu yazdığını, kendisinin de bu sayıya daha sonra yaptırılan iki camiye eklediğini belirtiyor¹¹¹. Ancak White'ın bize verdiği selatin cami sayısı onyedidir.

White tanıttığı bu camilerden bazıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bunlardan biri Aya Sofya'dır. Aya Sofya'nın kilise olduğu dönemle ilgili anlatılan pekçok efsane olduğunu belirtiyor, ve birini anlatıyor¹¹². İhtişamının Aya Sofya'dan daha az olduğunu belirttiği Fatih Cami ile ilgili de bir efsane anlatıyor¹¹³. White'ın özel olarak tanıttığı Aya Sofya, Bayazıt ve Süleymaniye Camileri eksenini, hem ticaret ve gündelik yaşamın geçtiği hem de İstanbul'da yöneticilerin oturduğu semtlerin oluşturduğu merkez içindedir ve İstanbul'un temel eksenlerinden biridir.

White'ın en ayrıntılı anlattığı cami Süleymaniye Cami'dir. Caminin avlusunda güney kuzey doğrultusunda bir hazire ve üç tane de türbe yer almaktadır. Caminin dış avlusundan Şeyh-ül İslam'ın dairesine gidildiğini, ayrıca burada Arz Odasının bulunduğunu belirtiyor¹¹⁴. İlginç bulduğu camilerden bir de Bayazıt Cami'dir. White Bayazıt Caminin haziresinde tarihte önemli kişilerin mezarlarının bulunduğunu, bunlardan birinin de bitişikteki kütüphaneyi tamir ettiren Abdullah Efendi olduğunu belirtiyor. Bu caminin haziresinde daha ziyade hanedan ailesi ile diğer bazı zengin ailelere mensup kadınların kabirleri bulunur. Üst düzey memur ve askerler Bab-ı

¹⁰⁷a.g.e., I. cilt, s: 13

¹⁰⁸a.g.e., I. cilt, s: 242-243

¹⁰⁹a.g.e., I. cilt, s: 238-239

¹¹⁰a.g.e., I. cilt, s: 240-242

¹¹¹a.g.e., I. cilt, s: 243

¹¹²a.g.e., I. cilt, s: 266-272

¹¹³ a.g.e., I. cilt, s: 272-276

¹¹⁴a.g.e., III. cilt, s: 223-225

Ali'de mesaileri bittikten sonra buradan geçmektedirler. Bu nedenle akşam namazından sonra bu mekan yabancılara ilginç gelecek bir yer olarak tanıtılmaktadır¹¹⁵. Bayazıt Cami ve çevresinde Ramazan'da pazar kurulmaktadır. Bunlar bize camilerin aynı zamanda gündelik hayatı etkileyen, ibadet dışında da işlevlerinin olduğunu göstermektedir.

White'ın sözünü ettiği diğer bir cami Arapçılar Cami'dir. Bu caminin şehirdeki en eski cami olduğu, Galata'nın aşağı tarafında köprüye yakın bir yerde Emevi Halifesi Süleyman'nın kardeşi Maslama tarafından, Arap ordusunun başında şehri kuşattığında, 715'te inşaa ettirildiği belirtiliyor. White, şehirdeki en yeni caminin ise Hüsrev Paşa tarafından 1838'de Emirgan'da, Rıfat Paşa'nın 1841'de ikamet ettiği yalının hemen yanına yaptırılan cami olduğunu söylemektedir¹¹⁶. White'ın üzerinde durduğu Arapçılar Cami tarihi yarımada'nın dışında, Galata'da yer almaktadır. Burası Bizans döneminden kalma kiliseden bozma bir camidir. Büyük ihtimalle Arapların İstanbul'u feth etme çabaları sonucunda değil, Bizans İmparatorluğu'nun emri ile şehirdeki Müslümanların ibadeti için tahsis edilmiş bir camidir. Bugün de buranın cami olarak inşaa edilmediğini görmek mümkündür. Bizans, Galata'da nasıl Cenevizlilere bir yer tahsis etmişse Müslümanlara da bir yer verildiği söylenebilir. Yazar bu camilerin dışında da isimlerini tuhaf bulduğu altı camiden söz etmektedir. Bu camiler Tutki Yedim, Altı Poğaça, Üç Baş, Mihr i Mah, Soğan ve Mercan Camileridir. White bu camilerin tuhaf isimlerinin kaynağı olarak kuruluş hikayelerini, bu camileri kimin yaptırdığını anlatmaktadır¹¹⁷. Yazar, yabancı okura ilginç gelecek ve merak uyandıracak bilgiler de vermektir. White'ın tuhaf isimli olarak bahs ettiği bu camilerin özelliği, bunların esnaf camileri olmasıdır. Bunlar muhtemelen bazı tarikatlerin etkili olduğu camilerdir.

White, İstanbul'da camiler kadar türbeleri de ilginç bulmaktadır. Süleymaniye Cami'nden söz ederken, burada üç türbe olduğunu, bunlardan birincisinde Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte ve II. Süleyman ile II. Ahmet'in kabirlerinin yer aldığını, Kanuni'nin içinde gömüldüğü devasa sandukanın nakışla işlendiğini ve Kanuni tarafından benimsenen mücevveze¹¹⁸ denen bir türban ile diğerlerinden ayrıldığını belirtiyor. İkinci türbe Kanuni'nin türbesinin güneyinde ondan daha az ihtişamlı olan, Kanuni'nin gözdesi ve II. Selim'in annesi Hürrem Sultan'ın türbesidir. Üçüncüsü ise, yazara göre kasvetli ve çirkin bir yapı olması nedeniyle, bulunduğu muhite yakışmayan, Kanuni'nin oğullarından Şehzade Mehmet'in ve iki kızının bulunduğu türbedir¹¹⁹. White'a göre şehirde yaklaşık ikiyüz türbe bulunmaktadır¹²⁰. Bunların arasında en görkemlisi Kanuni'nin Arap tarzında olan türbesi, en güzeli ise II. Mahmut'un, Yanık Taş (Dikili Taş)

¹¹⁵a.g.e., III. cilt, s: 77-78

¹¹⁶a.g.e., I. cilt, s: 243-244

¹¹⁷a.g.e., I. cilt, s: 259-266

¹¹⁸ Eskiden başa giyilen, üstü bombeli bir çeşit kavuk, büyük sarık.

¹¹⁹a.g.e., III. cilt, s: 223-224

¹²⁰a.g.e., III. cilt, s: 342

civarında yer alan, Yunan ve İtalyan tarzındaki türbesidir. Yazar türbelerle ilgili belli tasvirlerde bulunmaktadır. Genel olarak türbeler yüksek tavanlı, havadar ve aydınlıktır. Duvarlarda Kur'an-ı Kerim'den ayetler yer alır ve tavanda devekuşu yumurtası asılı bulunur¹²¹. Türbeler içinde en kutsal sayılan türbe 672'de İstanbul'un üçüncü Arap kuşatması sırasında ölen, Peygamber'in sancağını taşıyan Ebu Eyyubi Ensari'nin türbesidir¹²². White'ın en güzel türbe olarak Batılılaşma döneminde yapılan, Avrupa mimarisindeki II. Mahmut'un türbesini göstermesi ilginçtir. Bunu diğer türbelerden daha büyük ve cami dışında yer alan, adeta bağımsız olduğu için seçmiş olmalıdır. White, salatin türbeleri dediği II. Mehmet'in, II. Bayazıt'ın, I. Selim'in, Şehzade Mehmet'ini Kanuni'nin, II. Selim'in, III. Murat'ın, I. Ahmet'in, I. Mustafa'nın, Valide Türkan Sultan'ın, III. Mustafa'nın, Abdülhamit'in, II. Mahmut'un, Valide Gulnar Sultan'ın türbelerinin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığını da aktarıyor¹²³. Bunları şehirdeki türbeler arasında en güzelleri olarak tanımlamaktadır. White bu geniş kabristanların Byron tarafından ebedileştirildiğini, bu mekanların genişliklerinin, tabii hallerinin, ihmal edilmiş ihtişamlarının, hoş görüntülerinin ve yalnızlıklarının her milletten yazara ilham kaynağı olduğunu belirtiyor¹²⁴.

White'ın İstanbul'un örgütlenmesi ile ilişkili olarak vakıf kurumuna ilgi duyduğu görülmektedir. Vakıf evkaf kelimesinin çoğuludur ve bu kurum Avrupa'da çok az bilinmektedir. Vakıf, bir mülkün camiye bağışlanırken yapılan antlaşmaya göre ipotekli, geçici veya temelli bırakılması anlamlarına gelir. Ancak yapılan mukavele ne türlü olursa olsun vakıf, "ilahî korumaya terkedilmiş mülk" anlamındadır¹²⁵. Vakıf kurumunu ilk İslam devletlerinden alan Osmanlı bu kurumu geliştirmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u feth ettikten sonra vakıf kurumunda bazı değişiklikler yapmış, ondan sonra gelen padişahlar vakıflaştırılan mülkün daha iyi işletilebilmesi ve halkın fayda sağlayabilmesi için yeni düzenlemeler getirmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman vakıfları üçe ayırmıştır. Birinci grup vakıf, kuran kişilerin bağışları ile, zamanla birikenlerle veya daha sonra başka kişilerin bağışları ile edinilen bütün arazi, bina ve nakid paradan oluşur. Bu kaynaklardan elde edilen gelirle öncelikle imamların ve cami hizmetinde çalışanların maaşları ödenir. Daha sonra bu gelirler camiye bağlı medrese, mektep, hastane ve diğer kurumlarda çalışanların maaşlarını ödemekte kullanılır. Geriye kalan miktarla yönetim (tevliyet) yeni mülk alır veya ipotek karşılığı kredi verir. Bütün büyük camilerin bu tür gelirleri söylenen masrafları karşılamaya fazlasıyla yettiği gibi, diğer camilerin gelirleri de yeterli düzeydedir¹²⁶. Camilerde, Cuma namazında vaaz veren şeyh, hutbe okuyan iki veya daha fazla hatip, beş vakit namazı sırayla kıldırان dört imam, sayıları oniki ile yirmi arasında değişen müezzin, camide temizlik

¹²¹a.g.e., III. cilt, s: 337

¹²²a.g.e., III. cilt, s: 346

¹²³a.g.e., III. cilt, s: 338-341

¹²⁴a.g.e., III. cilt, s: 342

¹²⁵a.g.e., I. cilt, s: 236-237

¹²⁶a.g.e., I. cilt, s: 237

yapmakla, kapıları denetlemekle, camiye aydınlatmakla ve bekçilikle görevli sayıları onbeş ile yirmi arasında değişen kayyım görev yapmaktadır¹²⁷.

Bir mülkün temelli olarak vakfa tahsisi için düzenlenen antlaşma metnine vakıye denir. Antlaşmayı önce o bölgenin kadısı mahkemede inceler, daha sonra pekçok memurun çalıştığı Maliye nezareti dairesinde bu işlerle uğraşan üç bölümden birine kaydolur. Bu üç bölümden ilkinde İstanbul'un, Avrupa eyaletlerinin ve Mekke ve Medine'deki bütün camilere bağlı vakıfları bulunur. İkinci bölümde Asya ve Afrika'daki, benzer kurumlar ve imaretler hariç bütün diğer hayır kurumlarının vakıfları bağlıdır. Üçüncü bölümde fakirlere yemek ve sadaka veren imaretler yer alır¹²⁸. Vakıf idaresini de yürüten Defterdar Kapısı, Sarayın dış avlusunda eski St. Irene kilisesinin arkasındadır. Vakfın mali idaresi, kurucular ve bağışçılar tarafından görevlendirilen nazır ve mütevellî tarafından yürütülür. Bu kişilerin emrinde çok sayıda tahsildar, memur, müfettiş yardımcısı bulunur¹²⁹. İkinci grup vakıf bütün halkın kullanımı veya fakirler için yapılan han, külliye, kütüphane, medrese, mektep, hastane, aşevleri, darülaceze, akılhanesi, hamam, köprü, çeşme, türbe, kabristan ve askeri ihtiyaçlar için yapılan tabye (top dökümhanesi) ve kalelerdir¹³⁰. Bütün bu vakıflar Defterdar Kapısında kayıtlıdır. Vakfın kurucusu vakfın tasarruf hakkını saklı tutar, isterse yılda karısına ve çocuklarına, akrabalarına ve hatta arkadaşlarına belli bir miktarın ödenmesini şart koşarak hem anaparayı hem de faizlerini, mülkleri ve arsaları vakıfa bırakabilir. Ancak bu antlaşmada belirlenen kişilerin ölümü halinde tüm mülk, arsa ve nakid tamamıyla vakıfa ait olur¹³¹. İlk iki grup vakıf dini kanunlarla (şer'iat) kutsanmış oldukları için Şeri vakıflar olarak kabul edilirler. Üçüncü grup vakıf Adi (adet) vakıflardır¹³². Bu tip vakıflar daha ziyade dini kullanım dışındadır. Vakıf yönetiminin alımlarla kurumu zenginleştirme amacı ile oluşturulan vakıftır¹³³.

White, İstanbul'daki camiler, türbeler ve vakıflar ile ilgili verdiği bilgilerle şehrin İslami kimliğini ortaya koymaktadır. White İstanbul'daki mahallelerle ilgili bilgiler de vermektedir. Ancak bu bilgiler şehrin veya insanların örgütlenmesini verme amacı taşımamaktadır. Daha çok belli kıyaslamalar biçimindedir. Mahalleler ile ilgili verdiği bilgiler de bu türdendir. Türk mahalleleri, Pera ve Galata'dan, özellikle de Rum ve Ermenilerin oturduğu mahallelerden çok daha temizdir. Ancak yine de Türkler evlerini çok temiz tutmalarına rağmen sokaklarına aynı özeni göstermemektedirler¹³⁴.

¹²⁷a.g.e., I. cilt, s: 238-239

¹²⁸a.g.e., I. cilt, s: 244-245

¹²⁹a.g.e., I. cilt, s: 244

¹³⁰a.g.e., I. cilt, s: 248

¹³¹a.g.e., I. cilt, s: 248-249

¹³²a.g.e., I. cilt, s: 250

¹³³a.g.e., I. cilt, s: 251

¹³⁴a.g.e., I. cilt, s: 72

Yazarın ilgisini Türk mahallelerinden ve hatta gayrimüslim tebanın oturduğu, Fener ve Balat mahallelerinden çok, Pera ve Galata'nın çektiği görülmektedir. Yazar, Haliç'in derinliğinden, akıntılardan vb. bahs etmesine rağmen Haliç kıyısındaki bu yereşmelerden bahs etmemektedir. Pera ile ilgili bilgiler vermektedir. Pera'da Doğu'ya ait hiçbir şeyin olmamasına çok şaşırdığını, herkesin abartılı biçimde Avrupai giyindiğini ve burada muhteşem Doğu'ya ait pek az şeyin görülebileceğini belirtiyor. Fransızca, İtalyanca, Ermenice, İngilizce, Almanca, Slavca, Romence, Türkçe ve İspanyolca başta olmak üzere birçok dilin konuşulduğu bir yerdir¹³⁵. Pera Osmanlı içinde adeta yabancı bir yer gibidir. Opera gibi Batı'da bile çok sınırlı bir kesimin izlediği bir sanat türü Pera'da kendisine bir yer ve izleyici bulabilmektedir. Yabancı elçilerin ve üç dört tüccarın evindekiler hariç hiçbir sosyal eğlencenin olmayışından dolayı, bir İtalyan spekülâtör tarafından Pera'da yaptırılan opera çok rağbet edilen bir mekandır¹³⁶.

White'ın şehir hayatı ve örgütlenmesi ile ilgili bilgileri mahalle düzeyinde vermediği görülüyor. Şehrin günlük yaşantısını sürdürmesiyle ilgili en kapsamlı bilgiyi su sistemi ile ilişkili olarak vermektedir. White'ın İstanbul'un nüfusunu bile su tüketiminden yola çıkarak hesapladığını belirtmiştik. Yazar, şehrin su ihtiyacını karşılayan kemerleri, suyun kaynağından alınıp dağıtılmasına kadar kurulan sistemi ayrıntılı biçimde ele almaktadır.

White, bentleri İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için şehrin çevresindeki dağlardan akan nehir, ırmak ve dereler üzerine kurulan, su toplamaya yarayan yapılar olarak tanımlıyor. Bu yapıların duvar kalınlığı 5.5 metre ile 6 metre arasındadır ve üst kısmında görevlilerin yürüyebilecekleri genişlikte, mermer veya taştan oturma yerleri bulunan bir yol vardır¹³⁷. Bentlerde toplanan suyu istenen yere nakletmek için ise sukemerleri kurulmuştur. Sukemerlerinden şehre ulaşan su hususi ve umumi kuyu ve çeşmelere dağıtılmak ve fazlasını depolamak üzere maksem denen büyük tanklarda biriktirilir¹³⁸. White şehirde bulunan birçok maksem arasında üç ana maksemden söz etmektedir. Birincisi Pera'da bulunan ve Haliç'in kuzey yakasında Hasköy'den Fındıklı'ya kadar bütün köylere su dağıtılan maksemdir. Dolmabahçe ve Beşiktaş'ın suyu civardaki bir maksem, Ortaköy'deki maksem civarındaki köylerin ve Çırağan Sarayı'nın su ihtiyacı, Kuruçeşme'den Büyükdere'ye kadar olan köylerin suyu ise Bahçeköy Kemerinden doğrudan sağlanır¹³⁹. İkinci ana maksem İstanbul'un esas su dağıtım merkezi olan ve Topkapı Sarayı, Aya Sofya, Yeni Bahçe, Yerebatan Sarayı, Narlı Kapı ve At Pazarı vb. rezervuarlarına su sağlayan Eğri Kapı Maksemi'dir. Bu rezervuarlarda biriken su Yedi Kule'ye dek bütün sarnıçlara, hamamlara, camiilere, kuyulara, çeşme ve sebillere dağıtılır¹⁴⁰. Üçüncü maksem ise Sultan

¹³⁵a.g.e., II. cilt, s: 15

¹³⁶a.g.e., II. cilt, s: 94

¹³⁷a.g.e., II. cilt, s: 21-22

¹³⁸a.g.e., II. cilt, s: 19-39

¹³⁹a.g.e., II. cilt, s: 23

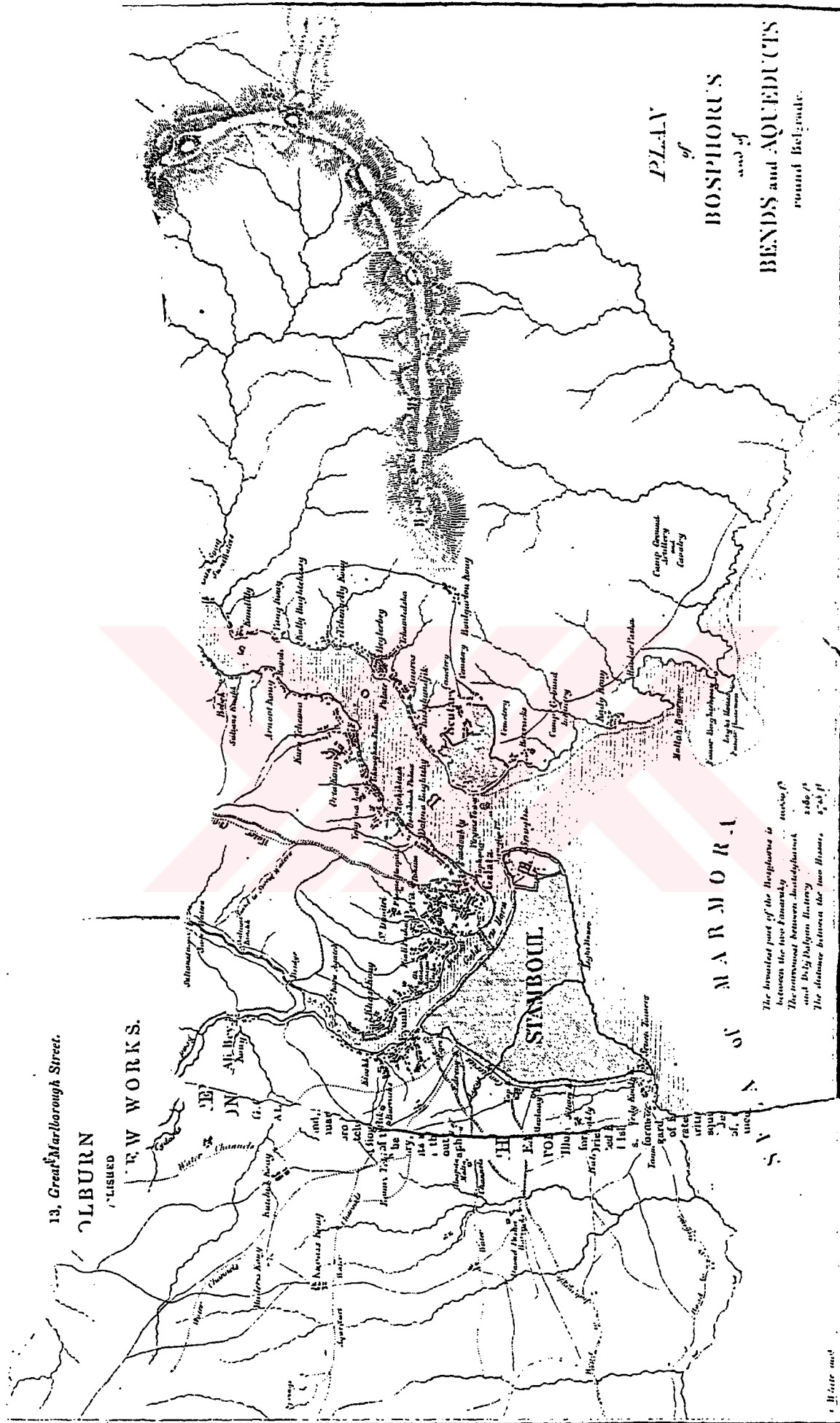
¹⁴⁰a.g.e., II. cilt, s: 26

13, Great Marlborough Street.

ALBURN

PUBLISHED

NEW WORKS.

PLAN
of
BOSPHORUS
and of
BENDS and AQUEDUCTS
round Belgrade.

The broadest part of the Bosphorus is
between the two Fanari
The narrowest between the Fanari
and Big Dellym history 156 f
The distance between the two Fanari 156 f

Bayazıt Maksemi'dir. Suyun buraya nereden geldiği belirtilmiş ancak buradan hangi mahallelere su dağıtıldığı belirtilmemiştir¹⁴¹.

Şehre su dağıtımını sağlayan maksemeler tanklar ve dağıtım bölümleri olmak üzere iki kısımdan oluşur¹⁴². White, tonlarca suyu depolayacak kadar geniş olan tankın yapımında kullanılan bazı malzemelerin şaşırtıcı derecede rutubete ve aşınmaya dayanıklı olduğu ve eğer İngiltere'de bilinmiyorsa uygulanmasının faydalı olacağını belirtiyor. Havuzun iç yüzeyini kaplamada kullanılan malzemenin tarifini de vermektedir¹⁴³. Dağıtım bölümlerinin dörtte üçü su sağlanacak rezervuar sayısı kadar musluk denen bölümlere, geri kalanı da su yolunun geçişi için ayrılmıştır¹⁴⁴. Maksemde toplam 48 tane olan ve masura denen bölümlerden 24 saatte ikibin galon (900litre) , toplam 8 masuradan oluşan bir lüleden bu sürede onaltı bin galon (7200 litre) su geçebilmektedir, ancak su kaynaklarını kurutmamak için masuralar 12 saat açık tutulmaktadır. Bir maksemde bu sürede yaklaşık 21 bin litre su dağıtılır¹⁴⁵. Su, şehirdeki maksemelere Belgrad, Türklerin kule anlamına gelen Burgaz dedikleri, ve 1184'te Bizans İmparatoru Andronicus Komnenus'un yaptırdığı sukulesinin bulunduğu Pyrgos, Ayvat Bendi, Cebeci Köyü, Petinohory ve Bahçekapısı Köyü civarındaki ırmak ve derelerden gelmektedir. Bu tepelerin yüksekliği 225 metre ile 110 metre arasındadır, İstanbul ve Pera'daki en yüksek nokta da 125 metreyi geçmemektedir. Su kaynakları büyük itina ile korunmaktadır. Hem nem çektiği hem de yazın su kanallarını gölgeleyerek buharlaşmayı önlediği için burada ağaç kesmek yasaktır. Köylülerin sulama için kuyu açmaları veya kanal seviyesinden aşağıda olmayan noktalardan su kanalı açmaları, ırmak ve nehirlerle hayvanların sokulması yasaktır¹⁴⁶.

Kanallar ile toplanan su yedi büyük bende yönlendirilir. Fazla su ise başhavuzlarda biriktirilir¹⁴⁷. Başhavuz, maksemde farklı olarak bende yakındır, çapları 9 metre ile 12 metre, derinlikleri 4.5 metre ile 6 metre arasında değişen, taştan yuvarlak büyük bir yapıdır. Havuzun dibine inen taş merdivenler bulunur. Başhavuzun fazla suyu ise civarındaki ırmaklara akıtılır. En büyük başhavuz Burgaz'taki havuzdur. Bu havuz 1620'de II. Osman tarafından yaptırılmıştır. Su buraya Uzun Kemer ve Güzelce Kemerleri ile aktarılmaktadır. Su bu havuzdan Ali Bey Köyü vadisi üzerindeki Justinian ve Cebeci Köyü Kemerlerinden geçerek Eğri Kapı Maksemi'ne ulaşmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴¹a.g.e., II. cilt, s: 26

¹⁴²a.g.e., II. cilt, s: 30-31

¹⁴³a.g.e., II. cilt, s: 31

¹⁴⁴a.g.e., II. cilt, s: 31-32

¹⁴⁵a.g.e., II. cilt, s: 34

¹⁴⁶a.g.e., II. cilt, s: 20

¹⁴⁷a.g.e., II. cilt, s: 20

¹⁴⁸a.g.e., II. cilt, s: 22

Şehre su sağlayan bendler dağ geçitlerinin başında, en yüksek tepeler arasında, Burgaz, Belgrad, Evahuddin, Paşaderesi ve Bahçe Köyü vadileri üzerinde uzanmaktadır. White, İstanbul'un civarındaki yedi bendin isimlerini, kurucularının veya tamir ettirenlerin kim olduğunu, ne zaman yapıldıklarını vermektedir. İstanbul'a su sağlayan yedi bend şunlardır: Ayvat Bendi, Büyük Bend, Eski Bend, Paşaderesi Bendi, Yeni Bend, Valide ve Mahmut Bendi. Bentlerin tümü Osmanlı eseridir¹⁴⁹. Yazar mevcut sukemerlerinden sadece altısının bahse değer olduğunu belirtmektedir, ancak kaç sukemer olduğunu söylemiyor. Bu sukemerlerinin ilki ve en doğudaki Bahçeköy Vadisi üzerinden geçen, I. Mahmut'un yaptırdığı kemerdir. Su buraya Valide ve Mahmut Bendi'nden gelir ve su yolu denen yeraltı kanallarından geçerek Pera'daki büyük makseme ve daha kuzeyde bulunan, kabristan ile yeni hastane arasındaki diğer maksemlere ulaşır¹⁵⁰. İkinci kemer Kanuni'nin yaptırdığı, Petinohory Vadisi üzerinden geçen, Burgaz civarındaki Uzun Kemer'dir¹⁵¹. Üçüncü kemer de Kanuni'nin yaptırdığı düşünülen Güzelce veya Dirsekci Kemer'i'dir. White, Bizans tarihçilerinin bu kemeri 12. yüzyılda bir Bizans imparatoru tarafından yaptırıldığına inanmakta olduklarına dikkat çekiyor¹⁵². Dördüncü kemer yabancıların Justinyan, Türklerin ise Muallak Kemer dedikleri, Ali Bey Köyü Vadisi üzerindeki kemerdir¹⁵³. Beşinci kemer ise Belgrad'ın güneybatısındaki Paşa Deresi Kemer'i'dir. Altıncı kemer Cebeci Köyü'nün batısındaki vadiden geçen, en eski olduğu sanılan kemerdir. Bu altı sukemer dışında şehir surları içinde yer alan tek kemer olan, Türklerin Bozdoğan Kemer dedikleri Valens Kemer'i'nin çok güzel bir yapı olduğu belirtilmektedir¹⁵⁴. Tiryaki Çarşısı'nın güney çıkışından güneybatı yönündeki bir sokaktan Valens Kemer'i'ne ulaşılır. Kağıthane'den gelen su bu kemerden Sarayın maksemine ulaşır. En güvenilir kaynaklara göre Konstantin'in şehri kurması tamamlanmadan önce Adrian tarafından inşaa edilmiş olan bir sıra kemerin üzerine yapılmıştır, ancak sağlam olmadığından daha sonra Valens tarafından yıktırılıp baştan inşaa ettirilmiştir¹⁵⁵.

Şehre dağıtılan suyun tazyikini sağlamak için çeşitli noktalarda suterazisi bulunmaktadır. Bunlardan bir Şehzade Cami civarında bir ise Pera ve Büyükdere arasındadır¹⁵⁶. Su toplama ve dağıtım sistemi, merkez olarak Belgrad'ı alacak şekilde düzgün olmayan bir çember oluşturmaktadır. Sistemin biri Haliç'in kuzeyine diğeri de güney tarafına su sağlayacak şekilde ikiye ayrılmıştır. Buna göre Bahçeköy'deki iki bend ve sukemerleri Haliç'in kuzey tarafına, diğer bütün bend ve sukemerleri ise Haliç'in güney tarafına su sağlamaktadır¹⁵⁷. İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan kaynakların tümü ve sistemin büyük kısmı şehir surlarının dışındadır. Bu

¹⁴⁹a.g.e., II. cilt, s. 21

¹⁵⁰a.g.e., II. cilt, s: 22 - 23

¹⁵¹a.g.e., II. cilt, s: 23

¹⁵²a.g.e., II. cilt, s: 23 -24

¹⁵³a.g.e., II. cilt, s: 24

¹⁵⁴a.g.e., II. cilt, s: 25

¹⁵⁵a.g.e., III. cilt, s: 250

¹⁵⁶a.g.e., II. cilt, s: 27 - 29

¹⁵⁷a.g.e., II. cilt, s: 26 - 27

nedenle de her türlü saldırıya açıktır. İstanbul'a yaklaşık 16 kilometre uzaklıktaki vadi ve ırmaklardan suyu alıp gerekli yerlere nakletmek oldukça pahalı bir iştir¹⁵⁸.

Su sistemi ile ilgili verilen bütün bu bilgilerden İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için kendiliğinden bir çözümün değil karmaşık ve zahmetli bir düzenin oluşturulduğunu anlıyoruz. Bu sistemin işleyişi Osmanlı yönetiminin başarısını göstermektedir. Mesela su, şehir içindeki maksemelerde biriktirilerek ulaştırmada doğabilecek bir aksama yüzünden şehrin susuz kalması önlenmektedir. İstanbul'un su ihtiyacının karşılanabilmesi, kendiliğinden tabii bir zenginlikten ziyade kurulan karmaşık sistem sayesinde. Hatta yazarın da bu sisteme hayran olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yöntemlerin İngiltere'de de uygulanmasının faydalı olacağına inanmaktadır. White'ın su sistemiyle ilgili bu bilgileri kendi gözlemleriyle aktarması imkansızdır. Bu yabancı elçiliklerin de konuyla ne kadar ilgili olduğunu göstermektedir. İstanbul'daki su sisteminin mükemmelliğinin bir göstergesi de şehirdeki yaklaşık 380 hamamdır. Şehirde hamam bulunmayan bir tek köy bile yoktur, pekçok zenginin ise evine bağlı özel hamamı bulunmaktadır¹⁵⁹.

White'ın şehrin işleyişiyle ilgili olarak su sisteminin dışında da bilgiler verildiği görülmektedir. Bunlar daha çok şehrin inzibati ile ilgili bilgilerdir. Yazara göre, Türk polisi etkili değildir. Ama başka ülkelerden sınırdışı edilmiş kişilerin oluşturduğu kırk elli hayduttan oluşan çetelerin varlığını ortaya çıkarmayı başarmıştır. Polis, Osmanlı tebasından yasadışı işlerle uğraşan kişileri de yakalamıştır¹⁶⁰. White, Batılı anlamda polis tedbiri aradığından polisin pek etkili sayılamayacağını ancak suçun az olduğunu belirtiyor. White'ın şehrin inzibati ile ilişkili bilgi verirken askeri birlikler üzerinde özellikle durmaktadır. Türk askerleri atletik yapıda ve kondisyonda değildirler ve bir askerin bilmesi gereken hiçbir şeyi bilmezler¹⁶¹. Askeri birlikleri Üsküdar'da Haydar Paşa Vadisinde, Eyüp civarında Rami Çiftliklerinde ve Davut Paşa'da çadır kamplarındadırlar¹⁶².

White'ın bu konuda yine gözlemlerinin ürünü olmayan, verdiği sayısal bilgiler şöyledir: Mareşel ve Hassa müşiri Rıza Paşa'nın konutasında 1842'de İstanbul garnizonu:

	asker sayısı	at sayısı
Üsküdar, Selimiye	2500+2500	1900
Toptaşı	1000	900
Dolmabahçe, Gümüşsuyu	1000	----
Gülhane, sarayıçi	1600	1500
Sarayburnu, sarayıçi	1200	---

¹⁵⁸a.g.e., II. cilt, s: 27

¹⁵⁹a.g.e., III. cilt, s: 305-309

¹⁶⁰a.g.e., I. cilt, s: 153-154

¹⁶¹a.g.e., III. cilt, s: 44

¹⁶²a.g.e., III. cilt, s: 41

Boğaziçi'ndeki kolluklar	1500	---
diğer askeri karakollar	1800	---
toplam	13,100	4300

Mareşal ve Topçu müşiri Mehmet Ali Paşa komutasındaki topçu ve mühendis birlikleri¹⁶³

	asker sayısı	at sayısı
Beyoğlu	3000	1000
Tophane ve askeri karakol	500	---
Tershane yakınındaki Humbarahane		
topçu, teknisyen ve mühendisleri	500	---
Boğaziçi birlikleri	400	---
toplam	4,400	1000

Seraskerliğin komutasındaki yedeğe alınmış askerler:

	asker sayısı
Serasker Kapısı (Eski Saray)	4000
Davut Paşa	8000
Rami çiftliği	3500
Atmeydanı, eski Yeniçeri kışlası	1000
şehirdeki kolluklar	2500
Galata ve Pera'daki kolluklar	800
Boğaz'daki kolluklar	700
Müfreze birliği	500
toplam	21000

Donanma Komutanı Tahir Paşa komutasındaki deniz kuvvetleri:

	asker sayısı
Tershane	1200
Kasımpaşa'daki karakolda	800
limandaki ve Tophane'deki kışlalarda	5500
toplam	7500

Birliklerin genel toplamı¹⁶⁴

	asker sayısı	at sayısı
Hassa askerleri	13100	4300
topçu ve mühendishane	4400	1000
deniz kuvvetleri	2200	----
denizciler	5500	----
karadaki ve denizdeki tüm garnizon	46000	5300

İstanbul'da askeri birliklerin belli yerlerde olduğu görülüyor. Bu birliklerin hem gündelik asayişin sağlanmasından hem de şehrin korunmasından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu birlikler şehrin güvenliğini sağlamak için belli yerlerde yerleştirilmişlerdir.

¹⁶³a.g.e., III. cilt, s: 45

¹⁶⁴a.g.e., III. cilt, s: 46

White, şehirdeki hastaneleri, yatak ve hasta sayısını, ve durumlarını da ele almaktadır. Bu bilgiler seyahat için gelmiş bir yabancının İstanbul'da hastalandığı zaman gideceği yerleri belirtmenin ötesinde askeri açıdan önemlidir. Vermiş olduğu hastanelerin adları, yerleri yatak vb. ile ilgili bilgiler daha ziyade askeri hastanelerle ilgilidir. Vermiş olduğu askeri bilgilerden hem de hastanelerin durumu ile ilgili vermiş olduğu bilgilerden anlaşılan İstanbul'u bir yerde İngilizlerin de dayanabileceği bir garnizon şehri olarak gördüğü izlenimi vermektedir. Bu verilen bilgiler de rakkamlara, somut veriler dayalı bilgilerdir. Nitekim İstanbul'daki sanatoryumla ilgili verdiği bilgiler de idare heyetinin yabancılar içinde Türk Paşanın güvenilir olarak görüldüğü anlaşıyor. Bu sanatoryum Osmanlı'daki Avrupalıların baş düşmanı olan Tophane Paşası Mehmet Ali Paşa'nın emrinde çalışmak zorundadır¹⁶⁵.

Hassa Kışlası	yatak sayısı	hasta sayısı
Topkapı Sarayında, Sarayburnu'nda	200	112
Üsküdar'da Toptaşı	400	235
Tarabya	100	57
toplam	700	404
Topçu		
Tophane	200	154
Pera	500	----
toplam	700	154
Yedektekiler		
Davutpaşa ve Ramiz Çiftliği arasındaki	1000	1218
Serasker Kapısı	400	246
Eyüp'ün ötesindeki İplikhane	150	---
toplam	1550	1464
Deniz kuvvetleri		
St. Dimitri ile Piyale Paşa arasındaki tepede	500	258
Genel Toplam		
karakollar	700	404
tophane (topçu)	700	154
yedekler	1550	1464
donanma	500	258
Toplam	2450	2280 ¹⁶⁶

White şehrin işleyişi ile ilgili vermiş olduğu önemli bilgiler itfaiye ile ilgilidir. Bu örgütü de kendi ülkesindeki ile kıyaslayarak tanıttığı görülmektedir. Yazara göre, İstanbul'da düzenli bir itfaiye teşkilatı yoktur. Her mahallede belli sayıda hammal, kayıkçı gibi kişiler yangında görev almak için kaydolur. Bunun karşılığında vergiden muaf tutulma gibi bazı ayrıcalıklar

¹⁶⁵a.g.e., I. cilt, s: 253

¹⁶⁶a.g.e., III. cilt, s: 48

kazanırlar¹⁶⁷. İstanbul'da, fetih öncesinden kalma savunma yapılarından Türkler tarafından korunan tek yapı olan, 1348'de Ceneviz surlarının gözetleme kulesi olarak yapılan Galata Kulesi yangın gözetleme kulesi olarak kullanılmaktadır. Mehter denen, dört nöbetçi ve pekçok yardımcıdan oluşan bekçiler burada gece gündüz sürekli nöbet tutarlar¹⁶⁸. Bunların görevi yangın gördüklerinde Bayazıt'daki Seraskerlikteki gözetleme kulesine bulunan nöbetçilere haber vermektir. Daha sonra belli sayıda top atışı ile yangının hangi mahallede olduğu duyurulur. Yangına kolluklardan askerler, tulumbacılar ve sakalar müdahale eder¹⁶⁹. Yazar düzenli bir teşkilatın olmadığını söylemektedir ama gayet sistemli ve üstelik mahalle örgütlenmesi içinde bu ihtiyacın karşılanmakta olduğu görülmektedir.

Toplum içinde iletişimin sağlanması, bilgilerin kitlelere ulaştırılması ve ortak edilmesi açısından matbaa ve kütüphaneler 19. yüzyılda büyük önem kazanmıştır. White'ın İstanbul'daki matbaalar ve kütüphanelerle ilgili bazı bilgiler verdiği görülmektedir. Matbaa 1726'da III. Ahmet'in izni kurulmuştur. Daha önce Yahudi ve Ermeniler onaltıncı yüzyılın sonlarında sadece dini eserler basmak üzere matbaa kurmuşlardır. Matbaanın kuruluşuna Ulemanın kızmasını önlemek için dini hiçbir eserin matbaada basılmasına izin verilmemiştir¹⁷⁰. White kuruluşundan itibaren matbaanın değişik padişahlar zamanındaki seyrini anlatmaktadır. Matbaacılar Basmacı denmektedir¹⁷¹. White İstanbul'da matbaanın kuruluşundan sonraki dönemde İbrahim Mütefferrika tarafından basılan önemli ilk onyedki kitabın neler olduğunu tanıtmaktadır. Bize verdiği biçimiyle bu kitaplar şunlardır: 1) Ahmet Vani'nin "Şihat-ul Lugat-ı Cevheri"den tercüme ettiği Arapça-Türkçe sözlük olan "Kitab-ı Lugat-i Vankuli", 2) "Tuhfet al-Kibar fi asfar al-bihar" Katib Çelebi. Katib Çelebi soyadlı Mustafa Hacı Halifin Osmanlı deniz savaşlarını konu alan kitabı, 3) Cizvit Krupiski'nin Latince olan "Tarihi Seyyah der beyani Zouhourî Aghvanian ve Sebebi inhidanni devleti Safeviyan" adlı eserinin İbrahim Basmacı tarafından tercümesi, 4) "Tarihi Hindi al-garbi al-musamma bi-Hadis-i nav", 5) Arap Nazmi Zade'nin "Tarih-i Timur Gürgen" adlı eseri, 6) Suhayli Efendi'nin "Tarih-i Mısır al-cadid ve l'kadim" adlı eseri, 7) "Gulşan-i Hulefa", 8) Alman Cizvit Holderman'ın Fransızca Türkçe Dilbilgisi kitabı "Grammaire turque", 9) "Usul al-hikam fi nizam al-uman", 10) İbrahim'in "Fuyuzat-i Miknatisiya", 11) Katib Çelebi'nin ünlü coğrafya kitabı "Cihannüma", 12) Katib Çelebi'nin kronolojik tablo kitabı olan "Takvim al-tavarih", 13) "Tarih-i Naima", 14) Tarihçi Raşid'in "Tarih-i Raşid Efendi", 15) Çelebi Zade'nin "Tarih-i Çelebi Zade Efendi" adlı eseri, 16) Ömer Efendi'nin "Ahval-i gazavat dar diyar-i Bosna" adlı Bosna ile Avusturya savaşlarını konu alan kitabı, 17) Türkçe-Farsça sözlük olan "Lisan al-acam"¹⁷².

¹⁶⁷a.g.e., I. cilt, s: 24

¹⁶⁸a.g.e., I. cilt, s: 22-24

¹⁶⁹a.g.e., I. cilt, s: 24-25

¹⁷⁰a.g.e., II. cilt, s: 198

¹⁷¹a.g.e., II. cilt, sf:197-202, 204-207

¹⁷²a.g.e., II. cilt, s: 202-204

Kur'an-ı Kerim'in, tefsir ve hadis kitaplarının makine ile basılmasına genel olarak bütün Müslümanlar karşıdır ancak Ulemanın bu tepkisinin nedeni aslında dinsel değildir. Esasında çok sayıda ve siyasi etkisi olan hattatların büyük çıkar sağladıkları ve tekellerinde olan bu işten yoksun kalmayı kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır¹⁷³. İstanbul'da bulunan dört devlet matbaasından biri kitap basımı, ikincisi resmi belge basımı için kullanılmaktadır. Üçüncü matbaa Seraskerliğe bağlıdır. Dördüncü matbaa ise topografik çalışmalar basmak üzere mekteb-i harbiyeye bağlıdır. Galata'da da beş altı matbaa bulunmaktadır. Yahudi hahamının emrinde İbranice eserler basılmaktadır. Ermeni ve Rum patriklerinin de kendi matbaaları vardır, ancak kitap ve gazete basmaları yasaktır. Kitapları Venedik'te basılmaktadır¹⁷⁴. İstanbul'da dört matbaa olduğu ve bunların tümünün devletin elinde olduğu, Galata'daki matbaaların ise hem sayıca daha fazla olduğu hem de bunların kilise ve sinagoga bağlı olarak çalıştığı görülmektedir. Devlet matbaaları sadece resmi belgelerin ve resmi gazete olan "Takvim-i Vekayi" nin basımı için, diğerleri de askeri amaçlı çalışmaları yayınlamak için kullanılmaktadır. Churchill adlı bir İngiliz "Ceride-i Havadis" adlı haftalık, gayri resmi bir gazete kurmuştur, ancak Rusya'nın kısıkanç tutumu yüzünden padişah tarafından 1843 Nisanında yayını durdurulmuştur¹⁷⁵.

White İstanbul'da bulunan kütüphanelere de büyük ilgi gösteriyor. Kütüphanelerin kuruluşu fethin ilk yıllarında başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in Bursa, Edirne Şam ve diğer şehirlerden getirttiği kitaplarla Eyüp ve Aya Sofya Camilerine bağlı kütüphaneler kurduştur. İstanbul'da kırk kütüphane bulunmaktadır. Bunlardan en önemli onaltısı Eyüp, Fatih Cami, Bayazıt, I. Selim, Şehzade, Süleymaniye, İbrahim Paşa, Sarayın özel kütüphanesi, Yeni Cami'de Valide Türkan, Aya Sofya, Galata Sarayı, Nuruosmaniye, Sarayın büyük kütüphanesi, Ragıp Paşa, Abdülhamit, Atıf Efendi kütüphaneleridir. Bu kütüphanelerin kim tarafından ne zaman kurulduğu ve cilt sayısı verilmiştir. Halk kütüphanelerindeki toplam kitap sayısı yetmişbeş bini geçmemektedir¹⁷⁶. Ancak özel kütüphaneler (kişilere ait) oldukça zengindir. Türk memurlarının ve serbest meslek sahiplerinin evlerinde az sayıda ama titizlikle seçilmiş ilahiyat, fıkıh, felsefe ve mantık konularında kitaplar başta olmak üzere çeşitli konularda eserlerle dolu kütüphaneler bulunur. Pek çok Türkün evinde tarih, şiir ve felsefe konularında en ünlü yazarların eserlerinin yanısıra en iyi Fransızca ve İngilizce edebiyat klasikleri de yer almaktadır¹⁷⁷.

White'ın İstanbul ile ilgili olarak verdiği bilgilerden belli sonuçlar çıkarabiliriz. White'ın İstanbul ile ilgili verdiği bilgilerin çoğu yazarın kendi gözlemlerine dayanmamaktadır. Bu konuda hem daha önceki seyahatnamelerde verilen bilgileri hem de elçilik tarafından zenginleştirilen verili

¹⁷³a.g.e., II. cilt, s: 197

¹⁷⁴a.g.e., II. cilt, s: 207 - 208

¹⁷⁵a.g.e., II. cilt, s: 219 - 220

¹⁷⁶a.g.e., II. cilt, s: 182 - 197

¹⁷⁷ a.g.e., II. cilt, s: 175 - 176

bilgileri kullanmaktadır. Şehrin işleyişini bize tanıtmaktan çok, kendi siyasi çıkarları açısından önemli olan ve ilgi duyduğu, şehrin fiziki coğrafyası, nüfusu, Türk şehri olarak kültürel özelliği (cami, türbe), askeri durumu, topografyası, iletişim biçimleri askeri durumu gibi bilgiler üzerinde durduğu görülmektedir. Bu bilgilerden bir sonuç çıkarmamış olması, İstanbul'u "gravürcü tekniği" ile tanıma çabasının ötesine çıkamadığını göstermektedir. Bu bilgilerden gündelik hayatı bütün yönleriyle çıkarmak mümkün değildir. “ gravürcü tekniği ile” dışa vurulmuş bilgilerle, ilişkilere öncelik tanımıştır. Dış görünümün somut biçim kazanmış yönünü bize aktarmaktadır.

3.- SARAY

White'ın ilgi duyduğu konulardan birinin de saray olduğu görülmektedir. Saray 19. yüzyıl öncesi Osmanlı üzerine inceleme yapan Batılı seyyahlarının da ilgi duyduğu konulardan birisidir. White da aynı konuya ilgi gösteriyor. Ancak saray ile ilgili olarak verdiği bilgilerin Osmanlı yenileşmesinden bağımsız ve teknik bilgi düzeyinde olması ilginçtir. Biz bu bölümde somut olarak sarayla ilgili White'ın vermiş olduğu bilgilerle ilgileneceğiz. Ancak önemli olan bu bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığından ziyade White'ın ilgisinin yönünü ve sınırları ortaya koymasıdır.

White sarayın yeri ile ilgili bazı somut bilgiler veriyor. Ancak ilginçtir White sarayın yerini verirken konusu Osmanlı sarayı olmasına rağmen öncelikle Bizans dönemi Tekfur, Belizarus sarayları ile ilgileniyor ve Osmanlı sarayı ile ilgili verdiği bilgiler bu bilgilerin devamı oluyor. Bu nedenle Bizans saraylarının kalıntılarının izlerini sürüyor ve bunlarla ilgili bilgiler veriyor. Söz gelişi Tekfur Sarayı'nın kalıntılarından söz ediyor. Bu saray 1204'te Latin istilacılar tarafından yıkılmıştır. Daha sonra gelenlere sarayın duvarlarından başka bir yapı kalmamıştır¹⁷⁸. Yine Fatih Sultan Mehmet de Bizans imparatorlarının yaptırdığı saray kalıntılarının bulunduğu alanda, 1467'de Yeni Sarayın (Topkapı Sarayı) inşasına başlanmıştır¹⁷⁹. White geride hiçbir kalıntısı kalmamış olan Belizarus sarayının nerede olmuş olabileceğini tahmin etmeye çalışmaktadır¹⁸⁰. Bizans mirasının hiçbir iz bırakmaması yazarın ilgisini çekmektedir.

¹⁷⁸a.g.e., II. cilt, s: 66

¹⁷⁹a.g.e., III. cilt, s: 220

¹⁸⁰a.g.e., II. cilt, s: 66

White, 1754'te I.Mahmut tarafından yaptırılan deniz kenarındaki dökümhane yüzünden Türklerin Saraya Topkapı dediklerini belirtiyor¹⁸¹. Fatih Sultan Mehmet'in Bizans sarayının bulunduğu forumda yaptırdığı¹⁸² ilk Osmanlı sarayı (Eski Saray), Topkapı sarayı inşaa edilirken haremın kullanımına tahsis edilmiştir¹⁸³. 1826'dan sonra Yeniçeri Ocağının kapatılmasının ardından, Saray ve Bab-ı Ali tekrar düzenlenirken, II. Mahmut Eski Saray binalarının bir çoğunu yıktırması ve geri kalanları Seraskerliğin resmi dairesi haline dönüştürmüştür¹⁸⁴. White Osmanlı sarayı olarak Topkapı ve Boğaziçi saraylarının yeri ve inşaat tarihleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Ancak yazarın Topkapı sarayı ile değil daha çok Boğaziçi sarayları ile ilgilendiği görülmektedir.

White, Boğaziçi'nde geçmişte yazlık sarayların olduğunu, Dolmabahçe sarayının 1815'te, Çırağan sarayının da 1836'da kurulduğunu belirtiyor¹⁸⁵. Dolmabahçe sarayının yazlık saraydan yönetim merkezi haline dönüştürülmesi yazarın ilgisini çektiği görülmektedir. Ancak daha çok bina ile ilgileniyor. White'a göre Dolmabahçe sarayı Çırağan sarayı kadar güzel değildir üstelik rutubet yüzünden kışın oturulamayacak derecede kötü durumda olduğu için sarayının yıkılıp yerine daha sağlam ve geniş bir saray yapılması için padişaha planlar sunulmuştur¹⁸⁶. Yazar özellikle Çırağan Sarayı ile ilgili bilgiler veriyor. Eski Doğu seyyahlarının ilgilendiği Topkapı sarayından çok Çırağan sarayına önem vermiştir. Bu sarayın Avrupa tarzında yapıldığını ve görülmeye Topkapı'dan layık olduğunu belirtiyor¹⁸⁷. İnşaatına 1836'da II. Mahmut zamanında başlanan Çırağan Sarayının padişahın ölümünden kısa bir süre önce tamamlandığını, buranın Boğaz'daki en çarpıcı ve güzel yapılardan biri olduğunu söylemektedir. Avrupa tarzında olmakla birlikte sarayın doğu iklimi için gerekli herşeyin düşünüldüğünü ekliyor. Ancak White'ın esas amacının sarayları veya kamu binalarını detaylı şekilde anlatmak olmadığını belirtmesi ilginçtir¹⁸⁸. Geçmişte sarayın örgütlenmesi kadar sarayın ihtişamı da ilgi çekerken White'ın esas amacının bu olmadığını anlıyoruz.

White'ın Eski ve Yeni (Topkapı) saraylar, Beşiktaş, Dolmabahçe ve Çırağan saraylarını ele alırken padişahın özel ikametına ayrılmış olan haremle ilgili bilgiler vermektedir. Yeni sarayın yapımı sürerken Eski Saray hareme ayrılmıştır¹⁸⁹. Boğaziçi saraylarının haremında kaç kişi

¹⁸¹a.g.e., II. cilt, s: 238

¹⁸²a.g.e., III. cilt, s: 220

¹⁸³ a.g.e., III. cilt, s: 222

¹⁸⁴a.g.e., III. cilt, s: 220

¹⁸⁵Yazarın Çırağan sarayı dediği yapı bugün bilinen saray değildir. Damat İbrahim Paşa tarafından ahşap bir yalıdan oluşan saray binası, çeşitli padişahların yaptırdıkları eklemelerle değişikliğe uğramıştır. 1836'da II. Mahmut saray binasında pekçok değişiklik yapmıştır. Bugün bilinen Çırağan sarayı 1871'de yapılmıştır. Bugün bilinen Dolmabahçe sarayı ise 1848 - 1856 arasında yaptırılmıştır. Daha önce burada III. Selim'in yaptırdığı bir köşk bulunuyordu.

¹⁸⁶a.g.e., I. cilt, s: 43-45

¹⁸⁷a.g.e., I. cilt, s: 43-45

¹⁸⁸ a.g.e., I. cilt, s: 46

¹⁸⁹ a.g.e., III. cilt, s: 222

bulunduğu ile ilgilenmektedir¹⁹⁰ Sarayların örgütlenmesi konusunda da en geniş bilgileri harem ilgili olarak verdiği görülmektedir.

White'ın verdiği bilgilere göre sarayda harem ve görevlilerle birlikte yaklaşık iki bin kişi ikamet etmektedir¹⁹¹. Haremde sayısı yüzelliye yakın çeşitli işlerle görevli kölenin yanısıra¹⁹² üçteikisi güzelliği ve yetenekleri için seçilmiş yaklaşık üçyüzelli kadın da bulunmaktadır¹⁹³. White'ın burada bize göre ilginç olan görüşü hem geçmişte hem de 19. yüzyılda Batılı insanların hayalinde harem zevk alemlerinin yapıldığı bir yer olarak gösterilirken, yazar, bir erkeğin bu kadar çok kadına hükmetmesinin insanın hayalini zorladığını, ancak bu konuda Batılıların inanışlarının son derece yanlış olduğunu ve haremde sanıldığının aksine davranış ve ahlak kurallarına uyulmasına büyük özen gösterildiğini belirtmesidir¹⁹⁴. White'a göre hem dini hem de ahlaki kuralların sapmaları engellediğini bu kuralların yanısıra kadınların birbirlerini kıskanmaları da oluşabilecek sapmaları da önlemektedir¹⁹⁵. White haremle ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye çalışıyor. Verdiği bilgilerin geçerliliğini tartışmadan vereceğiz. White, eski tarz seyahatnamelerdeki yaklaşımdan farklı olarak Topkapı sarayından ziyade Boğaziçi saraylarına ve yeni örgütlenmeye ilgi göstermektedir.

White harem örgütlenmesini Batılı önyargılardan uzak anlatmaktadır. Padişah haremde en üst rütbede yer alan cariyelere Kadın denir. Bunlar Baş Kadın Efendi veya Büyük Kadın Efendi şeklinde ünvanlar alır. Her Kadının ve evlilik çağındaki Sultanların emrinde yaklaşık otuz hizmetkar ve on onbeş ağa vardır¹⁹⁶. Haremdeki kadınlar dört gruba ayrılır. İlk grup Gedikli denen ve sayısı oniki kişi ile sınırlı, hem güzellik hem de yetenek bakımından diğerlerinden üstün olanlardan oluşur¹⁹⁷. Bu oniki Gedikli arasından seçilen yedi kadın ileride Kadın ünvanı alma şansına sahip olur. Bu grupta en üst rütbe valideliktir. İlk şehzadenin annesi bütün kadınların üstünde yer alır, ancak şehzade tahta çıkmadan valide Sultan ünvanını alamaz. valide sultan imparatorlukta ikinci önemli kişidir¹⁹⁸. Önemli ölçüde siyasi gücü vardır. İkinci grup ise Usta olarak adlandırılır. Bu grup pek çok odalıktan oluşur. Bunlar evlenmemiş Kadınlardır. Bu odalıkların Haremde kendi adlarını taşıyan birer odaları bulunur. Üçüncü grup şakirt denen eğitim çağındaki küçük kız çocuklarından oluşur. Bu kızlar eğitimleri tamamlanınca ilk iki gruptan birine girerler. Dördüncü grupta yer alanlara cariyeye denir. Bunların büyük çoğunluğu her

¹⁹⁰a.g.e., III. cilt, s: 16

¹⁹¹a.g.e., I. cilt, s: 45

¹⁹²a.g.e., III. cilt, s: 6

¹⁹³a.g.e., III. cilt, s: 16

¹⁹⁴a.g.e., III. cilt, s: 16

¹⁹⁵a.g.e., III. cilt, s: 16

¹⁹⁶a.g.e., III. cilt, s: 6

¹⁹⁷a.g.e., III. cilt, s: 23 - 24

¹⁹⁸a.g.e., III. cilt, s: 2

yaştan zenci kölelerdir. padişahın çocuklarının bakıcıları ve harem aşçılarının büyük çoğunluğu bu grup arasından seçilir¹⁹⁹.

White'a göre padişahın haremindeki Kadınların tamamı Çerkez kölelerden oluşuyor. Eskiden haremden her ırk ve millettten kadın köleler bulunurdu. Bu köleler valide sultanın, padişahın teyzelerinin ve kızkardeşlerinin hediyesidirler veya padişah tarafından satın alınmışlardır²⁰⁰. Padişahın haremdeki kadınlar padişah ile evlenmedikleri için onun karısı değildirler²⁰¹. Padişah en fazla yedi kadın alabilir, ancak Abdülmecit'in dört kadını bulunuyor²⁰². Sultan ünvanı padişahın sadece kızlarına ve diğer kadın akrabalarına verilen bir ünvandır²⁰³. Kadınlar padişahın yanında divanda oturamazken kızları oturabilir²⁰⁴. Abdülmecit'in annesi Bezmialem Sultan bir Çerkez kölesiydi, ve II. Mahmut'un kızkardeşi Esmâ sultan tarafından satın alınmış ve eğitilmiştir²⁰⁵.

Saray kadınlarının özel gelirleri vardır. White, valide sultanın yıllık gelirinin 11 milyon kuruş civarında olduğunu tahmin edildiğini belirtiyor. Padişahın kadın akrabalarının çeyizi Oniki Adanın gelirlerinden sağlanır. Bir sultan Sakız Adasının vergi gelirini alırken, diğeri başka bir adanın vergisini alır²⁰⁶. Haremdeki Kadınların cep harçlıkları ayda yaklaşık 25000 kuruştur. Diğer masrafları padişahın hazinesinden karşılanır²⁰⁷. Saray haremde uyulması gereken belli kuralları vardır. Kadınlar hareme girdikten sonra aileleri ile olan bütün ilişkilerini kesmek zorundadırlar. Kadınlar aileleri ile görüşemez, mektup yazamaz, haber gönderemezler. Bu kuralın nedeni hareme alınan çok sayıda kadının pekçok akrabasının muhtaç olduklarında bu kadınlardan isteklerde bulunmalarını engellemektir. Padişah haremi ve evli sultanlarla ilişkisi olmayan hiçbir kadın hareme giremez. Hiçbir kadının bekar sultanlarla veya kadınlarla görüşmesine izin verilmez. Elçi eşleri hareme girebilmek için uğraşmışlardır ancak böyle bir ayrıcalık verilmemiştir²⁰⁸.

White'ın mabeyn ve selamlık ile ilgili verdiği bilgilerden saray örgütlenmesini ve teşrifatını anlamak mümkündür. Sarayda harem ile selamlık arasında genel kabullerin ve elçilerin karşılandığı, merasim ve törenlerin yapıldığı yer mabeyn salonudur. White mabeynin saraylarda ve büyük konaklarda selamlık veya genel kabul salonları ile harem arasında bulunan ve samimi misafirler için ayrılmış bir bölüm olduğunu, aradaki yer anlamına geldiğini belirtiyor. Mabeyn

¹⁹⁹a.g.e., III. cilt, s: 23-24

²⁰⁰ a.g.e., III. cilt, s: 6

²⁰¹ a.g.e., III. cilt, s: 9

²⁰² a.g.e., III. cilt, s:8

²⁰³a.g.e., III. cilt, s: 6,11

²⁰⁴a.g.e., III. cilt, s: 6,11

²⁰⁵a.g.e., III. cilt, s: 2

²⁰⁶a.g.e., III. cilt, s: 1-2

²⁰⁷a.g.e., III. cilt, s: 1-2

²⁰⁸a.g.e., III. cilt, s: 11

ayrıcalığını padişah sevdiği paşalara, saray memurlarına verir, bu ayrıcalığa sahip kişilerin sayısı azdır²⁰⁹. Mabeyndeki teşrifat saray dışında da değişik biçimlerde sürdürülmüştür. (valideyi görmek Batılı için büyük prestij kaynağı olduğu için White, bizzat valide sultanı defalarca gördüğünü belirtiyor. Bu görüntünün çok hoş ve benzersiz olduğunu söylüyor. Bir seferinde valide sultan kayıkla gezerken İngiliz donanma gemisi ile karşılaşmış ve gemi kaptanı valideyi top atarak selamlamıştır.) Türk donanması ise Haremi tanımaz ve selamlamaz²¹⁰. White yabancıların padişahın nasıl selamlamaları gerektiği konusunda yanılğıya düştüklerini belirtiyor. Ancak padişahın bütün Frenklerin kendisini selamlarken şapkalarını çıkarmalarını beklediğini, kendisinin ise, White'ın hünkar selamı olarak adlandırdığı ya da selamın kabulü anlamına gelen bir bakışla karşılık vereceğini söylüyor²¹¹.

Saraydaki bazı törenlere yabancı diplomatlar katılamazlar, davet edilmezler. Yabancı diplomatlar hiçbir zaman padişaha toplu halde yaklaşamazlar, ancak bu konuda tek istisna Gülhane Hatt-ı Humayunu'nun ilan edildiği törendir²¹². (Bu ferman, Topkapı sarayının içinde yer alan Gülhane köşkünde ilan edilmiştir. Bu köşk III. Selim tarafından yaptırılmış ve saray haremünde tüketilen güllü şekerlemelerin imalat yeri olarak kullanılmıştır. Gülhane Fermanı'nın yeni sarayın içinde III. Selim'in yaptırdığı köşkte ilan edilmesi ilginçtir²¹³.) Yabancı elçilerin ilan törenine katılmalarını ve Türk İmparatorluğu'nun idari sisteminin iyileştirilmesi amacını takdir eden yazarın, bu fermanın imparatorluğun hayati organlarına çok büyük zarar verecek nitelikte olduğunu belirtmesi ilginçtir²¹⁴. Nitekim Gülhane Fermanı'nın ilan edildiği törene bütün yabancı elçiliklerin davet edilmesi bir anlamda bu karara dahil edilmesi anlamına gelmektedir.

White 26 Ağustos 1841'de Abdülmecit'in de hazır bulunduğu büyük bir askeri geçit resminden söz etmektedir. White'a göre bu geçit İstanbul'da yapılan benzerleri arasında en muhteşem olanlarından biriydi. Törenin esas ilginç yanı validenin ve kadınların da katılmasıdır. Padişahın törene davet edilmiş olan yabancı elçilikleri tören bittikten sonra huzuruna çağırmıştır. White, o sırada İngiltere elçisi Lord Ponsonby'nin hastalığından dolayı orada bulunmadığını²¹⁵, Pontois Kontunun ona vekalet ettiğini belirtiyor. Padişah, törenini müttefik devletlerin elçilerinin görmesinden memnun olduğunu ve askerlerin başarısının takdir edileceğini umduğunu belirten kısa bir konuşma yapmıştır²¹⁶.

²⁰⁹a.g.e., I. cilt, s: 178

²¹⁰a.g.e., III. cilt, s: 3-4

²¹¹a.g.e., III. cilt, s: 5

²¹²a.g.e., I. cilt, s: 228

²¹³ a.g.e., I. cilt, s:110

²¹⁴ a.g.e., I. cilt, s:110-111

²¹⁵ White, Lord Ponsonby'nin Bab-ı Ali'de İngiliz etkisini daha önce hiç olmadığı kadar arttırdığını belirtmektedir. a.g.e., I. cilt, s. 138

²¹⁶a.g.e., II. cilt, s: 239-240

White'ın Osmanlı saray teşrifatı ile özel olarak ilgilendiği görülmektedir. Hem haremdeki örgütlenmeyi ve teşrifatı hem de saray törenlerinde yabancı diplomatların konumu tanıtmaktadır. Çeşitli saray törenleri vardır. Geçiş resminde ve padişahın at sürülerinin Kağıthane'ye götürülmesine²¹⁷ kadar çok çeşitli törenlere aile dışındaki kişilerinin katılmasının uğursuzluk getireceğine inanıldığından yabancıların katılmalarına pek izin verilmediğini belirtiyor²¹⁸. Bazı törenlere yabancı elçiliklerin katılmasına izin verilirken, bazı törenlerde izin verilmemektedir. Bu törenler, merasimler Osmanlı sarayını ve siyasetini görüntüde de olsa tanımaya imkan verdiği için önemli olmaktadır. Bu tören ve merasimlerin dışında geniş halk kitlelerinin katıldığı şenlikler de vardır. Bunların da bazıları sarayla ilişkilidir²¹⁹. Törenler, şenlikler ve merasimler Osmanlı ile halk ve yabancı elçilikler arasındaki ilişkileri tanımanın bir yolu olarak seyyahların ilgi duyduğu konulardan biridir.

White, Ramazan'da kutsal emanetlerin büyük bir itina ve ihtişamla sergilendiğini, bu törende yapılanları ayrıntılı şekilde anlatmaktadır²²⁰. White'ın Topkapı sarayı ile ilgili verdiği bilgiler daha ziyade Kutsal Emanetlerin burada bulunması nedeniyledir. Hırka-i Şerif Odası saraydaki bir mescittir, adı burada saklanan emanetlerden biri olan Hırka-i Şeriften gelir. Burada Kutsal Emanetler muhafaza edilir ve yılın belli dönemlerinde ziyaret edilir. Buraya olağanüstü durumlar haricinde yüksek rütbeli de olsa Hristiyanlar giremezler. White, buraya padişahın, saray imamları ve kapıcıbaşılar dışında Müslümanların bile girmesine izin verilmediğini belirtiyor. Ramazan'ın onbeşinde padişah, hükümet üyeleri ve üst düzey bürokratlar mescidi ziyaret ederler. White, bu mescide girdiğini söylüyor. Bunu söylemesinin nedeni tıpkı valideyi gördüğünü söylemesi gibi, kendisine prestij kazandıracağına inandığı içindir. White, Ramazan'da Kutsal Emanetlerin sergilendiği ve padişahın da katıldığı bu törenin nasıl olduğunu, tören sırasında neler yapıldığını anlatıyor²²¹. Kutsal Emanetler içinde White'ın özellikle öne çıkardığı Sancak-ı Şeriftir. Bu sancağın ne zaman Osmanlılara geçtiğini, önce nerede saklandığı konusunda bilgiler veriyor²²². Sancak-ı Şerif'in Osmanlı İmparatorluğu'na geçişinin tarihi hikayesini anlatıyor. Yazar, bu sancağın, halkı gerektiğinde bastırmak gerektiğinde de harekete geçirmek için siyasi bakımdan kullanışlı olduğunu belirtmektedir²²³.

White gözleme dayalı bir tanıtım ve anlatım olmaktan ziyade saraydaki belli başlı görevlileri sıralamaktadır. Bu görevliler hakkındaki bilgiler büyük ihtimalle İngiliz elçiliğinden edinilen bilgilere dayanmaktadır. Hassa müşiri (saray binalarının idarecisi), mabeyn katibi (1. padişahın emirlerini gerekli yere iletir, 2. padişahın Bab-ı Ali'ye ve bakanlara yazacağı mektupları yazar, 3.

²¹⁷a.g.e., III. cilt, s: 278

²¹⁸a.g.e., III. cilt, s: 278

²¹⁹a.g.e., I. cilt, s: 200-201

²²⁰a.g.e., I. cilt, s: 203-204

²²¹a.g.e., I. cilt, s: 213-215

²²²a.g.e., I. cilt, s: 205

²²³a.g.e., I. cilt, s: 205

yatsıdan sonra, Bab-ı Ali'den gelen mektupları açan padişahın emri ile gerekli cevapları yazar, 4. padişah camiye veya başka bir yere giderken sunulan dilekçeleri alır, namazdan sonra padişahın direktifinde cevap yazar), mabeynci (1. padişahın kıyafetleri ile ilgilenir, 2. çubuk takımlarından sorumludur, 3. sofrasının hazırlanması ile meshuldür, 4. mutfaktan ve yemeklerden sorumludur, 5. kılıç ve nişanları ile ilgilenir, 6. yatak ve nevresimlerinden sorumludur), hünkâr başımamı, haznedarağası, büyük imrahor ve küçük imrahor (ahırlardan sorumludurlar), kapıağası, hazine vekili (padişahın kullandığı mobilya ve mücevherden sorumludur), mutfak emini, çokadar ağası, serhademe, sermusiki, müezzinbaşı, başmusahib (padişahı yemek yerken hikaye ve espirilerle eğlendirir), kitapçı, kahvecibaşı ve berberbaşı gibi üst düzey memurların İngilizce karşılıklarını, emirlerindeki kişi sayısını ve İngiliz sisteminde karşılıklarını sıralıyor²²⁴. Bunların dışında da özellikle sözü edilen önemli devlet görevlilerinden biri olan sadrazamlık rütbesinin ilk kez Abbasi devletinde kullanıldığını, ne anlama geldiği hakkında bilgiler veriyor²²⁵. Bu bilgilerin önemi İngiliz sisteminde karşılığı olanları İngiliz halkına tanıtmak amacı taşımasıdır. Liste halinde örgütlenme şeması içinde görevlileri vermeye çalışırken, bu şema içerisindeki görevleri karşılaştırmalı olarak sıradan insanın anlayacağı şekilde açıklanmaya çalışıyor. (White'ın eski görevliler, Yeniçeriler hakkında herhangi bir yorumda bulunmadan kuruluşu, sayıları, ortadan kaldırılışlar gibi bilgiler de verdiği görülmektedir.²²⁶

White, bir kısım görevlerin tanımlarının yer aldığı listesinin yanında, bu görevlilerin halkla ilişkilerini tanıtmaya yarayacak bilgiler de vermektedir. Söz gelişi halk padişah'tan "padişah" veya "hünkâr" yerine daha saygılı kabul edilen "efendimiz" tabiri ile bahs etmektedir²²⁷. Bunun dışında yönetimin yabancılarla ilişkilerin göstergelerinden biri olarak nişanları tanıtmaktadır. White, M. de Pontois'nin birinci sınıf Nişan-ı İftihar almaya layık görüldüğünü, bu nişanın sadece yabancılara verildiğini, Osmanlılara verilen Nişanın rütbeyi belirtmeye yaradığını ve görevden ayrıldığında Nişanın iade edildiğini, ancak bu konuda bir iki istisna olduğunu, bunlardan birinin de 1841'de şahsi nişan alan Reşit Paşa olduğunu belirtiyor²²⁸. Osmanlılara verilen nişanların şahsa değil makama ait olduğu ve görev sona erdiğinde iade edildiği, ancak belli bir dönemden sonra şahsi nişanların verildiği anlaşıyor.

White'ın saray örgütlenmesi ile ilgili verdiği şemayı kayıkların statüye göre değiştiğini göstererek somutlaştırmaya çalışmaktadır. Saray örgütlenmesi ile ilgili şemanın gündelik hayattaki görüntüsü kayıklardır. White, padişahın kayığını renginden, kürek sayısına, uzunluğuna, kullanılan kumaştan, süslemelerine kadar en ince ayrıntısına dek anlatmaktadır²²⁹.

²²⁴a.g.e., II. cilt, s: 359-361

²²⁵a.g.e., I. cilt, s: 166

²²⁶a.g.e., III. cilt, s:123-124

²²⁷a.g.e., I. cilt, s: 179

²²⁸a.g.e., II. cilt, s: 136

²²⁹a.g.e., I. cilt, s: 47-50

White, padişahın yanısıra sadrazam, şeyh-ül İslam gibi diğer üst düzey görevlilerin kullandıkları kayıkları da ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır²³⁰. Yeniçeri ocağı kapatılmadan önce saltanat kayığını bostancıların çektiğini, şimdi ise kürekçilerin ise sıradan kayıkçılar arasından seçildiğini ve sayılarının da üçyüz kadar olduğunu söylüyor²³¹. Kayıkların siyasi örgütlenme şemasının bir göstergesi olmalı nedeniyle ayrıntılı bir biçimde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Padişahın diğer saray görevlilerine ve elçiliklere kadar statülerinin bir belirtisi kayıkların özellikleri ile vurgulanmıştır. Verdiği bu bilgilerden çıkan bir sonuç da sadrazamın siyasi olarak önemine rağmen, artık giderek yabancı elçiliklerin de yönetim nazarında etkin olmaya başladığıdır. Bunun göstergesi yabancı elçiliklerin kayıklarının, yüksek rütbeli Türklerin kayıklarından büyük ve sadrazamın kayığına benzer olmasıdır²³². Kişilerin kullandığı kayıkların uzunluğunun, kürek sayısının, kesin kurallarla belirlenmesi kayığın bir statü sembolü olması nedeniyledir²³³.

White'ın saray örgütlenmesi dışında bir de özel olarak belli kişilerden de bahs ettiği görülüyor. Bu, Osmanlı yönetim sistemi içinde belli kişilere ulaşmanın ve onlarla iş görmenin de artık önemli hale geldiğinin göstergesidir. Sadrazam İzzet Mehmet Paşa ile ilgili verdiği bilgiler de bazı olaylarda sadrazamın müdahalesi ile adaletin yerini bulduğundan söz etmektedir²³⁴. Rıza Paşa'nın Mısır Çarşısında hammallık yaparken Sultan tarafından alınıp eğitilmesi ve Hassa Ordusu müşirliğine getirilmesi²³⁵ Osmanlı sistemi içerisinde üstün yetenekli kişilerin en üst makama gelebildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Ancak yenileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni kadroların belirsizliği bu kadrolar ile İngiliz siyaseti arasında özel ilişkiler de kurulduğunu göstermektedir. Ahmet Vefik Efendi hakkında verdiği bilgiler bu açıdan önemlidir. White kendisinden pekçok bilgi aldığını belirtiyor, ondan övgü ile bahs etmektedir²³⁶. Övgü ile söz etmesi samimi ilişkiye girmesi ilginçtir. Bu özel ilişkinin ve övgünün İngiliz siyaseti ile bağlantılarının olması muhtemeldir. Bu örnekleri Mustafa Reşit Paşa gibi yönetimde etkili kişilerle çoğaltabiliriz. White devlet sistemiyle yakından ilgilenmektedir. Büyük ihtimalle bunlar bilinen şeylerdir. Bu nedenle kişisel ilişkiler veya kişiler öne çıkmaktadır. White, veya İngilizler bu kişisel ilişkilerden kendine pay çıkartmaya çalışacaktır. İngilizlerin amacı sistemi anlayıp açıklamak değil belli ilişkiler içine girebilmektir. Kişiler veya kişisel ilişkiler bu nedenle önemli olmaktadır. Osmanlı'nın Batılılaşması başlangıçta III. Selim'in Fransa ile ilişkileri ile başlatmıştır. Ancak daha sonra İngiltere insiyatifi almıştır. Mustafa Reşit Paşa İngilizci olarak tanınmaktadır. Yine White'ın bahs ettiği kişiler bu açıdan önemlidir. Bu kişilerin bir kısmı İngiliz yetiştirmesidir. İngilizler bakımından yeni gelişmeler karşısında kontrolü ele almak için bu kişilerle ilişki kurmak önemli hale gelmiştir.

²³⁰a.g.e., I. cilt, s: 39-40

²³¹a.g.e., I. cilt, s: 47-50

²³² a.g.e., I. cilt, s: 41

²³³ a.g.e., I. cilt, s: 39

²³⁴a.g.e., I. cilt, s: 159-168

²³⁵a.g.e., I. cilt, s: 177-178

²³⁶a.g.e., I. cilt, s: 173

White'ın verdiği bilgilerden Osmanlı'da 19. yüzyılda saray ve teşkilatı hakkında yeterli görüşe sahip olmak mümkün müdür ? Bu tartışmalıdır. Ama bu bilgilerden bir sonuç çıkarabiliriz. Verilen bilgilerden sarayın Osmanlı yaşamındaki ve siyasetindeki yerini ve rolünü kestirmek mümkün değildir. Sarayın bu yönü kitapta yeterince yansımamıştır. 19. yüzyılda saray ve yönetime ilgi devam ediyor ama verilen bilgiler yeterli bilgiler değildir. Yazarın saray ve yönetimle fazla ilgilenmemesi bize ilginin başka bir yöne kaydığını gösteriyor. 19. yüzyıla kadar Batı'da yapılmış Osmanlı seyahatnemelerinde gözlenen kalıba göre daha ziyade yönetim ve saray hakkında bilgilere ağırlık verilmektedir. Bu kalıptan hemen tamamen vaz geçilemiyor, bu konularla ilgili bilgiler veriliyor ama ilgi artık başka konularda yoğunlaşmaktadır. White'ın veya İngilizlerin meselesi, Osmanlı'daki yapıyı değiştirmek değildir, aksine mevcut yapının devam etmesinden yanaymış gibi görülmektedir. Eskiden seyahatnamelerde Osmanlı'nın idari yapısına hayranlık duyulduğu için bahs ediliyordu. Ancak 19. yüzyılda İngiltere'nin siyaseti dolayısıyla Osmanlı'ya yaklaşımı da değişmiştir. Bu yaklaşım gündelik yaşama, esnaf hayatına, yönelik yeni bir ilgi biçiminde ortaya çıkıyor.

Sarayla ilgili White'ın verdiği bu bilgilerin yanlışlığı söz konusu edilebilir mi ? White'ın muhtemelen elçilikten aldığı bu bilgilerin çoğunu yanlış olmağı söylenebilir. Ama verdiği bilgilerden 19. yüzyılda saray ve teşkilatı hakkında yeterli görüş sahibi olmak mümkün müdür bu soru konusudur. Bu verilen bilgilerden sarayın Osmanlı yaşam ve siyasetindeki yerini, ağırlığını ve rolünü kestirmek mümkün değildir. Sarayın bu yönü en azından kitapta yansımış değildir. Doğu hakkındaki seyahatnamelerde saray ve yönetime olan ilgi 19. yüzyıldaki seyahatnamelerde de devam ediyor ancak belirttiğimiz gibi bu bilgiler yeterli bir sonuç, bir bilgi çıkartmaya elverişli değildir.

4.- YABANCILAR - AZINLIKLAR

White'ın kendisinin veya bir yabancıнын (İngiliz) İstanbul'da nasıl, hangi yolla gelebileceği, yanına neler alması gerektiği veya bir yabancıнын İstanbul'a gelirken bir izin belgesi alması gerekliliği bu konularda bir bilgi vermiyor. Bu İstanbul'a gelirken sorun çıkartılmadığını göstermektedir. White'ın İstanbul'da bulunan yabancılarla çok temas etmediği anlaşılmaktadır. Ancak yine de yabancılar hakkında belli bilgiler verdiği görülmektedir. İngiliz elçilik masraflarının yılda 20.000 poudun (20.000.000 kuruş) altında olduğunu bu miktara elçi, sekreter, tercuman, ateşe ve kavasların maaşlarının dahil olduğunu, ancak İngiltere'nin Doğu'da elçiliği

bulunan diğer bütün devletlerden daha az ödenek ayırdığı gizli servis masrafları hariçtir²³⁷. White'a göre İstanbul'da üç binden fazla İngiliz vatandaşı bulunmaktadır²³⁸. Diğer yabancıların sayısı hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Yazar sadece çok çeşitli milletlerden insanların bulunduğunu²³⁹ söylemekle yetiniyor. White, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve "millet" olarak adlandırılan yabancıları şöyle ayırmaktadır: a) doğuştan yabancı devletin vatandaşı olanlar. (İstanbul'daki İngiliz tebasından Maltalılar ve İyonyalılar bu gruba girer) bunlar vatandaşı oldukları devletin yasalarından faydalanırlar ve Bab-ı Ali ile bir ilişkileri olmaz; b) Osmanlı tebası olarak doğmuş olup sonradan yabancı devletin himayesine girmiş olan "himayeli" denen gruptur. Bu gruptakiler cizye ödemezler, ve birinci gruptakiler gibi muamele görürler. c) üçüncü grupta elçilik veya konsoloslukların hizmetinde aktif olarak çalışan kapıoğlanı, tüccar, seyis, kayıkçı uşak ve diğer alt tabakadan kişilerden oluşur. Bu kişilere Bab-ı Ali tarafından tezkere verilir ve gruptakilere bu nedenle "tezkereli" denir. White her yabancı görevlinin rütbesine göre yerli halktan belli sayıda kişiyi korumasına alabileceğini belirtiyor, buna göre elçiler yirmi, orta elçi onbeş, diğer misyonerler on, konsoloslar sekiz ila altı kişiyi korumalarından faydalandırabilirler²⁴⁰. Elçiliklerde aktif olarak çalışanlardan biri olan kapıoğlanının görevi ticaret gemilerinin belgelerini takip etmek ve denize açılmak için gerekli fermanların hazırlanmasını sağlamaktır²⁴¹. Verilen bu bilgilere göre elçiliklerin emrinde çalışan bazı görevliler Bab-ı Ali'den teskere alarak yabancı statüsünden yararlanmaktadırlar. Teskere statüsünden yararlanan azınlıklar veya yabancı elçiliklerin korumasına giren azınlıklar çoktur.

İstanbul'a gelen ve burada bir süre kalan yabancıların çoğu yerel adetlerin kaynağı, anlamı ve durumu hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadan gelmektedirler. Kitaplardan veya refakatlerindeki kişilerden doğru açıklamalar alamadıklarından geldikleri gibi ayrılmaktadırlar. İstanbul'a gelen yabancılar adetler hakkında hiçbir bilgi edinmeden ayrılmalarının yanında, politik çıkarlarından, dini nefretlerinden ve Türklerin iyi özelliklerini savunulamaz hataları ile fark gözetmeksizin bir tutma eğilimlerinden dolayı artan önyargılarına acele gözlemden ve yanlış bilgilerden kaynaklanan yanlış anlamalarını eklemektedirler²⁴². Bundan anlaşılan yabancıların İstanbul'da kapalı, kendi içlerinde bir yaşam sürdürdükleridir. White'ın ifadelerinden Pera ve civarında yaşayan²⁴³ Avrupalı nüfusun, burada kapalı bir yaşam sürdürdükleri, Osmanlı ile ilişkiye pek fazla girmedikleri veya giremedikleri anlaşılmaktadır.

İstanbul'a gelen yabancıların önemli zorluklarla karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Yabancıların şehre hangi yolla (deniz, kara yolu) geldikleri, ikametgah izni alıp almadıkları belli değildir.

²³⁷ a.g.e., I. cilt, s: 142

²³⁸ a.g.e., I. cilt, giriş, s: xii

²³⁹ a.g.e., II. cilt, s: 15

²⁴⁰ a.g.e., I. cilt, s: 133

²⁴¹ a.g.e., I. cilt, s: 133-134

²⁴² a.g.e., I. cilt, giriş, s: vii

²⁴³ a.g.e., II. cilt, s: 15

İstanbul'a gelen yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nun elçiliklere tanıdığı himayeden ve ayrıcalıklardan faydalandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun elçiliklere sağladığı bu ayrıcalıklar elçilikler tarafından suistimal edilmektedir²⁴⁴.

İstanbul'da bulunan yabancıların teskere sistemi içerisinde bazı koruma ve haklar alabildikleri görülmektedir. Bu teskere sistemi bize İstanbul'a gelen bir yabancıнын yaşaması için gerekli olan resmi bağlantıları da göstermektedir. Diğer bir deyişle elini kolunu sallayarak İstanbul'a gelinmediği ve kalınmadığı görülmektedir. En azından yabancıların elçiliklere veya teskere sistemiyle bağlanması bir sorun çıktığında elçiliklerin sorumlu tutulmasını sağlayacaktır. White, müthiş bir despotluğun olduğu eski dönemlerde tercümanların hayatlarının emniyette olmadığını, yabancı elçilerin ve görevlilerin ise sürekli hakarete maruz kaldıklarını, hatta hapse atıldıklarını özellikle elçiliklere bağlı çalışan reayanın ve diğer görevlilerin can güvenliğini sağlamak için misyon başkanları Bab-ı Ali'den koruma ve bazı haklar istediklerini ve bu geçici izinlerin daha da arttırılmasını sağladıklarını belirtiyor. Verilen bu izine teskere denmektedir ve her üç yılda bir veya elçilik değişimlerinde yenilenmek üzere verilir²⁴⁵. Yazar Osmanlı devletinin teskereden önemli bir gelir elde ettiğini de ekliyor. Zamanla elçilikler kendilerine tanınan bu hakkı daha da ileri götürmüşlerdir ve Osmanlı tebasından olanlara bile daimi berat ve koruma sağlamışlar böylece bu kişileri tebalıktan yabancı statüsüne geçirmişlerdir²⁴⁶.

White yargılama ve elçiliklerin yasal koruması hakkında bazı bilgiler vermektedir. Osmanlı ile yabancı hükümetler arasında imzalanan antlaşma ve kapitülasyonlar doğrultusunda bu devletlerin vatandaşı sayılan kişiler Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminden çıktığında aynı zamanda yargı sisteminden de çıkmış oluyordu. Osmanlı ile İngiltere arasındaki bu açıdan ilk antlaşma 1581'de ilk İngiliz elçisi olan Harebone ile yapılmıştır²⁴⁷. Elçilikler verilen bu ayrıcalığı giderek istismar etmeye başlamışlardır. Bu ayrıcalıklardan faydalanan Rusya, Rum ve Ermeniler üzerinde etkili ve söz sahibi olmaya başlamıştır²⁴⁸. Ancak bu ayrıcalıkların istismarı en çok İngiltere tarafından, daha açık ifadeyle Levant Kumpanyasının yetkilileri tarafından yapılmıştır²⁴⁹. Bab-ı Ali 1842'de yabancıların istismarına bir son vermek için bu tür isteklerde bulunulmamasını bildirdi, daha önce verilmiş olan izinlerden de vazgeçmelerini istedi²⁵⁰.

İstanbul'da bulunan Avrupalı nüfusun esas bağlı olduğu ve destek aldığı yerin elçilikler olduğu görülmektedir. White da Osmanlı'daki İngiliz elçileri hakkında belli bilgiler veriyor. 1581'den 1841'e dek Osmanlı'da görevli İngiliz elçilerinin kimler olduğu ve görev tarihleri verilmektedir.

²⁴⁴a.g.e., I. cilt, s: 132

²⁴⁵a.g.e., I. cilt, s: 134-139

²⁴⁶a.g.e., I. cilt, s: 134-139

²⁴⁷a.g.e., I. cilt, s: 147

²⁴⁸a.g.e., I. cilt, s: 138

²⁴⁹a.g.e., I. cilt, s: 135

²⁵⁰a.g.e., I. cilt, s: 138

İlk İngiliz elçisi 1581'de gelen Sir E. Harebone'dur. Şu anki elçi daha önce 1825-1829 ve 1832-1833 yılları arasında da elçilik yapmış olan Sir Stratford Canning'dir²⁵¹.

Gündelik sorunlarıyla da ilgili meselelerde yabancı legasyonlar belli ayrıcalıklara sahiptir. Yabancı legasyonların gündelik ihtiyaçların giderilmesinde de belli ayrıcalıkları olduğu görülmektedir. Örneğin sudepolarından Osmanlı tebasının her hangi bir şekilde hususi kanal açması yasak iken, yabancı legasyonlar kendi ihtiyaçları için en yakın ve uygun yerdeki suterazisine veya tankına kanal bağlayarak faydalanma ayrıcalığına sahiptir²⁵².

White'ın İstanbul'da bulunan yabancıların birbirleriyle ve Osmanlı tebasından biriyle olan anlaşmazlıkların da yasal yollardan giderilmesi açısından Türkiye'deki yargı ve adalet sisteminin belli güçlüklerinden sözettiği görülmektedir. Sistem hatalı olduğu için güçlüklerle karşılaşmaktadır ve anlaşmazlıkların giderilmesi zahmetli bir iştir²⁵³. Türk kanununa göre bir kişinin diğer birinin kendisine borcu olduğunu iddia etmesi halinde, borçlu olduğu söylenen kişi derhal, soruşturma yapılmadan tutuklanmaktadır²⁵⁴. Bu nedenle hukuki ayrıcalıklar ve yabancıların statüsü önemli olacaktır.

Yabancı temsilciliklerin yargı kapsamı üç kısma ayrılır: a) aynı ulustan olanlar veya aynı ayrıcalıklı korumadan yararlananlar, b) farklı iki yabancı devletin korumasında olanlar, c) yabancı devletin korumasında olanlar ile Osmanlı tebasından kişiler arasında yaşanan yasal anlaşmazlıklardır. İlk iki duruma hadise Osmanlı topraklarında olduğu halde Osmanlı yargısı müdahale etme hakkına sahip değildir. Bu davalara yabancı devletler bakar²⁵⁵. Üçüncü durumda dava Türk mahkesinde görülür, yabancı kişinin bağlı olduğu elçiliğin tercümanı adaletin yerine geldiğinden emin olmak için mahkemede bulunur. Alınan karar ne olursa olsun Türk makamları infazı gerçekleştirir Yabancı devletler bu tür davalara karışır ve bunun için de her yolu denerler²⁵⁶.

White İstanbul'da bulunan yabancıları tanıtırken bunları bağlı oldukları yargı sistemi açısından ele aldığı görülmektedir. İstanbul'a gelen yabancıların gelişi-gidişinden çok bu yasal koruma ve ayrıcalıklar ilgisini çekmektedir. Ancak bu konuda İngiltere'nin çıkarı olmasına karşılık yargılama ve yasal koruma konusunda Rusya ve Fransa gibi devletlerin bu konuyu istismar ettiğinden (en çok İngiltere'nin istismar etmesine karşılık) şikayet etmektedir.

²⁵¹a.g.e., I. cilt, s: 168-169

²⁵²a.g.e., II. cilt, s: 28

²⁵³a.g.e., I. cilt, s: 146

²⁵⁴a.g.e., I. cilt, s: 152

²⁵⁵a.g.e., I. cilt, s: 148

²⁵⁶a.g.e., I. cilt, s: 152

White'ın ilgi duyduğu diğer bir konuda İstanbul'daki yabancıların yararlandıkları aracı gruplardır. Bu aracı gruplardan bazıları, daha öncede belirttik, elçiliklerin gündelik işlerini yapan ve onların emrinde çalışan kapıoğlanı, esnaf, seyis, kayıkçı ve alt tabakadan diğer kişilerdir. Bunun dışında sıradan yabancıların da yararlandıkları belli aracı gruplar vardır. Rehberler, tercümanlar gibi. White bu konuda belli sorunlardan bahs ediyor. İstanbul'da çarşı-pazar ve diğer mekanları gezen yabancıların karşılaştıkları en kötü şeylerin başında adalı Rumlardan, kaçak İtalyanlardan ve Maltalılardan oluşan rehberler (valets de place) gelir. Bunların hiçbiri gezdirdikleri yerlerin adlarından başka birşey bilmedikleri gibi, İngilizce'yi de çok az bilmektedirler²⁵⁷. Rehberlerin patronu müthiş bir dolandırıcıdır ve Bab-ı Ali'den saray ve camilere giriş için gerekli fermanları alabildiğini iddia etmektedir. Halbuki bu fermanlar istek üzerine elçiliklere verilir. Rehberler fermanı % 20 pahalı satarlar²⁵⁸. Pera'daki bu bilgisiz ve cüretkar rehberlerin ne kadar cahil olduğunun bir göstergesi de, yeşil turban takan erkeklerin ve yeşil ferace giyen kadınların Cuma günü doğduklarını söylemeleridir. Halbuki, yeşil rengi sadece Peygamber'in soyundan gelenler kullanabilir²⁵⁹. İngilizlerin bu kıyafetleri giymemeleri öğütlenmektedir. White rehberlere güvenmiyor. Bunların yanında, White gönüllü olarak yabancılar aracılığı eden (rehber grup gibi değil) belli kişilerden olumlu olarak bahs etmektedir. Mühendis birliğinden emekli yarbay ve yakın zamanda Paris maslahatgüzarlık yapmış olan Ruhuddin Efendi'nin bilgilerinden ve evsahipliğinden faydalanmıştır. İstanbul'da geçirdiği en güzel ve faydalı günleri ona borçludur²⁶⁰. Bu şunu gösteriyor. Doğrudan yararlandıkları aracı gruplara güvenleri yoktur. Ancak kişisel düzeyde ilişki kurdukları şahıslarla sorunlarını emniyetli bir biçimde çözebilmektedirler.

White İstanbul'a, gelecek olan yabancılar (günümüz rehber kitaplarında pazarlık edin gibi uyarıcı notlar bulunduğu gibi) değerli eşya ve para koleksiyonu almak isteyenlere tavsiyede bulunuyor. Pera'da bulunan bazı para koleksiyoncularının kimler olduğunu ve koleksiyonlarının durumunu tanıtıyor²⁶¹. Yabancıları sahte para ve değersiz eşya almamaları konusunda uyarmaktadır. Özellikle paranın çok iyi taklitleri yapılmaktadır. Bu nedenle Pera'da en güvenilir antikacı bir Ermeninin adresini vermektedir.²⁶²

White'ın İstanbul'da yabancılar konusundaki yasa ve yargılama ile ilgili sorunlar yanında rehberlerle ve tercümanlarla ilgili sorunlardan bahs etmesi yerli halkla iletişim ve ilişkilerde belli sorunlar olduğunu göstermektedir. White bunu güvencesizlikle ilişkili olarak daha çok dil ile ilgili sorunlara bağlamaktadır. Türk edebiyatına karşı duyduğu ilgi de bu açıdan ele alınabilir.

²⁵⁷a.g.e., I. cilt, s: 11-13

²⁵⁸a.g.e., I. cilt, s: 11-13

²⁵⁹a.g.e., II. cilt, s: 57

²⁶⁰a.g.e., III. cilt, s: 254

²⁶¹a.g.e., II. cilt, s: 68-71

²⁶²a.g.e., II. cilt, s: 71

Hem ilişki kurduğu toplumu tanımak ve anlamak, hem de ilişki kurabilmek için Türk edebiyatı ve Türk dili ilgisini çekmektedir. White bu zamana dek Türk edebiyatının çok az bilindiğini, Avrupa'da Osmanlıların kendilerine mahsus bir edebiyatlarının olmadığına ve sadece Arap ve Fars edebiyatının tercümesi olduğuna dair bir fikrin yaygın olduğunu belirtiyor. Şu anda çeşitli milletlerden pekçok kişi Türk edebiyatını okuyabilmektedir ve birkaç yıl içinde Türk tarihi ve nazımının sayısız eserlerini tercüme edebilecek düzeye geleceklerdir²⁶³.

White sahhaflarda satılan kitapları da türlerine göre onbeşe ayırıyor: Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis, fıkıh, metafizik ve din, güzel söz söyleme, mantık, sözdizimi, dilbilgisi, tarih, coğrafya, ahlak felsefesi, matematik, tıp ve divan(şiir) ²⁶⁴. White bunları anlatmasının nedeninin Türklerin edebiyat ve ilim konusunda cahil ve ilgisiz olduklarını söyleyenlerin yanıldığını göstermek olarak açıklıyor. Yazar Pera'da birkaç hafta kalarak Türklerin karakterleri ve kurumları hakkında yanlış ve eksik bilgiler edinenlerin hatasına düşmediğini vurguluyor²⁶⁵. Osmanlı veya Türk dili ile ilgili İngiltere'de bir eğitim kurumunun olmadığı, elçiliklerin bu açıdan bir okul gibi çalıştığı görülmektedir. İngiliz elçiliğine bağlı kişilerin Doğu dilleri öğrenmedeki başarısı çok sevindiricidir ve yakın zamanda elçiliğin faaliyetlerinin gizliliği İngiliz tercümanlar aracılığıyla korunabilecektir²⁶⁶. İngilizlerin bu konuda "geri kalmışlıklarına" rağmen Bab-ı Ali'de görevli tercümanların hepsi Türktür²⁶⁷. White bundan sonra Redhouse hakkında bilgiler vermektedir. İstanbul'da uzun zaman kalmış ve Bab-ı Ali'de tercüman olarak çeşitli görevler almış olan Sir James W. Redhouse Türkçe, Arapça ve Farsça sözlük hazırlamıştır. Redhouse 1843'te İngiliz hükümetince görevlendirilmiş ve Albay Williams'ın emrinde çalışmak üzere Erzurum'daki komisyona gönderilmiştir²⁶⁸. Redhouse'un hazırladığı sözlükten günümüzde de yararlanılmaktadır.

White'ın en büyük sorun olarak getirdiği konulardan biri de postane ile ilgilidir. Yazar Galata'da bir İngiliz postanesinin olmayışının şikayetlere neden olduğunu, Fransa'nın, Rusya'nın ve Avusturya'nın kendilerine ait postaneleri olduğunu ve İngilizlerin tamamıyla Fransız postanesine bağımlı olduğunu belirtiyor²⁶⁹. Fransa'nın, Rusya ve Avusturya'nın kendilerine ait postaneleri varken İngiltere'nin postanesinin olmaması ve Fransız postanesine bağımlı olması ilginçtir. Bu da İngiltere'nin Yakındoğu'daki ilişkilere ne kadar geç girdiğini, Yakındoğu politikasını diğer devletlerin politikalarına bağlı olarak biçimlendirdiğini göstermektedir.

²⁶³a.g.e., II. cilt, s: 158-159

²⁶⁴a.g.e., II. cilt, s: 160-175

²⁶⁵a.g.e., II. cilt, s: 180

²⁶⁶a.g.e., II. cilt, s: 159

²⁶⁷a.g.e., II. cilt, s: 159

²⁶⁸a.g.e., II. cilt, s: 160

²⁶⁹a.g.e., III. cilt, s: 36

Bütün bunlardan bir sonuç çıkartabiliriz. İstanbul'da bulunan Avrupalı nüfusun Osmanlı tebasından ne ölçüde ayrıldığı soru konusudur. White, yabancılara özgü belirli farklılıklardan, güçlüklerden ve ayrıcalıklardan bahs ediyor. Ancak verilen bu bilgilere göre yabancılarla Osmanlı tebası arasındaki farklılık statü ve konum farklılığı ile ilgilidir. White'ın bahs etmiş olduğu yargılama, aracı gruplar, iletişim gibi sorunlar Osmanlı'daki azınlıkların sorunları değildir. White da İstanbul'daki Avrupalı nüfus ile Osmanlı tebası olan azınlıklar arasında bir benzerlik kurmamaktadır. Tam tersine hukuki olarak farklılığı ortaya çıkarmaktadır. White'ın yabancılar için bahs ettiği sorunlar veya zorluklar bulundukları konum ile ilgilidir; gündelik yaşantıda İstanbul'da bulunan yabancılardan bir düşmanlıkla, zorlukla karşılaşmadığı görülmektedir. İstanbul'daki yabancılar Hristiyan oldukları için veya başka nedenlerle zorluklarla karşılaşmıyorsa, azınlıkların da bu açıdan zorluklarla karşılaşmadığını söyleyebiliriz. Yabancıların karşılaştığı bazı zorluklar (dil, yargı, iklim gibi) azınlıklar için geçerli değildir. White'ın İstanbul'daki yabancılar ve Osmanlı tebası arasında farklılık konusunda bir yargısının olmaması yabancılar ile Osmanlı tebası arasında önemli bir farklılaşmanın da olmadığını göstermektedir.

White azınlıklarla ilgili de bilgiler de vermektedir. İstanbul'daki yabancılardan güçlüklerle karşılaşmadıklarını gördük azınlıkların da Osmanlı'da bir sorunlarının olmaması gerekir. White bu konuda Osmanlı'dan kaynaklanan sorunlardan bahs etmiyor.

Reayayı / azınlıkları haraç (cizye) ilişkisiyle tanımlıyor. Azınlıkların askerlik yükümlülüklerine karşılık haraç ödemek zorunda olduğunu, haraç miktarının üç kategori olduğunu, en zenginden yılda 60 kuruş, orta halliden 30 kuruş ve fakirlerden 15 kuruş alındığını belirtiyor²⁷⁰. Bu bilgiler azınlıklarla ilgili genel şartları belirtmektedir.

White'ın azınlıklara olan ilgisi daha çok Fransa ve Rusya'nın azınlıklarla olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu devletlerin Osmanlı üzerinde etkinliği azınlıklar yoluyla gerçekleşmektedir. Bu açıdan White'ın azınlıklar konusuna ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Yazar daha XIV. Luis zamanında Fransa'nın Osmanlı'daki lakabının "Hristiyanların Doğu'daki yegane koruyucusu" olduğunu belirtiyor ve Anadolu'da yaşayan Nestorilerin ve Jakobitlerin Katolikleşmeleri ile Fransız koruması altına girenlerin sayıca arttığına dikkati çekiyor²⁷¹. IV. Mehmet 1673'te Fransa'ya verilmiş olan kapitülasyonları yeniledi. Bunlar 1796'da tekrar yenilenmiştir. Bab-ı Ali o sırada Fransa'yı "Galata'daki St. Benedict Katolik kilisesinin ve İmparatorluktaki diğer bütün Hristiyan kiliselerinin koruyucusu" olarak kabul ediyordu²⁷². Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Hristiyanları Katolikleştirmek için Fransız ajanlar gönderilmiştir. Buradaki Hristiyanlar, Keldani ve Süryani olarak iki gruba ayrılmaktadırlar.

²⁷⁰a.g.e., I. cilt, s: 133

²⁷¹a.g.e., I. cilt, s: 139

²⁷²a.g.e., I. cilt, s: 139

Bunların Roma Kilisesi ile bağları yoktur. Keldanilere Nestoryan, Süryanilere de Jakobit denmektedir. Nestoriler Urfa'nın kuzeyinde yaşamaktadırlar. Jakobitler ise çoğunlukla Cebel Tur, Mardin ve Musul'u çevreleyen dağlarda yaşamaktadırlar²⁷³. Fransa özellikle Kuzeydoğu Anadolu Hristiyanları üzerinde duruyor. Hem Fransa hem de Rusya Ermenilerle ilgileniyor²⁷⁴. Kendi siyasi çıkarları açısından Fransa ve Rusya'nın Osmanlı'daki Hristiyan azınlıklara ilgi duyması, İngiltere'nin çıkarları ile çeliştiği için White bu konuya ilgi özel bir ilgi göstermektedir.

White'ın genel olarak azınlıklar konusunda olumsuz önyargıları vardır. Ermeniler dini kurallarına bağlı ve idareli kişilerdir²⁷⁵, ancak ticarete hile yaparlar. Malı % 20 % 30 daha pahalıya satmaya çalışırlar ve üstelik eksik ölçüde verirler²⁷⁶. Sarayda çalışan Ermeni aşçılar da son derece pistirler ve yemek hazırlarken tertipsizdirler²⁷⁷. Ermeniler suçsuz yere idam edilen azınlıkların başında gelmektedirler. Üyelerinden bir veya daha fazla kişinin padişahların zorbalıkları nedeniyle idam edilmediği çok az Ermeni ailesi bulunmaktadır. White bu nedenle idam edildiğine inanılan bazı Ermenilerin mezar taşlarında yazılanları aktarıyor. Padişah bu zengin Ermenileri, servetlerine el koyabilmek için, asılsız suçlamayla idam ettirmişlerdir²⁷⁸. Ermenilerin yaptığı pekçok işten biri de kayıkçılıktır, ancak az sayıdadırlar²⁷⁹. Ermeniler dinlerine bağlı olarak tanımlanmalarına rağmen, esnaf olarak güvenilmez ve pis oldukları şeklinde olumsuz olarak tanıtılmaktadır.

Azınlıklar özellikle yaptıkları mesleklerle tanıtılmaya çalışılmıştır. Bulgarlar dayanıklı ve sağlam yapıda bir millettir²⁸⁰. Şehirdeki balıkçılık işini Bulgarlar yapmaktadırlar²⁸¹. Bulgarlar bu işin yanında padişahın hayvan sürülerine de bakar, ve bu iş sayesinde haraçtan (cizye) muaf tutulma gibi bazı haklar kazanmışlardır²⁸². Boğaz'ın iki kıyısında tarımla uğraşanların çoğu da Bulgardır²⁸³.

Yahudiler hakkında da bilgiler veriyor. Musevilere / İbranilere Yahudi denmektedir. Özellikle Peralı ve Galatalı Hristiyanların devamlı hakaretlerine ve kötü muamelelerine maruz kalmaktadırlar; ancak yine de durumları diğer Katolik devletlerdeki Yahudilerden daha iyidir²⁸⁴. Yahudiler haraç ödemelerine rağmen, kendilerini reayadan saymamaktadırlar, kendilerini misafir olarak görürler ve tekrar doğuşlarının bir gün gerçekleşeceğine inanırlar. White bunlara zavallılar

²⁷³a.g.e., I. cilt, s: 140

²⁷⁴a.g.e., I. cilt, s: 140

²⁷⁵a.g.e., I. cilt, s: 4

²⁷⁶a.g.e., II. cilt, s: 255

²⁷⁷a.g.e., III. cilt, s: 27

²⁷⁸a.g.e., I. cilt, s: 104-109

²⁷⁹a.g.e., I. cilt, s: 51-52

²⁸⁰a.g.e., I. cilt, s: 210

²⁸¹a.g.e., I. cilt, s: 90

²⁸²a.g.e., III. cilt, s: 109-110

²⁸³a.g.e., III. cilt, s: 280

²⁸⁴a.g.e., II. cilt, s: 230

demektedir. İstanbul'daki sefaletleri ve perişanlıkları had safhadadır. Ancak Türklere haksızlık etmemek gereklidir, çünkü Yahudilere en çok kötülüğü Hristiyanlar yapmaktadır. Yahudiler devamlı Hristiyanların hakaret ve kötü muamelelerine maruz kalmaktadırlar²⁸⁵. Cevahir ve Kuyumcular çarşısındaki esnafın tümü Ermeni ve Yahudidir²⁸⁶. Rumlar hakkında da Ermeniler gibi olumsuz yargıları vardır. Pera'da yapılan çocuk düşürme suçu ahlaksız Rum kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir²⁸⁷. Pera'da ve Fener'de yaşayan Rumlar arasında okuma-yazma oranı Türklerden çok daha düşüktür²⁸⁸. İstanbul'un Hristiyan mahallelerindeki, özellikle de Rumların yaşadığı yerlerdeki kadın tellaları dünyanın başka hiçbir şehrinde görülmeyen ölçüde ahlaksızlık ve aşırı zevk düşkünlüğü içindedirler. Galata'da dans eden Rum erkek çocukların görüntüsü son derece tiksindiricidir. Pera, St. Dimirti ve Boğaz'daki Rum kadınlar kızları ile işe çıkarlar²⁸⁹.

White'ın kitabında azınlıkların örgütlenmesi ve millet sistemi konusunda bilgi olmadığı görülmektedir. Azınlıklar bu dini örgütlenmelerinden çok, mesleki örgütlenmeler içindeki yeri ve rolleri ile tanıtılmaya çalışılmaktadır. Söz gelişi Arnavutlardan sadece at satıcıları oldukları belirtilmekte, bağlı oldukları dini örgütlenme dikkate alınmamaktadır.²⁹⁰

White'ın verdiği bilgilerden azınlıkların nasıl bir farklılaşma içinde bulundukları net olarak anlaşılmamaktadır. White, Osmanlı'da azınlıkları genel şartları içinde her kesimi için standart olan haraç (cizye) ile tanıtıyor. Azınlıklar hakkında verilen bilgiler geneli, Osmanlı sistemini tanımaktan uzaktır. White'ın azınlıkları temelden tanıtmadığını, ilk izleminlerle yetindiğini görmekteyiz. Azınlıklar dini örgütlerin oynadığı roller, millet sistemi içerisinde ele alınmamıştır. Bu konu, sadece Fransa ve Rusya'nın himaye yolu ile Osmanlı'nın içişlerine karışmalarının bir aracı olarak görüldüğü için kitapta yer bulmuştur. White, çarşı ve pazarlarda çeşitli zanaatlarda çalışan azınlıklardan bahs ediyor. Ancak bu bilgiler toplum sınıfları içinde azınlıkların farklılıklarını ve rollerini belirtmiyor.

²⁸⁵a.g.e., II. cilt, s: 97

²⁸⁶a.g.e., II. cilt, s: 58

²⁸⁷a.g.e., I. cilt, s: 154

²⁸⁸a.g.e., II. cilt, s: 180-181

²⁸⁹a.g.e., I. cilt, s: 195

²⁹⁰a.g.e., III. cilt, s: 277

III.
İSTANBUL'DA GÜNDELİK YAŞAM

1.- GÜNDELİK YAŞAMIN BİÇİMLENMESİ

19. yüzyılda öncesinde seyyahların başlıca konuları Osmanlı sarayı ve yönetimi olmasına karşılık 19. yüzyılda İngiliz seyyahları tarafından Osmanlı'da gündelik yaşama yönelik bir ilgi başlamıştır. O zamana dek Osmanlı başkentindeki adet ve alışkanlıklar konusuna çok az ışık tutulmuştur, bu sorulara dürüstlikle eğilen hiçbir İngilizce eser bulunmamaktadır. İstanbul'da yaşayanların günlük hayatını ve toplumsal adetlerini açıklıkla ve sadelikle ele alan hiçbir eser yoktur²⁹¹. White bu eksiklikten şikayetçidir ve İstanbullu Osmanlıların adetleri hakkında doğru birkaç bilgi edinme isteğinden dolayı, bu konuları araştırmak ve öğrenmek için İstanbul'da kaldığını belirtiyor²⁹².

White İstanbul'daki gündelik hayatı, adetleri ve gelenekleri anlatmanın en kolay yolunun her türlü malın satıldığı çarşı ve pazarlardan geçtiğini söylemektedir²⁹³. Bu bize White'ın gündelik hayatı anlamak için de toplum hayatına doğrudan katılmadan belli gözlemlere ve bilgilere dayalı olarak İstanbul'daki gündelik yaşamı anlatmaya çalıştığını göstermektedir. White, Osmanlı gündelik yaşantısını ele alacağını ve bu amaçla İstanbul'da üç yıl kaldığını söylemektedir ²⁹⁴. Ancak üç yıl boyunca İstanbul'da aralıksız mı kaldığı ve bu süre boyunca nerede ikamet ettiğine bir açıklık getirmemektedir. Bazı kişilerin evsahipliğini methediyor ancak bu misafirliğin ne kadar sürdüğü de belirsizdir.

White'ın İstanbul'daki gündelik hayat hakkında verdiği bilgilerin çoğunun genel düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu bilgilere göre başka hiçbir şehirde toplumsal ve ahlaki kurallara bu denli uyulmaz. Hiçbir şehirde mala ve cana karşı işlenen suçlar bu kadar sınırlı değildir²⁹⁵. İntihar da son derece azdır²⁹⁶. Hiçbir şehirde buradaki kadar dürüstlük ve alçakgönüllülük örneğine rastlanmaz²⁹⁷.

White'ın gündelik yaşamla ilgili doğrudan vermiş olduğu bilgilerin çoğu yüzeyseldir. Sözel bir yabancı bir Osmanlı ile karşılaştıklarında veya toplumsal ortam içinde insanların birbirleriyle

²⁹¹a.g.e., I. cilt, giriş, s: vi

²⁹²a.g.e., I. cilt, giriş, s: viii

²⁹³a.g.e., I. cilt, giriş, s: ix

²⁹⁴a.g.e., I. cilt, giriş, s: viii

²⁹⁵a.g.e., III. cilt, s: 363

²⁹⁶a.g.e., III. cilt, s: 292

²⁹⁷a.g.e., III. cilt, s: 363

karşılaştığında yapılacak ilk şey elbet selamlaşma olduğundan selamlaşma ile ilgili bilgiler verdiği görülmektedir. Osmanlıların selamlaşırken kullandıkları kalıp "Salam-ul-aleyk'um" dur. Bunun İngilizce ne anlama geldiği de belirtilmiştir. Bu selama doğru karşılık ise aynı kalıbın tersten söylenmesidir. Bu selamlaşmanın Peygamber'i selamlayan meleklerden geldiğine inanılır. Bu kalıp Müslümanlar arasında yerleşmiştir ama gavurlarla kesinlikle kullanılmaz. Osmanlılar Hristiyanları "Sabahınız hayır olsun" diye selamlar²⁹⁸. Türklerin birbirlerinin dış görünüşlerine iltifat etmeye meraklı oldukları söylenmektedir. Yazar Türklerin iyi bahşiş aldıkları takdirde yabancılara da iltifat ettiklerini belirtiyor. Türkler kişiyi helva veya muhallebiye benzeterek iltifat ederler²⁹⁹. White İngiliz donanmasından bir subayın hamamda aldığı iltifatlara şaşırdığını belirtiyor. İngiliz subay hamamda soyunurken dellak ve hamamdakiler iki ellerini yana açarak "Maşallah! Bu ne beyazlık! Göz kamaştırıcı! Benzerini kim görmüş! Ya safi (Peygamber için söylenen bir sıfat). İçi de dışı gibidir. Helva! Muhallebi! Bununla kıyaslanınca nedir ki ? Çamurdur." diyerek şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Günümüzde bu benzetme argoda iltifat olarak kullanılır.

İstanbul'da Müslüman nüfusun yaşamında dinin önemli bir yeri ve rolü olduğu görülmektedir. Dini bayramlar ve eğlenceler bunun görüntüsüdür. Her yıl tekrarlanan belli özel günler vardır. İstanbul'da Müslüman nüfusun kutladığı dini bayramlar otuz gün süren Ramazan ayı, üç gün süren Ramazan Bayramı³⁰⁰, dört gün süren Kurban Bayramı³⁰¹ ve Mevlid'dir³⁰². Bunların yanında Mevlid'den bir önceki gece, Regaip Kandili, Mirac Kandili, Berat Kandili, Kadir Gecesi, ve Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk geceleri olmak üzere son derece kutsal sayılan yedi gece bulunmaktadır. Bu kutsal günlerin dışında ayrıca aşure günü kutlanmaktadır³⁰³. Müslümanların bu kutsal günler kadar önemli kabul ettikleri bir başka şey ise Kutsal Emanetlerdir. Bunlar Hz. Muhammed'e ait yedi esas emanet ve silah, seccade, türban vb. gibi ona veya ilk dört halifeye ait olduğuna inanılan daha az önemli birkaç emanettir³⁰⁴. Kutsal Emanetlerden Sancak-ı Şerif³⁰⁵, Hırka-i Şerif³⁰⁶, Peygamber'in sakalı, dişi ve ayak izi³⁰⁷, Saray'da (Hazine dairesinde) Hırka-i Şerif Odası denen bir mescitte saklanır³⁰⁸. Diğer iki Kutsal Emanet olan Peygamber'in ikinci bir dişi II. Mehmet'in türbesinde, ve ikinci bir hırkası da sarayın ikinci müneccimbaşısı olan Abdulrahman Efendi'dedir ve Ramazan'ın 27inci gecesinde halka gösterilir³⁰⁹. Hırka-i Şerif

²⁹⁸a.g.e., I. cilt, s: 162-163

²⁹⁹a.g.e., II. cilt, s: 6

³⁰⁰a.g.e., I. cilt, s: 216

³⁰¹a.g.e., I. cilt, s: 217

³⁰²a.g.e., I. cilt, s: 218

³⁰³a.g.e., I. cilt, s: 219-220

³⁰⁴a.g.e., I. cilt, s: 203

³⁰⁵a.g.e., I. cilt, s: 204-206

³⁰⁶a.g.e., I. cilt, s: 207-208

³⁰⁷a.g.e., I. cilt, s: 208-209

³⁰⁸a.g.e., I. cilt, s: 203

³⁰⁹a.g.e., I. cilt, s: 204

Odası'na tesadüf haricinde ne rütbede olursa olsun Hristiyanlar kesinlikle giremedikleri gibi, padişah, saray imamları ve kapıcıbaşılar haricinde Müslüman bile giremez³¹⁰. Ramazan'ın onbeşinde padişah, üst düzey bürokratlar ve saraydaki maiyeti ile birlikte burayı ziyaret ederler. Bu merasim sırasında Kutsal Emanetler büyük bir ihtişam ve özenle sergilenir³¹¹. Yazar bu merasimin başkentte yapılan en önemli dini törenlerden, biri olduğunu hatta İstanbul'da yapılan tek özel dini tören olduğunu belirtiyor. Bu töreni izlemeye sadece bakanlar, sarayda çalışan üst düzey görevliler ve üst düzey şahıslar davet edilir³¹². Bu emanetler ve törenler İstamiyet'e bağlılığın bir göstergesidir.

İslamiyette önemli sayılan kutsal bir başka tören de sünnettir. Yazara göre Türk toplumunda evlilik düğünü dışında tek toplumsal eğlence denebilecek kutlama sünnet düğünüdür. Sünnet hem ailenin büyük heyecan içinde beklediği hem de erkek çocukların iple çektiği bir gündür. Sünnet hem erkekliğe hem de Müslümanlığ'a atılan ilk adımdır³¹³. Eskiden çok daha şatafatlı olan sünnet düğünlerinde sayısı beşine ulaşan saray erkanı düğünden evvel yepyeni ve birbirinden güzel kıyafetler giyerlerdi. Selatin camiilerinin şeyhlerine ve imamlarına hediyeler gönderilir, kıymetli taşlar ve altın dağıtılır, halka sadaka verilirdi. White Türkiye'de umumi veya hususi hiçbir kutlamanın bağış dağıtmaksızın gerçekleştirilmediğini vurguluyor³¹⁴. Büyük ailelerde sünnet düğünü olağanüstü bir ehemmiyetle karşılanır. Münnecimbaşına en uygun gün ve saat için danışılır. Sünnet çoğunlukla baharda veya yaz başında yapılır. Aile sünnet çağında çocuğu olan dostlarına kutlamalara katılmaları için haber verir. Önemli şahısların kırk ile elli arasında çocuğu sünnet ettirdiği olur. Sünnet olacak çocuk düğünden on gün öncesinden itibaren her türlü isteği yerine getirilerek şımartılır. Saray üniformasının bir benzeri yeni kıyafetler giydirilerek beyzadelerin kullandığına benzeyen kıymetli taşlarla süslenmiş bir kılıç beline takılır. Sünnet günü gelince çocuk haremden alınır ve selamlığa getirilir. Burada ağlamaları ve haykırırları çalınan müzikle bastırılan çocukları rahatlatmak ve cesaretlendirmek babalarına ve diğer konuklara kalır. İmam da bir yandan dua okuyarak olayı kutsallaştırır. Sünnet edilen çocuk daha sonra süslenmiş bir odada yatağa yatırılır. Aynı sırada aşağı tabakadan ve fakirlerin çocukları bahçede ve diğer odalarda benzer muamelelerden geçerler. Gün boyu tatlılar, şerbetler, kahve ve çubuk ikramı yapılır, akşam ise ziyafet çekilir. Akşamları ayrıca hem konuklar, hem de çocuklar için değişik eğlenceler düzenlenir. Yahudi veya çingene hokkabazlar ve pandomimciler, çingene çalgıcılar gösteriler sunar. White bu gösteriler içinde en kötüsünün en ahlaksızının Karagöz gösterisi olduğunu, Karagözün ve arkadaşı Hacivatın ahlaksız espirilerinin izleyicilerin hoşuna gittiğini belirtmektedir³¹⁵. Evlilik merasimi de sünnet düğününe benzeyen ancak bu sefer

³¹⁰a.g.e., I. cilt, s: 203

³¹¹a.g.e., I. cilt, s: 203-204

³¹²a.g.e., I. cilt, s: 211

³¹³a.g.e., III. cilt, s: 234

³¹⁴a.g.e., III. cilt, s: 237

³¹⁵a.g.e., III. cilt, s: 240-245

kadınların da önemli rol aldığı bir sosyal eğlencedir. Yazar bu konuyu oldukça ayrıntılı şekilde ele almaktadır³¹⁶.

Sünnet gibi İslamiyet'in bir başka şartı olan hacca gidiş de İstanbul'da görülebilecek en ilginç görüntülerden biridir. Hac kafilesinin yola çıkışı bir tören biçimindedir. Bu tören halkın uygulayıcı, sarayın ise seyirci olduğu tek törendir³¹⁷. Hac yolculuğu Peygamber'in 631'de Medine'ye yaptığı Hicret'ten dokuz yıl sonra başlamış ve İslamiyet'in beş şartından biri olarak kabul edilmiştir³¹⁸. Bu merasim için Çırağan Sarayın'dan Topkapı'ya geçen padişah³¹⁹ burada Orta Kapısı'nın üzerinde bir köşkten³²⁰, avluda toplanan hacıları izler, müneccimbaşının gelmesinden sonra yirmibir pare top atışı yapılır. Daha sonra önde süvari ve mehter, ardından Emirler ve seyyidler, İstanbul Efendisi, Üsküdar ve Galata Efendileri, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, pekçok molla ve imam, ve bunların ardından padişahın emrinde çalışan yüze yakın üniformalı kişi gelir³²¹.

Türklerin hayatlarını biçimlendiren en önemli faktör dindir. Konunlar fetva ile onaylanmıştır. Ancak bazı maddeler zamanla değişmiş veya adet yüzünden uygulanmaz hale gelmiştir. Adet bazı durumlarda Kur'an'ın emirlerinden bile daha etkilidir. Örneğin alkollü içki tüketimi, müzik, tekelleşme, kadavra üzerinde otopsi veya araştırma³²² gibi konularda dini fanatizm yoktur. White eskiden erkek hastalar için II. Mehmet, I. Selim ve Süleymaniye Camilerine, kadınlar içinse Haseki ve Çinili Camilerine bağlı akıl hastanelerinin bulunduğunu belirtiyor. Eskiden hücrelerde tutulan akıl hastaları yenilenen hastanelerde daha temiz ve konforlu odalarda kalıyorlar. Falaka ve kötü muamele veya ihmal etme yasaklanmıştır. 1842'de bütün erkek hastalar Süleymaniye Cami'ndeki, kadın hastalar da Haseki Cami'ndeki akılhastanesine alınmıştır³²³. Osmanlı toplumunun tedavi ve patolojik bilimlere karşı olan bazı önyargıları da dinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'a ve genel dini yasalara göre Müslüman bir kişinin hastalığa karşı önlem alması, salgın hastalık olan bölgeyi terk etmesinin yasak olduğuna inanılır. Bunun yanlış bir inanış olduğu ve bununla ilgili bir fetvanın bulunduğu belirtilmektedir³²⁴. White sağlık konusunda İstanbul'da en yetkili kişi olan Hekimbaşı Abdullah Efendi'yi³²⁵ başında bulunduğu ilim sahasında oldukça cahil bulmaktadır ancak buna rağmen öğrenme isteği dolayısıyla kendisine sempati duyduğu görülmektedir³²⁶. Peygamber'in "ölü bir bedeni, bir başkasına ait çok

³¹⁶ a.g.e., III. cilt, s: 197-215

³¹⁷ a.g.e., I. cilt, s: 223

³¹⁸ a.g.e., I. cilt, s: 224

³¹⁹ a.g.e., I. cilt, s: 227

³²⁰ a.g.e., I. cilt, s: 229

³²¹ a.g.e., I. cilt, s: 230

³²² a.g.e., II. cilt, s: 314

³²³ a.g.e., I. cilt, s: 124

³²⁴ a.g.e., I. cilt, s: 252-253

³²⁵ a.g.e., I. cilt, s: 123

³²⁶ a.g.e., I. cilt, s: 125

kıymetli bir inci bile yutmuş olsa açmayacaksınız" dediğine inanıldığı için Müslümanlar bedenlerinin kadavra olarak kullanılmasını kesinlikle istemezlerdi³²⁷. Ancak bu durum artık değişmiştir ve Galata Sarayı Tıp Akademisindeki öğrenciler artık kadavra üzerinde çekinmeden çalışmaktadırlar. Yazar bunun Türkiye'ye pratik yeniliklerin getirilmesi, bilimsel ve maddi uygarlığın gelişimine engel teşkil eden önyargıların ortadan kaldırılması için sadece akıllı kişilere gerek duyulduğunun bir kanıtı olduğunu belirtiyor³²⁸. Diğer bir deyişle White'a göre yenileşme sistem değişikliği gerektirmiyor. "Akıllı kimselerin" pratik yenilikleri uygulamaları yeterlidir. Buna en yatkın kesimin dervişler / Mevleviler olduğu görülmektedir.

Yazara göre camilere fermanla girebilmektedir, belli zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak Mevlevi Dervişleri ile çok kolayca ilişki kurmakta, tekkelerine bir zorlukla karşılaşmadan serbestçe girebilmektedir. White, gündelik hayatında kendisine aracı olan rehberlerin camiilere girişlerde fazla para istediğinden ve güvenilmez olduklarından söz ederken Galata civarında tekkeleri bulunan Mevlevi dervişlerinden, Mevlana'dan, söz etmektedir. Mevlevi tekkesi yüksek sınıftakilerin de saygı gösterdiği ve padişahın doğrudan koruduğu tek tekkedir. Bu tekkedeki dervişlerin bir kısmı çok bilgili ve saygıya layık kişilerdir. Bu şeyhlerden biri olan Pera (Galata) dergahının şeyhi Kudretullah Efendi bilginliğinin yanı sıra dindarlığı ve medeni davranışları ile bilinmektedir³²⁹. White'ın kendisinden yakınlık gördüğü bellidir.

White, dervişlerin gerçekleştirdiği sema gösterisinden de söz etmektedir. Yazar bu konuda daha önce bilinenlerin yanlış olduğunu, bunun aslında anlamsız basit bir gösteri olmadığını, bu tekkenin iki büyük felsefesinden kaynaklandığını belirtiyor ve dervişlerin yaptığı hareketlerin anlamını açıklıyor. Dervişin yaptığı kendi etrafında sürekli dönüş hareketi her an her yerde olanı kabul etme ve ilahi olanı her yerde arama anlamına gelmektedir. Dönerken aynı zamanda ilerleme hareketi ise bu dünyadaki yavaş başlayıp giderek hızlanan ve aniden ölümün eli ile duran hayatta ilerleme anlamına gelir. Aynı zamanda Allah'a hizmet için bütün dünyevi işlerden elini çekmek anlamındadır. Sağ elin avucu yukarı doğru bakacak şekilde uzatılması ilahi armağanların ve bereketin dilendiğini ve sol elin avucunun aşağı doğru uzatılışı ise verilen bu nimetlerin insanlara dağıtılması, verilmesi anlamındadır. Derviş kelimesi fakir, dünyevi mülkten insanlık adına vazgeçmiş kişi demektir³³⁰. Dervişlerin ve Mevlevilerin "ilerlemeye" ilişki kurmaya yatkın kişiler olarak gösterilmesi ilginçtir.

White yine tarikatlarla ilişkili ancak dini değil daha çok ticari amaçları olan ermişlerden de söz etmektedir. Büyü, tütsü ve fala inananlar, özellikle de kadınlar, pekçok nedenle Galata civarında kapıcıbaşılık görevinin yanı sıra sihirbazlık, müneccimlik ve büyücülük yapan Kırımlı Mehmet

³²⁷a.g.e., I. cilt, s: 126

³²⁸a.g.e., I. cilt, s: 127

³²⁹a.g.e., I. cilt, s: 14-15

³³⁰a.g.e., I. cilt, s: 14-15

Ağa adlı bir şahısa başvururlar³³¹. Yazar en üst sınıftan en aşağı sınıfa kadar Osmanlı toplumunun tamamının batıl inanç sahibi olduğunu ve hemen her semtte Kırımlı Mehmet Ağa gibi pekçok ermişin bulunduğunu söylemektedir. Pek çok zengin şahsın evinde devamlı müneccim bulunur ve günlük yaşantılarını ona danışarak düzenlerler. White devlette mühim pek az işin müneccimbaşına danışılmadan yapıldığını iddia ediyor³³². White muhtemelen kendi giremediği gündelik ilişkilere Mehmet Ağa gibi ermişler aracılığıyla ulaşmıştır. Bu kişiler insanların özel hayatlarını bildiklerinden, insanlar bu kişilere özel hayatlarını açtığından White'ın bu kişilerle ilişki kurduğu anlaşıyor.

White'a göre Türkler kesinlikle ahlak abidesi değildirler, ama karakterlerine ve aile kurumlarına atfedilen kötülüğün ve noksanların abartıldığı muhakkaktır. Türk tipini tanımlarken batılı yazarların çoğu Türklerin kötü özelliklerini öne çıkarıp bunu destekleyici örnekler verirler. Ama Türklerin iyi özelliklerinden, cömertliklerinden ve ahlak sahibi olmalarından pek söz edilmez³³³. White Türkiye'de ebeveyn ve çocuklar arasında, kardeşler arasında görülen sevgi ve saygı bağının başka hiçbir ülkede olmadığını belirtiyor³³⁴. Osmanlılar sakın tabiatlıdırlar ve edebe aykırı davranmazlar³³⁵. Türkler kendilerinden üst düzeyde olan birinin yanında büyük saygıyla hareket ederler, çocuklar anne ve babalarına ve diğer yaşlı akrabalarına büyük saygı gösterirler. Yazar Türklerin bu davranışlarına hayrandır³³⁶. Yüksek sınıftaki Türklerin konuklarını ağırlarken gösterdikleri davranışlar yabancılara ilginç gelecektir. Türklerin davranışları tamamen farklı da olsa en terbiyeli Avrupalı toplumların davranışlarından aşağı değildir³³⁷. Bu yargılar genel yargılardır. Bir yabancı olarak Türklerin gündelik yaşamına katılması zordur. Padişah haremî bir yana, yüksek rütbeli bir Türk'ün evine bile girmek imkansızdır³³⁸. White'ın Türklerin evleri, evlerindeki gündelik yaşam ile ilgili vermiş olduğu bilgiler dolaylıdır. Söz gelişi İstanbul'daki evlerin durumu, kira, inşaatlar ile ilgili bilgiler sigortacılık konusu ele alındığında bahs ettiği konular olduğu görülmektedir. White Türkiye'de sigortacılığın bilinmediğini, zaten çok sık meydana gelen yangınlara karşı ahşap binaları sigortalamanın çok yüksek pirim karşılığında mümkün olabileceğini belirtiyor. Yangınların sıklığı yüzünden Pera, Galata ve diğer mahallelerde ev kiralari çok yüksektir. Evin inşaat masrafı kira olarak birkaç yıl içinde alınır, çünkü ev her an yanıp kül olma riski taşımaktadır. Örneğin yüzbin kuruşa mal olan bir ev için yıllık yirmibin kuruş kira bedeli fazla sayılmaz. (Diğer bir deyişle evler ve şehir sık sık

³³¹a.g.e., I. cilt, s: 15-16

³³²a.g.e., I. cilt, s: 16-17

³³³a.g.e., III. cilt, s: 17

³³⁴a.g.e., III. cilt, s: 234

³³⁵a.g.e., I. cilt, s: 286

³³⁶a.g.e., II. cilt, s: 139

³³⁷a.g.e., II. cilt, s: 136

³³⁸a.g.e., I. cilt, s: 222

yenilenmektedir.) Türkler evlerini Hristiyanlara kiraya vermeyi sevmezler³³⁹. Müslüman mahalleleri ile gayrimüslümlerin mahalleleri ayrıdır.

White İstanbul'da ev düzeninden, ev yaşantısından ve komşuluktan bahs etmektense somut ve basit gözlemlere dayalı bilgiler vermektedir. Mesela İstanbul'da evlerin ahşap olduğu basit bir gözlemdir. White'ın bu bilgileri verebilmesi için toplum hayatına katılmasına gerek yoktur. White'ın Türklerin ev yaşantısı ile ilgili verdiği bilgilerin büyük çoğunluğu dolaylıdır.

Türkler evlerinin sağlık ve dinlenme ile ilgili mekanlarını düzenlerken çok titiz davranırlar; bu konuda Türklerin evleri İtalyan, İspanyol ve Portekizlilerin ve bazı daha gelişmiş halkların evlerinden daha iyidir. Hemen hemen bütün Türk evlerinde edebhane (abdesthane) denen yerler bulunur. Hatta bazı evlerde her katta veya her odada edebhane bulunur. Bütün büyük konaklarda hareme bağlı bir veya daha fazla hamam bulunur. Sağlık ve temizlikle ilgili mekanların dağılımında Türklerin evleri Batılı şehirlerdeki en lüks evlerdekinden aşağı olmadığı gibi medeniyeti ile övünen bazı şehirlerdekilere de daha iyidir³⁴⁰.

White'ın Türkiye'de evlerde kullanılan bazı eşyalardan da söz ettiği görülmektedir. Türkler evlerinde ısınmak üzere içinde kor halinde mangalkömürü bulunan mangallar kullanırlar. Kömür dışarıda yakılarak zehirli gazları çıkınca içeri alınır³⁴¹. Mangalkömürü genelde sadece odalarda kullanılır, mutfak ve banyoda yemek yapmak için, su ısıtmak için odun kullanılır³⁴². Kokkömür sadece fabrika ve gemilerde kullanılır. White Türkiye'de pekçok kömür madeni bulunduğunu, en iyisinin Trabzon civarındaki maden olduğunu ancak buralardan çıkan kömürün kalitesiz olduğunu, bu yüzden İngiltere'den büyük miktarda kömür ithal edildiğini belirtmektedir³⁴³.

Türklerin evlerinde kullandıkları eşyaların başında halı gelmektedir. Türkler için halıdan daha mühim bir ev eşyası yoktur. Halı evde oturma yeri olarak kullanıldığı gibi seyahat esnasında da yatak olarak, seccade yerine, hatta kayıkta ve açık havada da çok değişik amaçlar için kullanılmaktadır. Yazar Türklerde halı kullanımının çok büyük boyutta olmasına rağmen İzmir, Selanik, İran halısı gibi yerli ve Doğu ürünlerinin ticaretinin azaldığını, Avrupa'dan ithal edilen ucuz halıların daha çok rağbet gördüğünü, özellikle zengin Türklerin ve Hristiyanların çoğunun ithal halı kullandığını belirtiyor³⁴⁴. Ona göre, İran taklidi yerli, Diyarbakır ve Sivas halıları adidir, İzmir halısı ise kaliteli ve kalitesiz iki türü bulunuyor³⁴⁵. İthal halının ucuz olmasına karşılık özellikle zenginlerin bunu tercih etmesi Avrupa tarzı yaşantıya geçmeye çalışmanın veya

³³⁹a.g.e., I. cilt, s: 202-203

³⁴⁰a.g.e., III. cilt, s: 176

³⁴¹a.g.e., III. cilt, s: 137

³⁴²a.g.e., III. cilt, s: 138

³⁴³a.g.e., III. cilt, s: 140

³⁴⁴a.g.e., II. cilt, s: 118

³⁴⁵a.g.e., II. cilt, s: 121

özenmenin sonucu olduğu anlaşıyor. Bu halıların haricinde Bulgaristan'da imal edilen keçe, Karaman yörüklerinin yaptığı gördes, Aydın'da dokunan ve eğerin altında kullanılan ufakişi, masa altına serilen çarköse gibi değişik amaçlarla kullanılan çok çeşitli halı türleri bulunuyor³⁴⁶. Türklerin halıya ne kadar değer verdiklerinin bir göstergesi Paşaların ve mühim kişilerin emrinde, yolculuk sırasında halıyı taşımak ve mola verilecek yerde halıları serip hazırlamakla görevli kılavuz halıcıbaşı denen bir görevli bulunmasıdır. Yüksek tabakadan olanların evinde sadece seccadenin muhafazası, temizliği ve namaz vaktinde uygun şekilde hazırlanmasından sorumlu seccadecibaşı bulunur. Sadece sabah namazında kuşluk denen bir seccade ve diğer dört vakit için tek bir seccade kullanılır. En kaliteli seccade olan İran seccadesi yediyüz kuruşa satılır, en ucuzu dörtyüz kuruştur³⁴⁷.

White Osmanlı ailesini yüzeysel olarak ele alırken Osmanlı toplumunda kadının konumuna, yaşam biçimine büyük ilgi gösteriyor. Osmanlı kadını üçe ayırıyor, üst sınıf veya aristokratlar, orta sınıf ve alt tabaka. Üst sınıfa mensup kadınlar da büyük hanım efendi (büyük kadın efendi), hanım efendi ve küçük hanım efendi olarak üçe ayrılır³⁴⁸. Büyük hanım / kadın efendi evsahibinin annesi veya karısıdır. Yaş ve ünvanın gerektirdiği saygının en katı şekilde uygulandığı başka bir ülke yoktur³⁴⁹. Orta sınıftaki kadınlar büyük hanım, hanım ve küçük hanım olarak üçe ayrılır. Alt tabakada kadınlar evsahibinin annesine dada, evsahibinin karısı olan kadın, evsahibinin kızkardeşleri veya bekar kızlarına mula denir³⁵⁰. İstanbul'da çok eşlilik konusunda, (White'ın kaynakları açısından bunu vurguluyoruz) doktorların ve başkalarının yaptığı araştırmaya göre bu durumun istisna olduğu ortaya çıkmıştır³⁵¹. İstanbul'da çokeşlilik % 5'ten azdır³⁵². Osmanlı toplumunda boşanmak için koca birer ay ara ile üç defa mahalle muhtarına başvurmalı ve varlığına göre karısına nafaka ödemelidir. Eğer eş çocuklu bir köle ise kocası ya da daha doğru deyişle sahibi adetler yüzünden onu satamaz. Köle kadın evlenmişse hürriyetini kazanır ve kocası onu boşayabilir. Bu yüzden kadın köleler hamile oldukları anlaşıldığında sahibi ile evlenip hür olmaktansa köle olarak kalmayı tercih ederler, güvenceyi hürriyete tercih ederler³⁵³.

White'a göre İstanbul'da yaşayan kadınların hayatları roman okumak, flört etmek, aşk mektupları yazmak ve erkek konuklar ağırlamak dışında Avrupalı kadınlarınkinden farklı değildir. Ancak Osmanlı kadınları ailelerine çok daha fazla bağlı, ebeveynlerine daha saygılı ve kocalarına daha itaatkardırlar. Paris, Londra veya Viyana'nın kadınları arasında moda olan aykırı ve dejenere

³⁴⁶a.g.e., II. cilt, s: 122

³⁴⁷a.g.e., II. cilt, s: 119

³⁴⁸a.g.e., II. cilt, s: 294

³⁴⁹a.g.e., II. cilt, s: 295

³⁵⁰a.g.e., II. cilt, s: 295-296

³⁵¹a.g.e., II. cilt, s: 299

³⁵²a.g.e., III. cilt, s: 7

³⁵³a.g.e., II. cilt, s: 318

davranışlara çok daha az saparlar³⁵⁴. Blanqui Türk kadınlarının her türlü ahlaksızlığı yaptığını, Hristiyan kadınların ise son derece namuslu olduklarını iddia etmektedir. White, tersini düşünüyor. Avrupa'da hiç bir sınıftaki kadının Blanqui'nin bu yargılarına Pera, Galata, St. Dimitri ve Boğaziçi'nde yaşayan Hristiyan kadınlardan daha az layık olmadığını belirtiyor ve bu kadınlar için namusun bir istisna, ahlaksızlığın ise kaide olduğunu ekliyor³⁵⁵.

Osmanlıların büyük ihtimalle Türkmen atalarından ziyade Araplardan aldıkları parfüm ve hoşkokulu esanslara, yağlara olan merakı diğer bütün milletlerden fazladır³⁵⁶. Bu ürünlerin başında Şam, Halep ve Sakız Adalarından ve Asya'nın çeşitli yerlerinden getirilen, en kalitelisi Edirne'de üretilen gülyağı ve gülsuyu gelir³⁵⁷. Frenklerin en çok tercih ettiği kokulu ürün küçük boncuklar olan ten-suh ve kursdur³⁵⁸. Bunların dışında tufarik, bezuar taşı, parfümlü tahta veya taştan tesbih, ten-suh ile bezenmiş kese, gerdanlık ve bilezik gibi eşyalar da kullanılmaktadır³⁵⁹. Parfümlü ürünlerin haricinde Türk kadınlarının kullandığı esas güzellik malzemeleri kaş ve kirpiklere sürülen, ve saç boyamak için kullanılan sürme ve parmaklara sürülen kınadır³⁶⁰. Bu ürünlerden gülyağı ve gülsuyu Mısır Çarşısı'nda satılır, buranın dışında miskci denen dükkanlarda saçta sürülen ve yağ dondurması denen parfümlü pomat veya merhem, rastıktaşı, sakız ve parfümlü yağdan yapılmış bıyık yağı ve kızıl yüz boyamalık denen ve yanakları pempeleştirmek için kullanılan pamuk gibi çok çeşitli ürünler satılır³⁶¹.

Yazara göre İstanbul'a gelen yabancıları en çok şaşırtan şeylerden birisi de kız ve erkek çocukların orjinal ve parlak renkli kıyafetleridir³⁶². White, Osmanlı'ların Batılılaşması ile birlikte Frenk kıyafetleri kullanmaya başladıklarından beri zindeliklerinin azaldığını ve o hoş masalsi görümülerinin ise tamamen yok olduğunu belirtiyor³⁶³. White siyasi düzeydeki yenilikler karşısında hoşgörülüdür, ancak toplumdaki değişikliklere, yeniliklere farklılaşmaya karşı olduğu görülüyor. Toplum farklılıklarını tanımlamıyor, fakat insanların görünümlerindeki (kılık-kıyafet) farklılıklar, konusunda dikkatlidir. Osmanlı kadın ve erkekleri evde, sokakta, yazın ve kışın giyilen çok çeşitli ayakkabı türleri kullanırlar³⁶⁴. Müslümanların giydikleri mest ve pabuc sarı, terlik ve çizme ise siyah renktedir. Her milletin giydiği ayakkabının rengi diğerinden farklıdır.

³⁵⁴a.g.e., I. cilt, s: 306

³⁵⁵a.g.e., II. cilt, s: 338

³⁵⁶a.g.e., II. cilt, s: 79-80

³⁵⁷a.g.e., II. cilt, s: 87

³⁵⁸a.g.e., II. cilt, s: 89-90

³⁵⁹a.g.e., II. cilt, s: 90

³⁶⁰a.g.e., II. cilt, s: 80-81

³⁶¹a.g.e., II. cilt, s: 85-86

³⁶²a.g.e., III. cilt, s: 246

³⁶³a.g.e., III. cilt, s: 285

³⁶⁴a.g.e., II. cilt, s: 93-96

Ermeniler koyu kırmızı renkte, Rumlar ve diğer Hristiyanlar siyah, Yahudiler ise açık mavi renkte ayakkabı giyebilirler³⁶⁵.

White'ın ev ve sokak yaşantısını yukarıda belirtildiği gibi yeme-içme, eğitim vb. dışında daha ziyade tüketim alışkanlıkları temelinde tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Yeme - içme kültürü ile pek ilgilenmiyor ama kadınların sakız çiğnemeleriyle ilgileniyor. Her sınıftan kadın arasında sakız çiğnemek çok yaygındır³⁶⁶. Özellikle kahve ve tütün tüketimi çok ayrıntılı biçimde ele alındığından en önemli tüketim alışkanlığı olarak görüldüğü açıktır. İstanbul'a ilk kez 1555'te geldiği³⁶⁷ tahmin edilen kahvenin 1258'de Mokka'da bir dergahtan kovulan ve dağlarda inzivaya çekilen bir derviş tarafından keşfedildiğine inanılır³⁶⁸. Kahvenin İstanbul'a gelişinden sonra kötü davranışlara neden olduğu ve açılan sayısız kahvehanenin serseriler ve miskinlerle dolması yüzünden Ulema kahveyi yasaklamıştır. IV. Murat sayısı beşyüzü bulan kahvehanelerin hepsini kapattırmış ancak kahve alışkanlığı devam etmiştir³⁶⁹. Şehirde mevcut kahvehane sayısı yaklaşık 2500, banliyölerdeki ile birlikte 2700'den fazladır³⁷⁰ ve buralarda şafaktan günbatımına dek çubuk, kahve ve nargile daima hazırdır. Bu mekanlar Batı Avrupa'da orta sınıfın itibar ettiği klüplere benzer. Buralarda hem özel hem de umumi konular tartışılır, hikayeler anlatılır, müzik çalınır. Yazar bu nedenlerle kahvehanelerin sürekli polis gözetiminde olduğunu ve kahvecinin de çoğunlukla ücretli casus olduğunu iddia etmektedir³⁷¹. White'ın bu yargısı ilginçtir. Diğer bir deyişle bir "yabancı" hemen farkedilir ve belli konulara giremediği anlaşılıyor. Gündelik ilişkilerle ilgileniyor. Bir kişi günde ortalama on onbeş fincan kahve içer, 1842'de Paris'te yılda toplam 7200 ton, ayda kişi başına 700 gram kahve tüketilmektedir³⁷². İstanbul'da yılda yaklaşık 5,625,000 okka (yaklaşık 72.000 ton) kahve tüketilmektedir, ve iki yüz okkası 1600 kuruştan satılır. Kahve eskiden Yemen ve Mokka'dan ithal edilirdi, ancak artık Batı Hint adalarından ve Brezilya'dan getirilmektedir³⁷³. White iyi hazırlanmış kahvenin hayal edilebilecek en nefis içecek olduğu inancındadır ve kahvenin pekçok faydasını ancak Doğu'da uzun süre kalanların bileceğini belirtmektedir³⁷⁴. Yazar Doğu'ya geldiği günlerde saatlerce kahvehanelerde oturan insanlara hayret ettiğini ancak Doğu'dan ayrılmadan çok önce kendisinin de bu alışkanlığı kazandığını belirtiyor³⁷⁵.

³⁶⁵a.g.e., II. cilt, s: 97

³⁶⁶a.g.e., II. cilt, s: 90

³⁶⁷a.g.e., I. cilt, s: 280

³⁶⁸a.g.e., I. cilt, s: 278-279

³⁶⁹a.g.e., I. cilt, s: 280

³⁷⁰a.g.e., III. cilt, s: 229

³⁷¹a.g.e., I. cilt, s: 282

³⁷²a.g.e., I. cilt, s: 280-281

³⁷³a.g.e., I. cilt, s: 184

³⁷⁴a.g.e., I. cilt, s: 281-282

³⁷⁵a.g.e., II. cilt, s: 152

Kahvehanede ve evlerde kullanılan diğer tüketim mallarının başında tütün gelir. Tütün alışkanlığı İstanbul'da 1605'te I. Ahmet döneminde başlamıştır³⁷⁶. Ahşap binalar çok olduğundan İstanbul'da yanan birkaç yüzbin çubuktan sıçrayan bir kıvılcımın doğuracağı yangın tehlikesi birçok padişahın tütün içmeyi yasaklama girişimleri için yeterli bir nedendir. Kahvehaneleri şiddetle yasaklamış olan IV. Murat, tütüne ve afyona da sıkı yasaklar getirmiştir³⁷⁷. Tütün özellikle çubuk ile içilir. Büyük ev ve konaklarda tüketilen günlük miktar 1200 ile 1600 gram arasındadır. Çubuk halk için adeta gıda gibidir. Sabah kalkar kalkmaz derhal bir çubuk yakılır ve yatana dek günde ortalama onbeş veya daha fazla çubuk içilir³⁷⁸. White çubuk ve çubuğun parçalarının neden yapıldığı, ne için kullanıldığı, nerede satıldığı ve bunların fiyatı gibi bilgileri ayrıntılı olarak veriyor³⁷⁹. White'ın özellikle İstanbul'da bulunan kahvehane sayısı, tüketilen kahve miktarı gibi rakamları kendi gözlem ve deneyimleri ile edinemeyeceği açıktır. Gündelik yaşamı tütün, kahve gibi alışkanlıklarla tanıtır. Bu yönü ilgisini çekiyor, kahvehane yaşantısına katılabilmıştır.

White, batılıların Osmanlılar hakkındaki olumsuz önyargılara karşı çıkıyor, ancak kendisinin de belli yargıları vardır. İstanbullu Tükler her ne kadar siyasi ve pratik konularda değişikliğe açık olsalar da hususi konularda bir asır öncesinde olduğu gibi yeniliğe karşıdırlar³⁸⁰. Türkiye'de paranın kadın onuru hariç her tür suçu örtbas etmek için kullanıldığını belirtmektedir³⁸¹. Yazar Doğuluların Batılı alışkanlıklara uyum sağlayamadıklarını, mesela içki içmeyi bilmediklerini, içki içtiklerinde ölçüyü kaçırdıklarını ve muhtemelen coşmak (sarhoş olmak) için içtiklerini iddia ediyor³⁸².

White gündelik yaşam, ilk ilişki özellikle sokak yaşantısı ile ilgili bilgilere önem vermektedir. Sokaklarda lamba yoktur, bu yüzden şehirde asayişin sağlanması için herkesin güneş battıktan sonra fener taşınması zorunludur, aksi halde tutuklanabilirler³⁸³. Gündelik yaşam içinde idam konusu üzerinde durmaktadır. İstanbul'da bir idam gerçekleştirildikten sonra, ibret olması için mahkûmün kellesi bacaklarının arasına konur, vücuduna da suçunu belirten bir kağıt iliştilirip orada 24 saat süreyle bırakılır³⁸⁴. White Pera ve Galata civarında infaz için yer tespitinde polisin rüşvet aldığını söylüyor. Ancak Pera'da ve Galata'da idam gerçekleştiriliyorsa bunun kimlere ibret olduğu açıktır. Adet gereği suçlunun infazı suçun işlendiği noktada veya evin karşısında gerçekleştirilir. Ancak hiç kimsenin bu dehşet verici görüntüye maruz kalmak istemediğini bilen polis, Hristiyanların evlerinin veya dükkanlarının önünden geçerken durur ve eğer rüşvet

³⁷⁶a.g.e., II. cilt, s: 142

³⁷⁷a.g.e., II. cilt, s: 144

³⁷⁸a.g.e., II. cilt, s: 142

³⁷⁹a.g.e., II. cilt, s: 129-131

³⁸⁰a.g.e., II. cilt, s: 340

³⁸¹a.g.e., I. cilt, s: 54-56

³⁸²a.g.e., III. cilt, s: 97

³⁸³a.g.e., III. cilt, s: 249

³⁸⁴a.g.e., I. cilt, s: 130

vermezlerse infazı orada gerçekleştirirler³⁸⁵. İnfazdan sonra yirmidört saat bekletildikten sonra akrabaları tarafından defn edilmek için alınır, veya polis cesedi Boğaza atar³⁸⁶.

Eskiden uygulanan hırsızlık yapanın elini kesme gibi cezalar artık yoktur. Daha ziyade falaka, zorunlu amme hizmeti veya hapse atma cezaları uygulanıyor³⁸⁷. Köleler hakları olmadığı için yarım insan sayılırlar ve hür kişilerden farklı cezalandırılmaktadırlar. Köleler işledikleri bazı suçlar için hür kişinin alacağı cezanın yarısını alırken, bazı suçlar içinse iki misli ceza alır. Örneğin köle eğer sarhoş olursa hür kişinin alacağı cezanın iki katı olan seksen falaka ceza alır, diğer yandan köle hırsızlık yaparsa hür kişinin alacağı cezanın yarısını alır³⁸⁸. Köle sahibi kölesinin yaptıklarından sorumlu tutulur. Kölenin işlediği suç için gerekli para cezasını sahibi ödemek zorundadır. Ya da köleyi adalete teslim eder³⁸⁹.

White'ın kölelerle ilgili izlenimlere önem verdiği görülmektedir. White'ın aktardığına göre 1842'de bir Türk subayı ile birlikte doktor kılığında Çerkez kadın kölelerin satılmak üzere eğitildiği Yanık (Dikili) Taş'ın yakınında bir eve girmiştir. White gibi birçok seyyah da kılık değiştirerek toplumla kaynaşmadan ama dış görünüşte içinde bulunduğu topluma benzeyerek, elçilikler ve devletler adına bilgi toplamaya, hizmet etmeye çalışmaktadırlar. Kimlik değiştirerek hem belli bilgileri aktaracaklar hem de başarı sağlamak için belli elçiliklerdeki bilgilere ulaşabilme imkanı ortaya çıkacaktır. Bunlar içinde en bilineni Arabistanlı Lawrence'dır. White'ın kılık değiştirerek girdiğini söylediği evde kendisine esir kadınlar teşhir edilmiştir. Kadınların utangaç davranmadıklarından söz etmektedir. Çerkez kızların ve kadınların satılmak üzere eğitildikleri evlere girmek Frenkler bir yana reayadan olanlar için bile çok zordur³⁹⁰.

White'a göre Osmanlı'da köleliğin sorunlara neden olan Batı'daki kölelik ayırımı gibi görmemek gerekir. Çerkez köleler çoğunlukla Türklerle evlenmektedirler. Türkler zencilerle evlenmekten hoşlanmazlar. Bu nedenle Türklerle zenci köleler arasında evlenme çok nadirdir. Bu sayede çok sayıdaki zenci köleye rağmen İstanbul'da melez çocukların sayısı son derece azdır. Batı Hindistan kolonilerinde (Batı Hint Adaları) ve A.B.D.'nin köle kullanan eyaletlerinde bu oran çok büyük boyuttadır³⁹¹. Orta sınıftaki ailelerde beyaz erkek köle pek bulunmaz, daha çok zenci köle alınır ve sahibinin mesleği öğretilir. Alındıktan yedi veya dokuz yıl içinde azad edilir ve usta olarak çalışması sağlanır³⁹².

³⁸⁵a.g.e., I. cilt, s: 130-131

³⁸⁶a.g.e., I. cilt, s: 130-131

³⁸⁷a.g.e., II. cilt, s: 330

³⁸⁸a.g.e., II. cilt, s: 336-337

³⁸⁹a.g.e., II. cilt, s: 330

³⁹⁰a.g.e., II. cilt, s: 288

³⁹¹a.g.e., II. cilt, s: 298

³⁹²a.g.e., II. cilt, s: 320

Türkiye'de kölelikle ilgili çok detaylı bilgi veren White, Avrupa'da Türkiye'deki köle sahiplerinin köle üzerinde sınırsız ve zalim bir egemenliği olduğu inancının yanlış bir temele dayandığını kanıtlamak için gerekli bilgiyi verdiğini belirtiyor³⁹³. White pekçok kez girdiği esir pazarına 1843 Şubat'ında Belçika maslahatgüzarı Solvyns ile birlikte gittiğinde tanık olduğu görüntüleri, esirlerin durumlarını anlatmaktadır. Esirler kadın ve erkek olarak ikiye ayrılır, daha sonra da zenci ve beyaz olarak ayrılırlar ve ayrı yerlerde tutulurlar³⁹⁴. Beyaz kadın esirler zenci kadın esirlerden pahalıdır, ancak iki veya daha çok defa satılan beyaz kadın esirin fiyatı % 20 ile % 40 arasında düşer. Oysa zenci kadın köle ilk kez satıldığında ucuzdur, eğitilip beceri kazandıktan sonra ikinci üçüncü defa satılırken fiyatı artar. Esmer ve zenci kadın esirlerin en iyileri Trablusgarb ve Tunus'tan gelenlerdir³⁹⁵ ve fiyatları 1500 kuruş ile 2500 kuruş arasında değişir. Zenci kadın esirler ikinci defa satılırken fiyatları 2500 kuruş ile 3000 kuruş arasında değişir, en çok 5000 kuruşa satılırlar. Beyaz kadın esirlerin fiyatı 10 bin kuruş ile 15 bin kuruş arasında, en çok 45 bin kuruştur³⁹⁶. İstanbul'a getirilen üç yaşından büyük her beyaz esir için 800 kuruş, siyah esir içinse 200 kuruş vergi ödenir. Esir pazarında yaklaşık üçyüz esir bulunuyor. 1842'de buraya yaklaşık 2800 esir getirilmiştir buna ek İstanbul'a getirilen sayısı yılda beş yüzü geçmeyen Çerkez esirler de eklenirse bir yılda ithal edilen esirlerin sayısı 3300 civarındadır³⁹⁷. Tophane köle tüccarları bir seferde otuzbeş ile kırkbeş arasında Çerkez kadın köle getiren gemilerin bütün yıl boyunca onbeşi geçmediğini belirtmektedirler³⁹⁸.

Kölelik konusu üç ana başlıkta incelenebilir: A) köle olabilecek kişilerin ilk durumları, B) sahiplerin köle üzerindeki hakları, C) köleyi azad etme konusu. İlk şıkka Bab-ı Ali ile savaş halinde olan ister Hristiyan ister Müslüman olsun her ülkenin tebaasından kadın ve erkekler köle olabilir. Karada ve denizde ele geçirilen esirler köle olarak paylaşılır. Dini İslam olmayan bütün devletler dar ül harb olarak kabul edilir³⁹⁹.

Köle sahibinin köle üzerindeki hakları kanunen oldukça fazladır. Ancak bu haklar sosyal alışkanlıklar ile yumuşatılmıştır. Köle sahibi kölesini kadın olsun erkek olsun istediği gibi satabilir, kiralayabilir, ödünç verebilir ve yasadışı olmamak şartıyla her işte kullanabilir. Kadın köleler metres olarak kullanılır ve köle hamile kalırsa sahibi çocuğun velayetini almak ve çocuğun bakımını üstlenmek zorundadır. Bu yüzden kadın köleler satılmadan önce iki üç ay esir pazarında bekler ve hamile değilse satılır. Köle olan anne ve çocuğun ayrı ayrı satılmalarını veya hamile bir kölenin satılmasını engelleyen kanun değil toplumsal adetlerdir. Köleden doğan çocuk

³⁹³a.g.e., II. cilt, s: 350

³⁹⁴a.g.e., II. cilt, s: 282-283

³⁹⁵a.g.e., II. cilt, s: 284

³⁹⁶a.g.e., II. cilt, s: 285

³⁹⁷a.g.e., II. cilt, s: 286

³⁹⁸a.g.e., II. cilt, s: 321

³⁹⁹a.g.e., II. cilt, s: 315

buluğ çağına ermeden annesinden ayrılıp satılamaz⁴⁰⁰. Köle sahibi köleyi cezalandırabilir ancak bu yaralamak kadar sert bir ceza olamaz. Eğer köle böyle bir muamele ile karşılaşırsa mahallenin muhtarına sahibini şikayet edebilir ve muhtar da kölenin satılmasını sağlar. Sahip kölesini öldürürse devlet kölenin fiyatı kadar ceza keser ancak bu miktar hür insanın bedeli olan onbin dirhem gümüşten fazla olamaz. Böyle hadiseler çok seyrek olur ve olunca da toplumsal baskı yüzünden gizlenir⁴⁰¹. Köleler mal mülk edinemezler, mirasa konamazlar. Esaretleri sırasında veya satın alındıklarında sahip oldukları herşey sahiplerine ait olur. Vela denen kanuna göre hürken bile sahibi ölse vasiyetine talip olamaz. Kölenin bazı hakları olmamasına karşılık, hür kişilerin sahip olduğu bazı hakları da vardır. Köle mahkemede sahibi aleyhine şahitlik yapabilir⁴⁰².

Kölelik kanunlarına göre 1) koşulsuz esir olan erkeğe kul, kadına kalık denir. 2) Müdebber sınıfı ikiye ayrılır: a) müdebber mukayyed [bazı durumlarda ayrıcalıklıdır], köle sahibi her hangi bir şart (ölüm, doğum vb.) gerçekleşince kölenin azad edileceğini söyler ve ifadesini mahallenin kadısına iletirse bu antlaşma haline gelir ve değiştirilemez, koşul yerine gelince köle mutlaka azad edilir. Koşul yerine gelmeden köle satılırsa yeni sahibi önceden yapılan bu anlaşmaya uymak zorundadır. b) müdebber mutlak [tamamen ayrıcalıklıdır]. Bu kölenin hürriyeti daha yakındır. Bu köle satılamaz, kiralanamaz, ödünç verilemez. Sahibinin evinin bir üyesi gibidir, korumadan ve bakımdan faydalanır. 3) Mezun [izinli köle] Bunlar izinleri sayesinde iş kurabilirler, her hangi bir işte kendileri için çalışabilirler. Mal mülk edinebilirler, satabilirler ve istedikleri gibi kullanabilirler. Hatta köle bile satın alabilir, sahiplerine borç vermişlerse bunu geri alma hakkına sahiptir. Yaptıkları bütün hareketlerden, borçlarından sorumludurlar. Borçlarını ödeyemezlerse satılırlar. Kölenin çocuğu sahibine ait olur. Sahibinden izin almadan konakladığı yerden ayrılamaz. 4) kitabetli köle. Bu köleye mukateb denir. Hürriyetlerine kavuşmaları sahibiyle yaptığı anlaşmaya bağlıdır. Bir işi halletmek, para vermek vb. Bu köle satılamaz, kiralanamaz, ödünç verilemez. Kölenin iş veya keyf için seyahat etme izni alma hakkı vardır. Belirlenen zamanda anlaşmanın şartlarını yerine getiremeyen köle hakkını kaybeder ve koşulsuz köle haline gelir. 5) ummu'l veled denen ve sahibinden çocuk doğuran kadın köleler bulunur⁴⁰³.

Kadın ve erkek kölenin haricinde yüksek sınıftaki kadınlara hizmet etmek ve onları korumakla görevli diğerlerinden farklı bir köle sınıfı daha vardır. Bunlar Kızlar ağası olarak seçilirler ve Hadımağa veya daha kibar olan Lala ünvanı alırlar⁴⁰⁴. Lalanın haremde korku uyandıran bir imajı olduğu düşünülmüştür. Kısa bir süre Osmanlı'da kalanlar ya da gelip geçen yazarlar lalayı

⁴⁰⁰a.g.e, II. cilt, s: 316-317

⁴⁰¹a.g.e., II. cilt, s: 319

⁴⁰²a.g.e., II. cilt, s: 324

⁴⁰³a.g.e., II. cilt, s: 344-349

⁴⁰⁴a.g.e., II. cilt, s: 352

kırbaçlı, topuzlu, zehir kutusu bulunduran kan akıtmayı ve gaddarlığı seven biri olarak tasvir etmişlerdir. Ancak hakikat bundan çok farklıdır. Kadınlar lalanın yanlarında bulunmasının gerekli olduğuna inanırlar. Zannedildiği gibi lala haremdeki kadınlara hükmetmez durum tam tersidir. Hatta kadınlardan azar işittikleri, tokat yedikleri bile olur. Lala hareme izinsiz giremez ve peçesiz kadınlara bakması yasaktır. Lala kadınlara camiye, hamama veya gezmeye giderken eşlik eder. Hem çocuklara bakar hem de ödemeleri yapar⁴⁰⁵.

White'ın verdiği bilgilere göre kölelerin sınıf değiştirme imkanı vardır. Osmanlı'da köleler tarlada, madende vb. üretimde kullanılmıyor. Konaklarda, saraylarda belli hizmet işlerinde çalışıyorlar. Bunun içinde özel bir eğitim görüyorlar, saray ve ev hayatında önemli bir yerleri vardır. Kölenin azad edilmesinde toplumsal adet kanundan daha baskındır. Sahibinden çocuğu olan kadın kölenin satılması adet sayesinde önlenir. Kadın kölelerin tümü nezaket icabı evin hanımına aittir. Erkek köleler çocukken alınmış veya köle olarak doğmamışsa nadiren yedi veya dokuz yıldan fazla esaret altında tutulabilir. İstisnalar olsa da bu toplumda hoş karşılanmaz. Azad edilen erkek köleler ya sahibinden öğrendiği mesleği yapar, ya da hizmetçi olarak çalışır. Pekçoğu da yükselme imkanı sağlayacak olan orduya girer. Şu anda kölelikten gelme üç dört zenci paşa var⁴⁰⁶. Kölelik yazarın bu nedenle ilgisini çekmiştir. Padişahın kendisi de köle çocuğudur. Birçok seyyahın kölelik konusuna ilgi duyması Osmanlı'yı karalamak iken, White'ın konunun asıl bu farklı yönüyle ilgilendiği görülmektedir. İstanbul'da kızını satmak için gelen babaları, yeğenini satmak gelen kişileri görmek çok normaldir, bazıları çocuğunu veya akrabasını sadece para için koyun teşhir eder gibi satışa sunarken, bazıları satılan kızın, bir gün Türk İmparatorluğu'nda kadınların gelebileceği en yüksek noktaya çıkabileceğini umarak daha büyük şevkle ve asil duygularla hareket ederler. Nitekim bütün Osmanlı hanedanı, padişahın yasal eşi olmayan ama kadın statüsünde bulunan kölelerden doğmuştur⁴⁰⁷. Bundan kölenin statüsü toplum sınıflarının dışında olduğu sonucu çıkartılabilir. Ancak köleler için aldıkları eğitimle bir meslek sahibi olabilmekte veya yönetim işlerinde yükselebilmek, yönetici olma diğer bir deyişle sınıf değiştirme imkanı vardır. Bir babanın kendi çocuğunu (Osmanlı yasaklamasına rağmen) elinden tutup okula yazdırır gibi köle olmasını istemesi başka türlü açıklanamaz. Yazarın padişahın da bir köle çocuğu olduğunu söylemesi boşuna değildir. Böylece hiçbir toplum sınıfı ve toplum devlet yönetimi üzerinde hak iddiasında bulunamayacaktır.

White İstanbul'daki gündelik yaşama ilgi göstermesine rağmen topluma katılmadan, toplumla kaynaşmadan belli bilgiler edinmeye çalışmaktadır. Kılık değiştirmesi bile toplumla kaynaşması, toplum ilişkilerinin özüne yönelik bilgiler edinmesi anlamına gelmemektedir. Kölelikle, gündelik hayatla ve tüketimle ilgili verdiği bilgiler dağınık olsa da sonuçta belli bir sistematığının olması için, aslını bilmediğini hatta kendisine verilen bilgilerin değerini bile bilmediğini, ancak

⁴⁰⁵a.g.e., II. cilt, s: 354

⁴⁰⁶a.g.e., II. cilt, s: 341-343

⁴⁰⁷a.g.e., II. cilt, s: 290-291

birilerinin bu bilgileri belli amaçlarla kendisine aktardığını göstermektedir. White'ın tek başına kölelik, kölelerin bağlı olduğu yasalar, köle sayısı, İstanbul'da kişi başına tüketilen kahve miktarı, İstanbul'daki kahvehane sayısı, kaç gram tütün tüketildiğini hesaplaması veya bu bilgileri sıradan bir gezgin hevesiyle ve çabasıyla elde etmesi mümkün değildir.

White'ın Osmanlı'daki gündelik yaşamı, aile ve akrabalık ilişkilerini, yemek alışkanlıklarını, kıyafetleri, çocuk eğitimi, dikiş-nakış, komşuluk ilişkilerini, mahalle örgütlenmesi, mahalleyi, inançları, folkloru, müziği, mimarisini, inançları kullanılan eşyaları bize tanıtmaya söz konusu değildir. Bunları ihmal ederek toplumla kaynaşmadan elde edilebilecek belli bilgileri bize ayrıntılı olarak vermektedir.

Bu nedenle adetleri ve gelenekleri, gündelik yaşamı anlatmanın "en kolay yolu" olarak çarşı-pazarları göstermektedir⁴⁰⁸. Çarşı-pazarların aynı zamanda esnaf örgütlerini de tanıttığını belirterek⁴⁰⁹ Ayrıntılı olarak bu konularla ilgili bilgiler verdiği görülmektedir.

Gündelik yaşam hem toplumsal ortam içinde hem de zaman ve mekan içinde tekrarlanan belli koşullar içindeki faaliyetlerdir. Ancak White bu gündelik hayat içinde ortaya çıkan adet ve alışkanlıkları, tekrarlanan ilişkileri toplumsal yaşama doğrudan katılmadan, ele aldığı görülmektedir. Topluma katılarak elde edilen gözlem ve deneyimlere dayanmamaktadır. İnsanların bir gününün nasıl başladığı ve geçtiğini anlaşılmamaktadır. Bundan bir sonuç çıkabilir. White bir yabancı olarak gündelik yaşama katılmamış, kaynaşmamıştır. Bu nedenle gündelik yaşamı dış görünüşüyle "gravürcü tekniği ile" tanıtmaya çalışmaktadır.

2.- ESNAF TEŞKİLATI

White İstanbul'daki gündelik yaşamı, adet ve alışkanlıkları tanımanın yolu olarak esnaf teşkilatlarını ve çarşı-pazarı ele almıştır. Bu konuda belli bilgiler verdiği görülmektedir.

Esnaf sınıf kelimesinin çoğuludur. Müslüman veya gayrimüslim bütün meslek gruplarına veya örgütlerine esnaf denmektedir. Örneğin Esnaf-ı Bedestan-ı Atik, Ermenilerden veya Rumlardan oluşan Saraf-ı Esnaf bulunur⁴¹⁰. Esnaf terimi tüm çalışanları kapsayacak kadar genişlik ve

⁴⁰⁸a.g.e., I. cilt, giriş s: ix

⁴⁰⁹a.g.e., I. cilt, giriş s: ix

⁴¹⁰a.g.e., I. cilt, s: 186

çeşitlilik taşımaktadır. Esnafın biraraya gelmesine lonca denmektedir. Esnaf ve lonca çoğu zaman aynı anlamda kullanılmıştır.

Esnaf loncalarının belli kuralları ve yasakları vardır. Bunlar genellikle aynı kalmıştır. Diğer bir deyişle toplum sınıflarının devlet karşısında yeri ve rolü değişmemiştir. Bu nedenle bu kurallar ve yasaklar gelenek haline gelmiş belli ritüeller biçimini almıştır. Meslek geleneklerinin korunması, eğitimi, yükselmede gerekli kurallar ve yasaklar devlet tarafından gözetilmiştir. Lonca örgütlenmesi yeni mesleklerin ve yeni toplum sınıflarının ortaya çıkmasına engel değildir. Ancak lonca örgütlenmesinin temel ilkeleri korunmuştur. Bu nedenle tekrarlanan bu kurallar din ile temellendirilmiştir.

White'ın esnaf örgütleri ile eski dini gelenekler arasında kurulan bağlantıları aktardığı görülmektedir. White mesleklerin ilkelerini tanıtmaktadır. Halk inanışına göre ilk esnaf Hz. Muhammed ve onun takipçileri tarafından kurulmuştur. Müslüman geleneğinde pek çok mesleğin peygamberlerin ortaya çıkardığı veya ilerlettiğine inanılması dikkat çekicidir. Ayrıca bu gelenekler büyük çoğunlukla Eski ve Yeni Ahite dayanır, ancak Müslüman fıkıh adamları bu bilgileri amaçlarına uygun olarak yorumlamışlardır⁴¹¹. Halk inanışına göre Hz. Adem ilk terzi, ilk müteahhit ve marangozdur. İlk yazı yazan da odur. Havva cennetteki ördekleri taklit ederek ilk yıkanan kadındır. Kabil ilk mezar kazıcısıdır. Habil ise ilk çobandır. Şit ilk düğmeci, yün tüccarı, gömlek yapan, Kabe'nin temelini atandır. İdris ilk dokumacı ve katiptir. Ezra daha sonra katipliği sürdürmüştür ama Müslümanlar onun yüzyıldır ölü olan bir eşeği canlandırdığına inanırlar ve bu nedenle onu ilk eşekci olarak kabul ederler. Nuh ilk gemi mühendisidir. Salih ilk deveci ve tüccardır. İbrahim ilk berber ve sütçü ve makası ilk kullanan kişidir. İbrahim ve Hacer'in sünneti yapan ilk kişi olduklarına inanılır. İsmail ve İshak sırayla ilk avcı ve sürü yetiştiricisidir⁴¹². Tarihteki en başarılı veya ilk keten satıcısının Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice olduğuna inanılır⁴¹³. Kaşığın bir İranlı tarafından icat edilip Peygamber'e sunulduğuna inanılır⁴¹⁴. Yine Peygamber'e sunulan başka bir icat da Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın icat ettiği kürdandır⁴¹⁵.

Tarihteki kişilerle meslekleri özdeşleştirme geleneğinden dolayı bütün halifelerin ve padişahların bir zanaatı başarıyla yaptıklarına inanılır. Örneğin Abdülmecit'in tıpkı babası gibi hat sanatında usta olduğu kabul edilir⁴¹⁶. I. Selim ve Kanuni kıymetli taşlar hakkındaki bilgileri ile tanınırlar⁴¹⁷. White her esnafın tarihteki bu kişilerden birisini pir olarak kabul ettiğini belirtiyor. Mesela kayıkçı ve esnafı pir olarak Nuh Peygamberi kabul eder. Mücevhercilerin ise birkaç piri

⁴¹¹a.g.e., I. cilt, s: 186-187

⁴¹²a.g.e., I. cilt, s: 187-188

⁴¹³a.g.e., I. cilt, s: 185-186

⁴¹⁴a.g.e., II. cilt, s: 48

⁴¹⁵a.g.e., II. cilt, s: 49-50

⁴¹⁶a.g.e., I. cilt, s: 192

⁴¹⁷a.g.e., II. cilt, s: 68

vardır⁴¹⁸. Bu esnaftan Müslümanlar Hz. Muhammed'i, Süleyman'ı ve Davud'u pir olarak kabul ederler⁴¹⁹. İdris terzilerin piridir⁴²⁰. Sam balmumcu esnafının piridir⁴²¹. İtircılar ve tıp sanatıyla alakalı esnaf Lokman'a, Kalinos'a ve Hipokrat'a hayrandırlar ancak pirleri Sünün'dür⁴²².

White'ın aktarmış olduğu bilgilere göre 1769'da III. Mustafa zamanında İstanbul'daki esnaf örgütü sayısı 46 idi. Bunlar 554 alt zanaata ayrılmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra bazı meslek grupları ortadan kalkmıştır, buna karşılık yeni bazı meslekler eklenmiş olmakla birlikte bu meslek ve zanaat gruplarının sayısı bu tarihten beri pek değişmemiştir⁴²³.

Evliya Çelebi elli yedi ana grup esnaftan ve 1109 alt gruptan söz etmektedir. Robert Mantran'ın Evliya Çelebi'den faydalanarak vermiş olduğu döküm ise şu şekildedir. Parantez içindekiler alt grupların sayısı ve bağlı bulunduğu yöneticidir: “1) alay kapıcıları [1 lonca], 2) süpürgeciler, çöpçüler [9 lonca, tahir subaşı], 3) asesler, muhafızlar [14 lonca, subaşı, asesbaşı, lağımçıbaşı], 4) dinsel ve hukuki personel [138 lonca, kazasker], 5) tabipler, cerrahlar [11 lonca, hekimbaşı], 6) çiftçiler, bahçıvanlar, bostancılar [3 lonca, çiftçi başı], 7) fırıncılar, tuzcular, değirmenciler, sakalar [29 lonca, ekmekçi başı], 8, 9) denizciler, kalafatçılar, gemi yapımcıları, Karadeniz ve Akdeniz reis ve tüccarları [32 lonca, bazergan başı], 10) kasaplar, peynir ve yoğurt tüccarları, kandil ve balmumu imalatçıları [31 lonca, kasap başı], 11) koyun kellesi tüccarları, pastırma tüccarları [2 lonca], 12) esir emininin esnaf loncaları [2 lonca, esiremini], 13) tuz emininin esnaf loncası [1 lonca, tuz emini], 14) barut emininin esnaf loncası [1 lonca, barut emini], 15) darphane emininin esnaf loncaları [5 lonca, darphane emini], 16) çuka emininin esnaf loncası [1 lonca, çuka emini], 17) buğday emininin esnaf loncası [1 lonca, buğday emini], 18) arpa emininin esnaf loncası [1 lonca, arpa emini], 19) kiler emininin esnaf loncası [1 lonca, kiler emini], 20) odun emininin esnaf loncası [1 lonca, odun emini], 21) otluk eminin esnaf loncası [1 lonca, otluk emini], 22) tavuk emininin esnaf loncası [1 lonca, tavuk emini], 23) matbah emininin esnaf loncası [1 lonca, matbah emini], 24) şehremininin esnaf loncası [1 lonca, şehremini], 25) çardak emininin esnaf loncaları [3 lonca, çardak emini], 26, 27) mücevherciler, maden ustaları [29 lonca, kuyumcu başı], 28) dökümcüler [3 lonca, dökmeçi başı], 29) yay ok, kurmalı yay imalatçıları [19 lonca, kemankuş başı], 30) terziler [19 lonca, terzi başı, dokumacı başı], 31) çadır imalatçıları [3 lonca, çadırcı başı], 32) kürkçüler [6 lonca, kürkü başı], 33) deri tabakacıları, 34) saraçlar [serraç başı], 35) çizmeciler, ayakkabıcılar vb. [31 lonca, kaffa başı, paşmakçı başı], 36) ıtriyaatçılar, aktarlar [19 lonca, attar başı], 37) berberler [7 lonca, berber başı], 38) hamamcılar [6 lonca, hamamcı başı], 39) minyatür boyacıları, yaldızcıları, kitapçılar [17 lonca, nakkaş başı], 40)

⁴¹⁸a.g.e., I. cilt, s: 54

⁴¹⁹a.g.e., II. cilt, s: 68

⁴²⁰a.g.e., I. cilt, s: 9

⁴²¹a.g.e., III. cilt, s: 77

⁴²²a.g.e., I. cilt, s: 175

⁴²³a.g.e., I. cilt, s: 193-194

eski bedestan esnafı, kumaşçılar [84 lonca], 41) yeni bedestan esnafı [11 lonca], 42) marangozlar, doğramacılar [9 lonca, doğramacıbaşı], 43) çalgıcılar [77 lonca, mehterbaşı], 44) canbazlar [40 lonca, pehlivanbaşı], 45) inşaat esnafı [300 lonca, mimarbaşı], 46) hanenderler, sazenler, oyuncular [71 lonca, sazenbaşı], 47) hokkabazlar, dalkavuklar [13 lonca], 48) içki imalatçıları, meyhaneciler [50 lonca, bozacıbaşı]⁴²⁴.”

White'ın esnaf örgütlerindeki toplam üye sayısı hakkında bazı bilgiler verdiği görülmektedir. White esnafın belli gruplar halinde dağılımını ve bunun göstergesi olarak da şenlikleri ele alıyor. 17. yüzyılda gerçekleştirilen esnaf alayı geçişlerinde, bir alayda şehirdeki ve Boğaz köylerindeki esnaf dahil yaklaşık ikiyüzbin kişi bulunurdu ve alayın geçişi üç gün sürerdi⁴²⁵. Bayramda, her örgüt mesleki kıyafeti, amblemi / flaması içinde belli caddelerden geçer, güzergahta mutlaka padişahın geçişi izlediği Alay Köşkü yer alırdı. Bayramlarda gerçekleştirilen bu alay geçişi hem çok pahalıya mal olduğundan hem de geçişte öncelik sırası yüzünden sonu bazen ölümle biten kavgalar da çıktığından 1769'da bu adetten vazgeçilmiştir⁴²⁶. White esnaf alayı geçişlerinden tarihte en şatafatlısının 1634'te Sultan Murad zamanında olduğunu, bu geçişi Evliya Çelebi'nin anlattığını belirtiyor. Ünlü tarihçi von Hammer'a göre bu alayda polis hırsızlara ve yankesicilere rüşvet karşılığında işlerini yapmalarına gözyumardı⁴²⁷. Etnaf alaylarının geçişi ve bu töreni izlemek 19. yüzyıl öncesinde elçilere bile kapalı tutulmuştur. White 1769'da İstanbul'da geçen bir olayı anlatarak bize bu konuda belli bilgiler vermektedir. Avusturya elçisi Brogniow esnaf alayını izlemek için Aya Sofya civarında bir ev tutmuştur. Bunu öğrenen ve Kutsal bayrağı gavurların görmesini istemeyen emirler ve aşağı tabakadan halk elçinin evini basmış ve elçiye saldırıp hakaretler yağdırmışlardır. Bunun üzerine elçi ülkesine geri çağırılmıştır ve Sadrazam Emin Muhammed Paşa'nın bütün ricalarına, padişah adına özür dilemesine ve hediyeler göndermesine rağmen Avusturya Osmanlı'ya savaş açmıştır. Bu olayı izleyen günlerde genç Yeniçeriler, serseriler, Asyalı dervişler yolda gördükleri Hristiyanlara kötü davranmışlar, hatta öldürmüşlerdir. Evlerini basıp hakaretler yağdırmışlardır⁴²⁸. Bu olay en azından halk içindeki belli kesimlerin sadece kendi mesleki sorunlarıyla sınırlı kalmadığını kimi zaman bir siyasi parti gibi hareket ettiklerini göstermektedir. Nitekim White'ın da belli kaynaklardan aktardığı bilgilere göre II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını kapatma kararı verdiğinde bir fetva ile beraber Kutsal Bayrakla harekete geçen esnaf örgütleri tepeden turnağa silahlanarak Yeniçerilerin barakalarının bulunduğu Et Meydanında toplanmış ve Yeniçerileri öldürmüşlerdir⁴²⁹.

⁴²⁴Mantran, Robert *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, I. cilt, s: 333

⁴²⁵White, Charles a.g.e., I. cilt, s: 198-199

⁴²⁶a.g.e., I. cilt, s: 199

⁴²⁷a.g.e., I. cilt, s: 199-200

⁴²⁸a.g.e., I. cilt, s: 200-201

⁴²⁹a.g.e., I. cilt, s: 199

White geçmişte bulunduğunu söylediği 46 örgütü tanıtmıyor. Bunlardan ortadan kalkanlar hakkında sistemli ve düzenli bilgi vermiyor. White bazı esnaf örgütlerinden ve alt zanaatlardan kitabın değişik bölümlerinde söz etmektedir ancak bu konuda verdiği bilgiler düzenli, sistemli değildir, gelişi güzel ele alınmıştır. Ama bize aktarmış olduğu bu bilgiler esnaf örgütü ve alt örgütlenmesi hakkında fikir edinmemize imkan veriyor. En azından hangi esnafa ilgi duyduğunu anlıyoruz. White esnaf ve loncalarının kendine göre dökümünü yapıyor. Bu bilgilerin bazılarının doğruluğu tartışmalıdır. Hatta yanlıştır. Biz verilen bu bilgileri (hırsızlar, yankesiciler ve pezevenklerle ilgili kuşkulu, yanlış bilgiler olduğunu belirterek) tartışmadan aynen aktaracağız.

White III. Mustafa zamanında 46 ana, 554 alt zanaata ayrıldığını söylediği esnaf örgütlerinden kendine göre tasnif ettiği ve ilk dört örgüt dediği esnaf örgütünü tanıtmaktadır. White'ın ayırımına göre çavuşun başında bulunduğu birinci örgüte ve Yeniçeri ağasının başında bulunduğu ikinci örgüte bütün polisler, genç Yeniçeriler, mezar kazıcılar, kaldırımcılar, çöp karıştırıcıları, cellatlar, mezartaşı yontucuları, mezar hırsızları, gecebekçileri, yankesiciler, seyisler, aşağı tabakadan hizmetçiler, eşek sürücüleri, bekçiler, hırsızlar, serseriler, açgözlülükleri yüzünden karılarının yaptıklarına gözyuman deyyuslar ve İstanbul'da da bulunan ama Pera'da çok daha fazla sayıda olan kadın tellaları bulunur⁴³⁰.

Nakibu'l eşraf (seyyiderin başı) ın yönetimindeki üçüncü esnaf örgütüne Ulema ve cami ve kanun ile ilgili kişiler dahildir. İmamlar, katip ve şeyhler, müezzinler, hocalar, Kur'an okuyanlar, ilahi söyleyenler, mübaşirler, dervişler, astrologlar, hakimler, öğretmenler, öğrenciler, kavvaslar(memur), ölü yıkayıcıları ve genelde camiilerin dış avlusunda oturup dilekçe, mektup vb. yazan arzuhalciler bu esnaf örgütüne dahildir⁴³¹.

Hekimbaşının yönetimindeki dördüncü esnaf örgütüne doktorlar, cerrahlar, gözdoktorları, eczacılar, ilaç yapımcıları, şifalı bitki uzmanları, sülük tedavisi yapanlar, gülsuyu ve diğer kokulu su satıcıları, gülyağı ve tıbbi şerbet satıcıları dahildir. Bunlara tımarhaneci ve bimarhaneci (hastane ve akılhanesinde hemşire veya hastabakıcısı) da eklenmiştir⁴³².

White'ın verdiği bilgilere göre her esnaf örgütünün yönetici kadrosu olarak yedi görevli bulunur. Bunlar şeyh, kahya, vekil, ağa, nakib, pişkadem ve çavuştur. Bu görevliler örgüt ve meslek üyeleri tarafından seçilirler ve bütün idari ve mali işleri yürütürler⁴³³. Her örgütte çalışanlar, usta-kalfa-çırak bulunur. Lonca sisteminde hiyerarşi, seçilmiş kişiler tarafından tayin edilmiştir. Lonca yöneticilerinin merkezi otorite ile ilişki sağlayabilmek ve pratik ve uygulamalar ile ilgili sorunları

⁴³⁰a.g.e., I. cilt, s: 194-195

⁴³¹a.g.e., I. cilt, s: 195-196

⁴³²a.g.e., I. cilt, s: 196-197

⁴³³a.g.e., I. cilt, s: 202

çözme yetkisi vardır. Esnafın düzeni lonca örgütlenmesiyle ve gediklerle sağlanmıştır. Gedik iş tekeli sistemidir.

Belli bir esnaf grubunun çok kalabalıklaşmasını ve güçlenmesini önlemek ve uzmanlaşmaya izin verilmesi için esnaf örgütleri alt gruplara ayrılmıştır. Bunun bir başka nedeni de aynı zamanda devlete yönetim ve denetim kolaylığı sağlamasıdır.

White'ın kitabın değişik bölümlerinde birçok esnaf örgütünü tanıtmaktadır. Esnaf örgütlenmesi ile ilgili olarak belli loncaları ve kurallarını tanıttığı görülmektedir. Bir öneme göre dizmeden bazı örnekler vereceğiz. Bu bilgiler bize esnaf örgütünün düzenini de tanıtacaktır. Bunlardan biri olan balıkçılar örgütü oldukça kalabalık bir örgüttür ve toptancılar ve perakendeciler olarak ikiye ayrılır. Perakendecilerin çoğu Rumdur. Balık satışını Balıkemini denetler ve halk sağlığını korumak için dükkan sayısı kırkbeş ile sınırlıdır⁴³⁴. Kasap esnafının uyması gereken başlıca kural hayvan kesmek için gerekli izni almak ve şehir surları içinde hayvan kesmemektir⁴³⁵.

Suyolcu esnafı ise bütün su sisteminden sorumludur ve su nazırının denetimindedir. Su nazırını ise Bab-ı Ali atar. Yarısi Türk yarısi Arnavut olmak üzere beşyüz müfettiş yardımcısı da atanır. Suyolcu mesleği babadan oğula geçer, şayet işi devredecek erkek çocuk yoksa suylolcu esnafı örgütü bu kadroyu (gedik) satışa çıkarır, elde edilen gelir suylolcunun karısına veya kızına verilir. Suyolcunun çocuğu yoksa kadro esnaf örgütüne ait olur. Bir suylolcu kadrosu, sayı sınırlı tutulduğu için oldukça pahalıya satılır ve fiyatı bazen 100 keseye kadar çıkar. Bu örgütün pekçok ayrıcalığı vardır. Müslümanlar askerlikten, zorunlu hizmetten ve vergiden muaftır. Hristiyanlar da haraç (cizye) ve diğer vergilerden muaftır⁴³⁶. Ayakkabıcı esnafının da sahip olduğu pekçok ayrıcalıktan biri de üyelerinin askerlikten muaf olmalarıdır⁴³⁷.

Kayıkçı esnafı kayıkçı başının denetimindedir. Kayıkçıbaşının defterinde Galata ve Dolmabahçe'ye kadar olan bütün banliyölerde 19 bin kayıkçı ve 16 bin kayık kayıtlıdır. Bu sayıya Dolmabahçe'nin ve Üsküdar'ın ötesinde Karadeniz'e dek Boğaziçi'ndeki köylerdeki kayıkçı ve kayık sayısı da eklenince toplamı 24 bin kayıkçı ve 19 bin kayık olmaktadır. White bu bilgileri muhtarlardan ve iskele sorumlularının ifadelerinden edindiğini belirtiyor⁴³⁸. 28 Kayıklar ve kayıkçılar belli bir iskeleye bağlıdır ve vekilin veya kayıkçıbaşının izni olmadan bağlı oldukları iskeleden başka bir iskelede çalışamazlar. Kayıkla çeşitli noktalara geçiş ücretleri verilmektedir. Ücret mesafeye, hava şartlarına ve kayığın büyüklüğüne göre değişir. Kayıklardaki kürek adedi büyüklüğü belirler. Kürek adedi ise eskiden bostancıbaşı tarafından belirlenir ve denetlenirdi,

⁴³⁴a.g.e., I. cilt, s: 97-98

⁴³⁵a.g.e., III. cilt, s: 108

⁴³⁶a.g.e., II. cilt, s: 37-38

⁴³⁷a.g.e., II. cilt, s: 99

⁴³⁸a.g.e., I. cilt, s: 51-52

şimdi bu işi deniz polis yapıyor⁴³⁹. Kayıkçı esnafı Nuh peygamberi pirleri olarak kabul eder. Kayığın belli yerlerine mavi halkalardan oluşan tılsım takılır. Mavi ilahi saflığı temsil ettiği için kem gözlere karşı en etkili savunma olarak kabul edilir. Ayrıca kayıkhanelerinde ve kayıktaki bir dolapta Allah'ın doksandokuz isminden birinin yazılı olduğu çerçevelenmiş bir kağıt asılı durur. Nuh Peygamber de Cebrail'in talimatıyla tufanda böyle yapmıştır⁴⁴⁰. Zenginler daimi reis tutarlar, ayda 350 kuruş reise, 300 kuruş da kayıkçıya ödenir⁴⁴¹.

White'in söz ettiği bir başka örgüt olan sahhaf örgütünün başında en saygın ve yaşlı sahhaflardan biri olan şeyh bulunur. Müfettiş yardımcıları, usta ve çıraklar bulunur. Örgütün yaşlılar meclisi olağan işleri yürütür. Olağanüstü durumlarda bütün örgüt toplanır⁴⁴². Tamamı Müslüman olan sahhaf örgütü çok sıkı kuralara bağlıdır ve şehirdeki en aydın kişilerle sürekli ilişkide oldukları için en saygın ve etkili örgütlerdendir. Sahhaf sayısı kırk ile sınırlıdır ve bu işte yetişmemiş birinin, eğer örgüt üyesi birinin oğlu veya akrabası değilse, dükkan kiralaması mümkün değildir⁴⁴³. Yönetim işleri kahya, vekili ve yiğitbaşı tarafından yürütülen sahhaf örgütü dükkanları iktisab nazırı (polis müfettişi) tarafından sahte kağıt ve madeni para basmak için klişe hazırlanıp hazırlanmadığını, veya padişahın tuğrası gibi taklidi yasak diğer şeylerin yapılmadığını denetlemek için her an teftiş edilebilir⁴⁴⁴. Sahhaf örgütü ile yakından ilişkili ancak ayrı bir örgüt olan hattat örgütünün de bütün üyeleri Müslümandır. Bu mesleği yapacak kişiler mektebde ve "dar-ül kiracede" eğitilirler. Bunun yanı sıra en iyi hattatlardan da dersler alırlar ve yedi yıl boyunca çırak olarak çalışırlar. Çıraklık dönemi tamamlandınca bir dükkanın hakkını devralıncaya dek maaşlı olarak çalışmaya devam ederler. Üye sayısı elli ile sınırlı olan bu örgütte üyelerin çoğu Arapça, Farsça ve Türkçe bilen eğitimli kişilerdir⁴⁴⁵.

Denetimin en sıkı olduğu esnaf örgütlerinden biri olan ekmekçi esnafı kalabalık bir örgüttür. Ekmeğin fiyatı ve ağırlığı devlet tarafından belirlenir ve bir müfettiş dükkanları tek tek teftiş eder. Belirlenmiş ekmek türleri ve fiyatları a) francala, 1 tanesi 10 para veya 1 okkası 60 para, b) daha düşük kalitede francala, okkası 50 para, c) francala ve çavdar karışımı okkası 40 para, d) somun denen, arpa, buğday ve taneli ekmeğin okkası 24 para, e) pide veya fodla, okkası 20 paradır. Denetime rağmen ekmek yapımında çok fazla hile yapılır ve kullanılan un son derece kalitesizdir, pişirme usulu de hatalıdır. Bütün imkanlara rağmen İstanbul'da Avrupa'nın en berbat ekmeği üretilmektedir. Bu yüzden elçilikler genellikle unu Tanganrok'dan ithal eder ve ekmeklerini kendileri üretirler⁴⁴⁶.

⁴³⁹a.g.e., I. cilt, s: 35-36

⁴⁴⁰a.g.e., I. cilt, s: 54

⁴⁴¹a.g.e., I. cilt, s: 42

⁴⁴²a.g.e., II. cilt, s: 158

⁴⁴³a.g.e., II. cilt, s: 154

⁴⁴⁴a.g.e., III. cilt, s: 149

⁴⁴⁵a.g.e., III. cilt, s: 147-148

⁴⁴⁶a.g.e., III. cilt, s: 114-115

Lonca örgütlenmesi ile pratikte ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar hem devlet yönetimine aktarılması hem de kendi içinde bu sorunlara en etkili biçimde müdahale edilmesi mümkün olmuştur. Her lonca kendi alanında tekele sahiptir. Bunun görüntüsü olarak dükkan açmak, dolayısıyla satış yapmak, imalat yapmak hakları belli kurallara bağlanmıştır. Her loncanın sahip olduğu dükkan sayısı kanunla sınırlandırılmıştır. Dükkan sayısının sınırlanması usta sayısının ve üretim miktarının da sınırlandırılmasıdır. Bu tekel sayesinde hem her lonca kendi çıkarlarını savunmuş hem de devlet bu tekel ve ayrıcalıklar sayesinde loncalar üzerinde denetim ve gözetim yetkisini arttırmıştır.

White'ın kitabının içinde sözü edilen bazı mesleklerin (ve dolayısıyla malların) dökümü şu şekildedir. Çubuk içmekte kullanılan bütün aletlerin temizliğini sabah altı ile sekiz arasında sokaklarda dolaşan Yahudi çubuk temizleyicileri yapar⁴⁴⁷. Devlet tekelinde olan sülük yetiştiriciliği Ermeni bir şirkete yıllık olarak iltizam edilir. Şirketi devletin görevlendirdiği sülükemini denetler. Berberler sülüğü tedavi amaçlı kullanırlar⁴⁴⁸. Karcıbaşının yönetiminde buzcu esnafı bulunur. Buzcu yazın Uludağ'dan büyük kalıplar halinde buz, kışın civardaki dağlardan ve vadilerden kar ve buz toplar⁴⁴⁹. Çoğunlukla Araplardan ve çingenelerden oluşan süpürgeci esnafı, çokan denen elbise fırçası, hasır ve taktan süpürgesi, zenbil denen kapaklı ve saplı ufak sepetler, zerzevatçıların, ıtırıcıların mallarını muhafaza ettikleri sepet, pirinç, kahve, şeker, vb. saklamak için kullanılan küçük sela denen sepetler yaparlar⁴⁵⁰. Sepetçi esnafı ise balıkçıların, eşek ve at sürücülerinin kullandıkları ağır mal taşımak için sağlam sepetler yapar. Ayrıca son derece sağlam ve kullanışlı tavuk kümesleri de yaparlar⁴⁵¹. Süngerci dükkanları Balıkpazarı civarındadır. Naksos ve civar adalarından getirilen ve kişisel temizlikte kullanılmayan sünger, sadece mermer zeminler ile, banyo ve mutfak temizliğinde kullanılır⁴⁵². Terzi, balıkçı, Bulgarların yaptığı balıkçılık, ıtırıcı, zerzevatçı, helvacı, dellak, şekerçi, daha çok Türklerin ve Rumların yaptığı poğaçacılık, börekçi, simitçi, kurabiyeci, leblebici, kadayıfçı, gezgin buz satıcısı dondurmacı⁴⁵³, gezerek fakirlere su dağıtan, daha çok Türk ve Ermenilerden oluşan sakalar⁴⁵⁴, fincancı, nargile şişeleri yapan şişeci, tesbihçi, miskci, simsarlık ve aracılık yapan donatıcı⁴⁵⁵, mücevher tasarlayan ve yapan sadıkar, mücevherin işlemlerini tamamlayan kalemkar, mücevhere taşı koyan mihlmacı, mücevheri temizleyi parlatan perdahçı, gümüşçü,

⁴⁴⁷a.g.e., II. cilt, s: 126-127

⁴⁴⁸a.g.e., III. cilt, s: 231-232

⁴⁴⁹a.g.e., II. cilt, s: 13-14

⁴⁵⁰a.g.e., I. cilt, s: 287-290

⁴⁵¹a.g.e., I. cilt, s: 290

⁴⁵²a.g.e., I. cilt, s: 291

⁴⁵³a.g.e., II. cilt, s: 15

⁴⁵⁴a.g.e., II. cilt, s: 16-17

⁴⁵⁵a.g.e., II. cilt, s: 63

zarfcı, mercancı, altın ve gümüş parçalarda darphane mühürünü kontrol eden damgabaşı, değerli taşların değerini tespit eden yetkili kibra kuyumcu⁴⁵⁶, kavaf (ayakkabıcı), halıcı, sahte mücevher yapan yüzükçü⁴⁵⁷, pamuktan ürünler satan Ermeni pamukçular, tamamı Müslüman olan çıkırıkçı, nalinci, çubukçu ve imameci⁴⁵⁸, lüleci⁴⁵⁹, nargile için marpujcu⁴⁶⁰, misafirleri takdim eden selamağası ve uşak görevi yapan ikramağası⁴⁶¹, sahhaf, hattat, kağıtçı, mücellid, mürekkebeci⁴⁶², dellal, artık yok olmuş olan altın ve çelik işlemeciliği⁴⁶³, çadırcı, yük hayvanları için kuşak, yular, bağlama ipi, çuval, eğer ve yem torbası vb. yapan mutafcı, koşum takımları yapan sarraç, balmumcu, kasaplık, kümes hayvancılığı, fırıncılık, uncu, mısırcı, eskiden Yeniçerilerin yemek kaplarını üreten kazancı, kömürcü, çoğunlukla Yahudilerin yaptığı kıymetli taş işlemeciliği, çoğu Ermeni olan mimarlar, fesci, çoğunlukla Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan, fes püskülü satan kazzaslar, Ermeni hazır giyimci olan kapamacı, macun hazırlamayı mutlaka bilmesi gereken eczacı, berber, çoğunluğu Arnavut olan at bezirganları, hamamcı, telak, kulancı, hamamcı hatun, usta kadın, telek, hammal, terlikçi, sucu, aşçı, imam, ekmekçi, mumcu, attar, abacı, bıçakçı, bozacı, derici, hırdavatçı, zerzavatçı, kasap, müezzin, dokumacı, madenci, çörekçi, tulumbacı, kahvehaneci, çömlekçi, kömürcü, fırıncı gibi mesleklerin bahsi geçmektedir.

White esnaf kuruluşlarının örgütlenme açısından gayrimüslim veya Müslüman olarak ayrıldığı şeklinde bir bilgi vermiyor. Tam tersine sadece Müslüman veya gayrimüslim üyelerden oluşan loncalar olduğu gibi Müslümanların veya gayrimüslimlerin azınlıkta olduğu veya üyelerinin her iki kesimden de eşit sayıda birlikte olduğu loncalardan bahs etmektedir. Bunların arasında bir çatışma olduğuna dair bir bilgi yoktur.

İstanbul'da tüm çalışanlar toplumsal sınıflar (loncalar) biçiminde örgütlenmektedir. Esnaf örgütünde aşılabilir etnik ve dini köken farklılaşması yoktur. Söz gelişi eskiden Yeniçerilerden oluşan kasap esnafı artık Müslüman ve Hristiyanlardan oluşuyor⁴⁶⁴. Loncalar bu nedenle millet (dini) örgütlenmesinden farklı, bu örgütlenmeye paralel başka tür bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Çalışan erkek nüfusun, çocuk ve kadın dışında, loncalara dahil olduğunu görüyoruz. Deyim yerindeyse bütün İstanbul halkı lonca örgütlenmesi içinde belli bir varlık göstermektedir. Millet sistemi nasıl bir denetim ve gözetim unsuru olarak önemliyse, lonca örgütlenmesi de bir başka düzeyde bu kadar önemlidir. Esnaf örgütleri sadece ekonomik bir görev görmemişlerdir. Toplum sınıflarının kendi içindeki dayanışma ve birliği de sağlamıştır. Lonca, üyesinin mesleki

⁴⁵⁶a.g.e., II. cilt, s: 67

⁴⁵⁷a.g.e., II. cilt, s: 122

⁴⁵⁸a.g.e., II. cilt, s: 126

⁴⁵⁹a.g.e., II. cilt, s: 149-150

⁴⁶⁰a.g.e., II. cilt, s: 150

⁴⁶¹a.g.e., II. cilt, s: 137

⁴⁶²a.g.e., II. cilt, s: 209-210

⁴⁶³a.g.e., II. cilt, s: 233

⁴⁶⁴a.g.e., III. cilt, s: 108

sorunları dışında da (yeni dükkan açma, ürün dağıtımı, rekabetin önlenmesi vb.) sağlık sorunundan barınma sorununa kadar bazı meselelerinin halledilmesinde de yardımcı olmaktadır. Böylelikle başı boşluk ortadan kaldırılarak, toplum en geniş biçimde düzene katılmaktadır.

Toplum bir yandan dini cemaatlere dini örgüte dayalı bir sistem, diğer yandan meslek örgütlenmelerine veya lonca sistemine dayalı bir sistem aracılığıyla düzene ortak olmuştur. Bu örgütlenmelerin dışında yaşamak mümkün değildir. Bu nedenle İstanbul'da yabancılar, Avrupalılar sistem dışı kalarak ancak elçilikler aracılığıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. White'ın İstanbul'da toplumsal yaşama temelde katılamamasının veya Pera'daki yabancı nüfusun toplum dışında kapalı bir hayat sürdürmesinin nedeni de bu olmalıdır. Yabancılar ancak elçilikler emrinde veya gözetiminde bilgilenme ve yaşantılarını sürdürme imkanı bulabilmişlerdir.

Osmanlı dini, etnik ve mesleki farklılıkları gündelik yaşam düzeyinde kabul etmiş hatta bunu teşvik etmiştir. Gündelik ilişkiler temelinde siyasi düzeyde bir çözüme veya devlete ulaşmak mümkün olmadığı için Osmanlı siyasetin tekeli elinde tutmuştur. Devlet kendine toplumsal bir temel yaratabilmek için kendine bağlı bir toplumsal düzen yaratmıştır. Bu nedenle esnaf ve millet örgütlenmesi bütünüyle devletin gözetiminde ve denetimindedir. Devlet açısından lonca sisteminin faydası hem denetimin sağlanması hem de vergilerin kolayca toplanmasıdır. İngiltere'nin veya White'ın kaygısı bu toplumsal yapıyı, lonca sistemini değiştirmek değildir. Bu sistemi anlamak ve kendi çıkarları açısından bu sistemden faydalanmaktır. White bu nedenle gündelik hayatı, çarşı-pazar, ticaretin yapısı ve lonca örgütlenmesi düzeyinde ayrıntılı olarak anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.

3.- ÇARŞI - PAZAR

White'ın esnaf örgütlenmesi ile ilgili belli bilgiler verdiği görülmektedir. Bu örgütlenme biçiminin gündelik yaşamdaki görüntüsü çarşı, pazar, bedestan, han, hane, kapan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan esnaf örgütlenmesinin almış olduğu değişik biçimler vardır.

Çarşı ve pazarlar dini ve gündelik ihtiyaçlar için her türlü malın veya emtianın satıldığını yerlerdir⁴⁶⁵. Çarşı ve pazarları ele almak, beraberinde yerel malları, yerel ticareti, sanayii ve esnaf örgütlerini de inceleme ve tanıma imkanı doğuracaktır⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵a.g.e., I. cilt giriş, sf: ix

⁴⁶⁶a.g.e., I. cilt giriş, sf: ix

Pazarlar ve çarşılar üstü açık mekanlardan veya yanyana dükkanlardan oluşmaktadır. Yabancıların ve Peralıların pazar dedikleri kapalı mekana Türkler kare anlamına gelen ve kökü dörtten gelen çarşı derler. Bazar / pazar kelimesinin kökü bezden gelmektedir⁴⁶⁷. Dört kapısı olan müstakil binalar olarak yapılan bedestanlar zamanla eklenen yapılarla, sokaklarla üstü kapalı, kiltlenen kapıları olan bir yapı halini almıştır⁴⁶⁸. Bedestan Arapça bez ve estan (yer) kelimelerinin birleşimidir ve bez satılan yer anlamına gelmektedir. İlk kurulduğunda bedestanın amacı bu iken şimdi çok çeşitli bedestanlar bulunuyor⁴⁶⁹.

Bedestanlar ve merkezi çarşılar diğer bütün pazar ve çarşılardan kapalı olmaları ile ayrılırlar. Büyük bedestanın mimarisi benzeri olan Mısır Çarşısı hariç, diğer çarşılar normalde kapalı olmayan mekanlardır⁴⁷⁰.

Hanlar ise perakende satış yapılan aynı zamanda da konaklama yeri olarak da kullanılan mekanlardır⁴⁷¹. Bu mekanlarda hem yerli halktan insanlar hem de yabancılar konaklar. Odalar mobilyasız olarak, ayda otuz ile altmış kuruş arasında kiralanır. Han kapıları güneş batar batmaz kapatılır, binada yemek pişirmek, yatsıdan sonra ateş mum, fener yakmak yasaktır⁴⁷². Bu tür yerlerin müşterek kuralı gereği hiçbir kadın tek başına veya birisiyle handa geceleyemez. Kadınlar kervansaraylarda veya evlerde kalabilir. Kadınlar hana gündüz ancak bekçi refakatinde girebilirler. Hanlarda kahya veya hancı, kapıcı ve odabaşı görevlileri bulunur⁴⁷³. Hane han ile aynı kökten gelir, ancak fabrika anlamındadır, imalat yapılan yerlerdir, ama aynı zamanda perakende satış da yapılır⁴⁷⁴. Kapan ise depo, ambar anlamına gelir. Kapanlar toptan satış yapılan geniş binalardır⁴⁷⁵. Şehirdeki kapanlardan biri Galata'da Yağ Kapanı⁴⁷⁶, Haliç Köprüsü'nün güney ucunda Unkapanı, Galata limanının karşısında yeralan Odunkapanı, balkapanı, tuzkapanı ve kurşunkapanı şehirdeki önemli kapanlardır⁴⁷⁷.

İstanbul'da belli bölgeler ve sokaklar ticaret bölgeleri olarak anılmaktadır. Perşembe Pazarı'nın bulunduğu limana (Çarşısına) Kule kapısından doğru ulaşılır. Önemli Frenk tüccarların mağazaları ve muhasebe büroları bu civardadır. Çarşının adı burada Perşembe günleri kurulan bir

⁴⁶⁷a.g.e., I. cilt, s: 6

⁴⁶⁸a.g.e., I. cilt, s: 3

⁴⁶⁹a.g.e., I. cilt, s: 2 - 3

⁴⁷⁰a.g.e., I. cilt, s: 6

⁴⁷¹a.g.e., I. cilt, s: 7

⁴⁷²a.g.e., II. cilt, s: 44 - 45

⁴⁷³a.g.e., II. cilt, s: 44 - 45

⁴⁷⁴a.g.e., I. cilt, s: 7

⁴⁷⁵a.g.e., I. cilt, s: 9

⁴⁷⁶a.g.e., I. cilt, s: 33

⁴⁷⁷a.g.e., I. cilt, s: 9-10

pazardan gelir⁴⁷⁸. Bazı semtlerde ve cami avlularında belirli bir zamanlarda kurulan pazarlar da vardır. Ramazan ayında Bayazıt Cami'nin avlusunda kurulan pazarda. İmparatorluğun en mühim kişileri vakit geçirirler. Padişah da sahhaflar çarşısındaki bir köşkten pazarı izler⁴⁷⁹. Açık meydan ve avlularda kurulan pazarlar yanında belirli alışveriş caddeleri de bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Humayun'dan başlayıp, At Meydanı'nın kuzeyinden geçip, Binbir Direk Sarnıcı ve II. Mahmut'un türbesinden, Eski Konstantini Forumundan geçerek Yanık Taş (Dikili) meydanına, oradan ve Bayazıt Camii'nin güneyinden Seraskerlik Meydanına çıkan uzun Divan Yolu kalabalık ve hareketli bir caddedir⁴⁸⁰. Burada çok çeşitli dükkanlar yer alır⁴⁸¹. Bir başka alışveriş caddesi Çakmakçılar Yokuşu'dur. Burada en ilginç dükkanlar hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için çeşitli malzemelerden yapılmış tesbih satan tesbihci dükkanlarıdır⁴⁸². Çakmakçılar Yokuşu'ndan yukarı çıkılınca Eski Saray'ın duvarları altından geçen ve Seraskerlik kapısına ulaşan Mercan Yokuşu'na varılır⁴⁸³. Hareketli ticaret yerlerinden biri de Alaca Hamam Sokağı'dır. Dar, bozuk ve son derece pis, kaldırımları yüksek fakat dar olan bu sokak ticaretle ilişkisi olan herkes için, Galata ile çarşı ve hanlar arasındaki zengin bir alışveriş caddesidir⁴⁸⁴. Bunlar üstü açık alışveriş caddeleri ve meydanlarıdır. Büyük Çarşı (Kapalı Çarşı) dan uzak yerde değildir.

İstanbul'a gelen yabancıların, saray ve cami haricinde ilgisini çekebilecek mekanların başında bedestanlar ve çarşılar gelir. Bazar da denen Büyük Çarşı, Doğu sanayisinin çok çeşitli ve değerli ürünlerinin satıldığı, kapalı, pekçok sokaktan oluşan, adeta labirent şeklinde karmaşık bir yapıdır. Yazar kitaba başvuracak gezginlerin çarşı içindeki gezilerini kolaylaştırmak için çarşayı bölümlere ayıracağını ve II. cildin sonunda yer alan Büyük Çarşı planının yardımıyla herbirini sırayla gezerek anlatacağını, bunun hem rehber olarak hem de bütünün açıklanmasında faydalı olacağını belirtiyor⁴⁸⁵.

White'ın çarşıların konumu fiziki durumları hakkında belli bilgiler verdiği görülmektedir. Büyük Çarşı Kuzeyde Mahmutpaşa ve Mercan Yolu üzerindeki çeşitli hanlar, güneyde Bayazıt Camii ve külliyesi, doğuda Nuruosmaniye Camii ve bitişik hanlar, batıda Valide Camii'nden Seraskerliğe uzanan Mercan Yoluna açılan çeşitli hanlar ile çevrili dörtgen bir yapıdır⁴⁸⁶. Bu bina 350 yard kare genişliğinde düzgün olmayan bir dörtgendir⁴⁸⁷. Acı Çeşme'den Cevahir ve Kuyumcular Çarşısı'na gidilir. Burası Büyük Çarşı'nın en hareketli ve en zengin çarşılarından. Bütün

⁴⁷⁸a.g.e., I. cilt, s: 27,33

⁴⁷⁹a.g.e., I. cilt, s: 209

⁴⁸⁰a.g.e., III. cilt, s: 72-73

⁴⁸¹a.g.e., III. cilt, s: 77

⁴⁸²a.g.e., II. cilt, s: 41,42

⁴⁸³a.g.e., III. cilt, s: 220

⁴⁸⁴a.g.e., I. cilt, s: 293

⁴⁸⁵a.g.e., I. cilt, s: 2

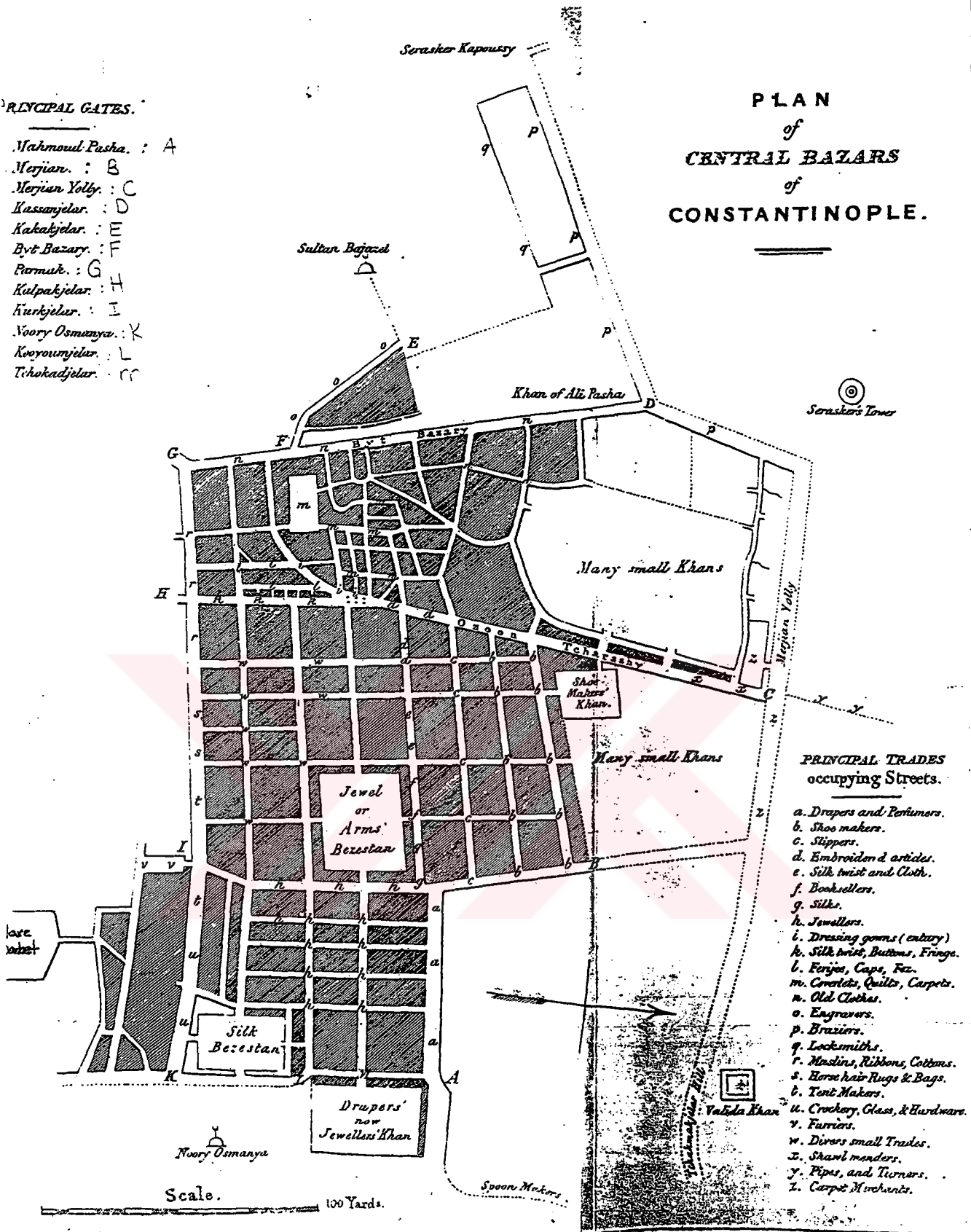
⁴⁸⁶a.g.e., I. cilt, s: 5-6

⁴⁸⁷a.g.e., I. cilt, s: 6

PRINCIPAL GATES.

Mahmoud Pasha. : A
 Merjian. : B
 Merjian Yoly. : C
 Kassanjelar. : D
 Kakadjelar. : E
 Byt Bazary. : F
 Parmuk. : G
 Kulpakjelar. : H
 Kurkjelar. : I
 Noory Osmanya. : K
 Koyroumjelar. : L
 Tchakadjelar. : CC

PLAN of CENTRAL BAZARS of CONSTANTINOPLE.

PRINCIPAL TRADES occupying Streets.

- a. Drapers and Perfumers.
- b. Shoos makers.
- c. Slippers.
- d. Embroidered articles.
- e. Silk twist and Cloth.
- f. Booksellers.
- g. Silks.
- h. Jewellers.
- i. Dressing gowns (caftans).
- k. Silk twist, Buttons, Fringe.
- l. Fergies, Caps, Raz.
- m. Corsets, Quilts, Carpets.
- n. Old Clothes.
- o. Engravers.
- p. Braziers.
- q. Locksmiths.
- r. Madlins, Ribbons, Cottons.
- s. Horse hair Rugs & Bags.
- t. Tent Makers.
- u. Crochery, Glass, & Hardware.
- v. Furriers.
- w. Divers small Trades.
- x. Shawl menders.
- y. Pipes, and Turners.
- z. Carpet Merchants.

cevahir dükkanları yerden bir metre yüksek ve üç yanı açıktır. Dükkanların arkasında, işin yapıldığı kapalı bir yer bulunur. Dükkanın önünde içinde satış için malların sergilendiği bir veya daha fazla camekanın bulunduğu dar bir tezgah yer alır. Değerli mücevherler burada sergilenmez, dolapta veya mücevhercilerin Çokadıcılar Han'ında kiraladıkları odalarda muhafaza edilir⁴⁸⁸. Hayret uyandıran ve parıltıyan çeşitli malların satıldığı Terlikçiler Çarşısı gezginlerin en çok ilgisini çeken mekanlardandır. Dükkanlar yerden kırkbeş santim yüksekte, tabanı hem dükkan sahiplerinin oturma yeri hem de tezgah olarak kullanılmak üzere halı veya hasırla kaplıdır. Dükkanın arkasında namaz kılmak için ayrılmış kapalı bir bölüm bulunur⁴⁸⁹. Fatih Sultan Mehmet tarafından eski Bizantium'un Forum Artopoleon'un (fırıncılar çarşısı) kalıntılarının bir bölümünün üzerine kurulan, ancak pekçok yangından sonra III. Ahmet tarafından 1708'de taştan yaptırılan Cevahir Bedestanı'nın kuzeybatıda Sahhaf, kuzeydoğuda Kuyumcular, güneydoğuda Zenneciler, güneybatıda Kolancılar olmak üzere kubbeli dört kapısı bulunur. Bina onbeş kubbeli, dikdörtgen, yüksek tavanlı, demir parmaklı pencereli, çatısı sağlam sütunlarla desteklenmiş, ancak içi karanlık ve kasvetli bir yapıdır. Bina kuzeybatıdan güneydoğuya uzanır⁴⁹⁰.

Sandal (ipek) Bedestan'ı 1530'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından Bizans Artopoleon'unda ekmekçilerin dükkanlarının olduğu tahmin edilen yerde yaptırılmıştır. 1651'deki büyük yangında bütün çarşılarla beraber yanmış, aynı yıl tekrar ahşaptan yaptırılan bedestan 1701'deki bir başka yangında kül olmuştur. 1706'da III. Ahmet bedestanı taştan yaptırmıştır. Bedestan Nuruosmaniye'nin karşısındaki Zincirciler, kuzeyde Çukacılar, batıda Fincancılar, güneyde Kürkçüler olmak üzere dört kapısı bulunan dört sırada yirmi kubbeli, içi altı bölüme ayrılmış bir binadır⁴⁹¹.

Fatih Sultan Mehmet tarafından fetihten birkaç yıl sonra kurulan Esir Pazarı'ı pekçok defa yanmış ve tekrar inşaa ettirilmişti⁴⁹². Geniş ahşap bir kapıdan girilen pazar, sabah sekizden öğlene dek açık, Cuma günleri kapalıdır⁴⁹³. Binanın içi yamuk bir dörtgen şeklindedir. Binanın ortasında, üst katı esir tüccarlarının konaklaması için ayrılmış mustakil bir yapı yer almaktadır. Buna bitişik bir kahvehane ve yakınında da yıkık bir cami vardır. Binanın ikamet edilen üç tarafından ahşap sütunlarla desteklenen ve köşelerinde basamaklar olan açık bir kemeraltı yer alır. Bu kemerin altında birbirinden paravan ve banklarla ayrılmış platformlar bulunur. Müşteriler ve tüccarlar alışverişi burada yaparlar. Bu bölümün arkasında biri konaklamak, diğeri mutfak ve geçiş olarak kullanılan iki kısımdan oluşan odalar vardır⁴⁹⁴.

⁴⁸⁸a.g.e., II. cilt, s: 58-61

⁴⁸⁹a.g.e., II. cilt, s: 92

⁴⁹⁰a.g.e., II. cilt, s: 226, 227

⁴⁹¹a.g.e., II. cilt, s: 251-254

⁴⁹²a.g.e., II. cilt, s: 279

⁴⁹³a.g.e., II. cilt, s: 280

⁴⁹⁴a.g.e., II. cilt, s: 281

Şehirdeki en eski ve en önemli çarşılarından ikisi Saraçhane (koşum takımı) ve yakınındaki Kavafhane'dir. Saraçhane bu tip mekanların en orjinal ve eğlendirici yerlerinden biridir. Şu anda kavafların bulunduğu cadde eskiden yüksek tavanlı, kubbeli ve kapıları olan kapalı bir yapı idi. 1715'te bir yangında bütün çatısı ve kapıları yanan Kavafhane (ayakkabıcı) onarılmamıştır⁴⁹⁵.

Mısır Çarşısı Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1560'da ahşap olarak yaptırılmıştır. Pek çok yangından sonra Sultan Ahmet 1609'da taştan yaptırmıştır. Her iki tarafı dükkanlardan oluşan uzun bir caddeden ibarettir. Uzunluğu 127 metre, genişliği 18 metredir. Binanın içi, ıtırıcılardan oluşan esnafa uygun olarak havadar ve serindir⁴⁹⁶. Dükkanların genişliği üç ile dört metre arasında, derinliği ise üç metredir. Dükkanlarda tezgahın arkasında dar basmaklarla çıkılan ufak açık bir kısım bulunur, arka tarafta ise namaz kılmak için kullanılan küçük kapalı bir oda vardır⁴⁹⁷. Binanın genişliği, ürünlerin bolluğu ve çeşitliliği, düzeni, satıcıların saygınlığı burayı şehirdeki en orjinal ve ilgi çekici mekanlardan biri haline getirir⁴⁹⁸. Karşı kıyıda ise Perşembe Pazarı'nın hemen yakınında küçük kapalı bir bina olan ve eski Galata Bedestan'ı yer alır⁴⁹⁹.

İstanbul'da bu merkez çarşılar dışında, ticaret ile ilişkili diğer büyük yapılar hanlardır. İstanbul'da otuzaltından fazla han bulunur. Bu ve diğer bütün hanlar vakıflaştırılmıştır. Bu hanların çoğu Büyük Çarşı'ya yakındır, bazı hanların çarşıya açılan kapıları vardır. Mevcut hanlar içinde IV. Murat ve İbrahim'in anneleri Mah-Peyker Sultan'ın 1646'da yaptırdığı Yeni Han ve Vezir Hanlar en önemlileridir. Çakmakçılar Yokuşu'nda bulunan büyük yapılar Sünbül, Yeni ve Valide Hanlarıdır⁵⁰⁰. Yeni Han şehirdeki en büyük handır. Taştan, sağlam sütunlarla desteklenmiş galerileri bulunan, üç katlı, ve değişik genişliklerde yaklaşık üçyüzirmi ile üçyüzelli arasında odası, biri deve veya atla gelenler için bodrum kata açılan, diğeri yayalar için iki girişi bulunan geniş dikdörtgen bir yapıdır. Valide Han ondan biraz daha küçüktür. Bir dış bir de iç avlusu bulunur. İki katlı ve yaklaşık ikiyüzelli oda bulunan, kubbeleri kurşunla kaplı, geniş depolar ve ikiyüz at alacak genişlikte ahır olan bir handır. İç avlunun ortasında mescid yer alır⁵⁰¹. İstanbul ve banliyölerinde zengin ve hayırsever kişilerin yaptırdığı pekçok kervansaray bulunmaktadır. İçlerinde en büyüğü Üsküdar'daki kervansaraydır. Fantastik süslerle bezenmiş atlardan, develerden, eşeklerden ve hayal edilebilecek her tür giysiler içindeki ve türlü silahlarla donanmış insanlardan oluşan büyük kervanların gelişi sırasında bu binaların geniş avlusundan daha orjinal ve eğlendirici birşey yoktur⁵⁰².

⁴⁹⁵a.g.e., III. cilt, s: 255

⁴⁹⁶a.g.e., I. cilt, s: 172

⁴⁹⁷a.g.e., I. cilt, s: 173,174

⁴⁹⁸a.g.e., I. cilt, s: 177

⁴⁹⁹a.g.e., I. cilt, s:33

⁵⁰⁰a.g.e., II. cilt, s: 44 - 45

⁵⁰¹a.g.e., II. cilt, s: 45

⁵⁰²a.g.e., II. cilt, s: 47-48

Çarşılarda dükkanı bulunan esnafın ödemesi gereken çeşitli vergiler vardır. 1) her meslek grubunun kahyası tarafından vakıf yönetimine dükkan başına oniki kuruştan fazla olmamak üzere yıllık vergi, 2) ihtisaba ödenen yıllık beş kuruşluk vergi, 3) kahyaya ödenen birkaç para, 4) bütün binayı vakıftan kiralayan ve dükkanların veya bölgenin bağlı olduğu caminin sorumlusu olan kişiye her kiracının ödemesi gereken aylık beş ile otuz kuruş arasında değişen kira ücreti. Bu vergilerin yanı sıra her dükkan kiracısı, bekçilerin maaşının ödenmesi için bekçibaşına ayda on beş para ödemek zorundadır⁵⁰³. Bütün bedestanların ve kapalı satış mekanların yönetimi vakıflara aittir ve arsalar, binalar, ve satış yerleri vakıflaştırıldıklarından dolayı başkasına devredilemez, satılamaz⁵⁰⁴.

Merkezi çarşıların tümü bekçibaşının ve emrindeki birçok bekçinin korumasındadır. Bekçiler çarşıların muhafazasını ve kurallara uyulmasını sağlamakla görevlidirler. Gün batarken göreve başlayan bekçiler sabaha dek nöbet tutarlar. Bekçibaşı zabıtaya ve çarşının bağlı olduğu vakıf yönetimine karşı bütün çarşı binalarını korumakla yükümlüdür. Bu nedenle binalarda ateş ve fener yakmak, sigara içmek, içerde geceleme ve akşam namazından sonra binada bulunmak yasaktır⁵⁰⁵. Gün doğumunda açılan Mısır Çarşısı ikindi namazında kapanır, Cuma günleri ve Ramazan'da açılmaz⁵⁰⁶. Kiracılarının tümü Ermeni olan Sandal (İpek) Bedestanı Pazar ve bayram günleri hariç her gün, sabah sekizden akşam dörde kadar açıktır. Esnaf Hristiyan olduğu için düzenlemeler buna göre yapılmıştır ve Osmanlı Devleti buna karışmaz, tam tersine dinlerinin gereğini yapmayanları hoşgörmez⁵⁰⁷. Burada dükkanlar eskiden otuzbin kuruşa devredilirdi ancak kıyafet değişikliği ve Avrupa'dan getirilen kumaşların tercih edilmesi yüzünden dükkanlar eskisi kadar kar getirmemektedir⁵⁰⁸. Cevahir Bedestan'ı şeyh veya kahya, vekil ve altı ihtiyar tarafından yönetilir. Altı bekçi gündüz kapıcılık, gece binada nöbetçilik yapar. Bedestan Cuma günleri kapalıdır, Ramazan'da öğleden ikindiye kadar açık tutulur. Normal günlerde öğlen kapanır⁵⁰⁹. Bedestanlarda dellal denen kişi bedestanda dolaşarak eşyaya en yüksek fiyatı verene satar⁵¹⁰.

White'ın bahs ettiği bazı çarşılar, çarşıların yerleri ve satılan mallar ve icra edilen meslekler şunlardır. Perşembe Pazarında fuarda düz ve desenli pamuklu kumaş, keten satıcıları, bıçakçı, kumaşçı, nalbur, kalemkarı denen pamuk ve müslin kumaş satıcıları bulunur⁵¹¹. Galata Çarşısı Yeni Mahalle semtindedir. Bir bölümü yorgancılar, diğeri eski silah satıcıları tarafından

⁵⁰³a.g.e., I. cilt, s: 10-11

⁵⁰⁴a.g.e., I. cilt, s: 175

⁵⁰⁵a.g.e., I. cilt, s: 10

⁵⁰⁶a.g.e., I. cilt, s: 5

⁵⁰⁷a.g.e., II. cilt, s: 251-254

⁵⁰⁸a.g.e., II. cilt, s: 257

⁵⁰⁹a.g.e., II. cilt, s: 228-229

⁵¹⁰a.g.e., II. cilt, s: 229

⁵¹¹a.g.e., I. cilt, s: 27,33

kiralanmıştır⁵¹². Haliç'in karşı kıyısında bulunan Mısır Çarşısının ismi burada satılan malların ya doğrudan Mısır'dan ithal edilmesinden ya da Hindistan veya Arabistan'dan gelen malların Mısır üzerinden İstanbul'a ulaşmasından kaynaklanır⁵¹³. Mısır Çarşısında eczacıların, parfümcülerin ve saç boyacılarının istediği bütün doğal ve yapay ürünler bulunur. Bunların en önemlileri mastaki, zamk, sürme ve kınadır. En kaliteli kına Mekke'den gelir, okkası beş ile sekiz kuruş arasındadır⁵¹⁴. Burada satılan diğer ürünler ise sandal ve öd ağacı, kargabüken, balmumu, civa demirhindi, ravent, parfüm yapmak için karankunlak ve misk, pastil için amber, süngertaşı, afyon, borak, şap, haşhaşbaşı, gülab, tarçın, zencefil, çöven, kükürt, ilaç yapımında kullanılan adasoğanı, ayaktaşı,. Ayrıca baharatlar, kök ve tohumlar, kökboyalı ve her çeşit mineral ve boya da satılır⁵¹⁵. Tütüncü hemen her yerde bulunur, ama esas toptan satıcılar Zından Kapısı civarındadır. Yılda yaklaşık 24 milyon okka (yaklaşık 290.000 ton) tütün tüketilir. Tütün sert, orta ve hafifi olmak üzere üç tiptir. Kışın sert, yazın ise orta tütün içilir. Hafif tütün ise diğer iki tip tütün ile karıştırılıp içilir. En iyi tütün Selanik'ten ve Suriye'de Lazkiya'dan gelir⁵¹⁶. Mısır Çarşısının güneybatı kısmında Ketenciler Çarşısı denen kısa fakat geniş bir cadde bulunur. Sağa ve sola doğru uzunluğu yaklaşık yedi metredir. Keten, kenevir, üstüğü, ham pamuk, ip ve sicim satılır. Ham keten Rumeli, Anadolu ve Eflak'ın çeşitli yörelerinden gelir ama en kalitelisi Mısır'dan gelir. Bu yüzden bu mallar Mısır Çarşısında satılır⁵¹⁷. Ketenciler Çarşısının kuzeybatı girişinin karşısında şehirde tüketilen kahvenin büyük kısmının kavrulduğu, çekildiği ve bakkal ve kahvehanelere toptan veya perakende satıldığı Tahmishane bulunur. Devlet tekelinde olan Tahmishane bir Türk kahyanın denetiminde Ermeni bir şirkete iltizama verilmiştir. Bu kurumun Avrupa'da benzeri yoktur. Depolama ve ayırma için ayrı odalar, kavurmak için fırınlar ve kahveyi çekmek için değirmenler bulunur⁵¹⁸. Tahmishanenin birkaç metre ilerisinde Hasırcılar Çarşısı vardır. Mısır'dan getirilen hasır, büyük evlerde merdivenlere, koridorlara ve odaların döşemesini kaplamak için kullanılır. Üzerine halı serilir. En pahalı hasırın pike karesi iki üçü kuruş arasındadır⁵¹⁹. Hattatlar sokağını ve iki Bit pazarını Uzun Çarşı'dan büyük kapılar ayırır. Uzun Çarşıda ev gereçleri üreten ve satan esnaf bulunur. Çarşının ilk bölümünde Fenerli Langa Bostan ve Balatlı Hristiyan ve Yahudi kadınların yaptıkları ketenli ve pamuklu mendil, ipek kumaşlar satılır. Sarık, uçkur, kuşak, muştım ve ihram ise en çok tercih edilen mallardır⁵²⁰. Uzun Çarşının batısında pekçok sokak Yorgancılar Çarşısı'nı oluşturur. Burada yorgan, yastık, çeşitli halılar ve minder satıcıları bulunur⁵²¹. Tarpucular Çarşısı denen sokakta tarpuj denen ve fes yapımında kullanılan bir tür kabarık kumaş, gecelik denen yatarken giyilen şapka, kadınların

⁵¹²a.g.e., I. cilt, s: 33-34

⁵¹³a.g.e., I. cilt, s: 173-175

⁵¹⁴a.g.e., I. cilt, s: 175-176

⁵¹⁵a.g.e., I. cilt, s: 176

⁵¹⁶a.g.e., II. cilt, s: 148

⁵¹⁷a.g.e., I. cilt, s: 185-186

⁵¹⁸a.g.e., I. cilt, s: 277-278

⁵¹⁹a.g.e., I. cilt, s: 287

⁵²⁰a.g.e., III. cilt, s: 164-165

⁵²¹a.g.e., III. cilt, s: 170

kullandığı takke, üzerine turban sarılan kavuk satılır⁵²². Terlikçiler Çarşısında evde giyilen yumuşak tabanlı lapçin, dışarı çıkarken onun üzerine geçirilen kalın tabanlı kondura, veya eski kıyafete uygun olarak yumuşak tabanlı sarı mest, dışarı çıkarken üzerine giyilen sarı papuş, mestin üzerine geçirilen terlik, at binerken giyilen çizme satılır⁵²³. Terlikçiler Çarşısı'ndan bir sokak Büyük Çarşı içindeki en ilginç ve orjinal yerlerden olan Yağlık / İşli Mendil Çarşısı'na çıkar. Buradaki bütün esnaf Türktür. Dükkanların üç yanı açık, ve yanındakinden yarım metreden alçak bir bölme ile ayrılır. Dükkanların arka kısmı raf ve çekmecelerle donatılmıştır. Satılan ürünler arasında en beğenileni duhani veya tütün kesesidir. Bunlar ve bütün nakış işleri Fener, Pera ve Boğaziçi'nde yaşayan ve bu işle ve kalemker denen muslinden mendil boyayarak geçinen Rum kadınlar tarafından yapılır. Tarabya nakış yapan kadınları ile bilinen yerlerdendir. Burada satılan mallar eşarp, işleme çevre, tuzani, yorgan, tandır bezi, işleme seccade, peştamel, makrama, yağlık, uçkur, peşkir, havlu, tarabuluz, gömlektir⁵²⁴. Yağlıkçılar Çarşısı'ndan Kumaşçılar Çarşısı'na geçince Bursa denen ama Üsküdar'da üretilen pamuk ve ipek karışımı kumaşlar satan Ermeni ve Rum dükkanlarına ulaşılır. Burası üç kubbeli bir yerdir⁵²⁵. Cevahir ve Kuyumcular Çarşısında erkeklere ve kadınlara göre satılan mallar şunlardır. Erkekler sadece pırlanta, roza taşından, yakut, zümrüt, safir, opal ve benzeri taşlardan yapılmış yüzük takarlar, kadınlar tepelik, ansilik, çelenk veya peruşan, nazarlık, yarmahi, yıldızane, patena ve hacilokum, tuğra, küpe, abdest küpesi, Maşhallah yazan pırlanta, yemeniye tutturulan inci kolyeler, gerdanlık, bilezik, kuşak kullanırlar⁵²⁶. Tülbent Çarşısı'nda kumaş, pamuk vs. satan Ermeni ve Rumların dükkanları bulunur. Bu çarşıda Avrupa'dan, özellikle de Almanya'dan getirilen ürünlerin yanında, eski kıyafette kullanılan tulbend de satılır. Üst düzeydeki Ulemanın giydiği beyaz turbana sarık denir. Sadece Peygamber'in soyundan gelenler yeşil sarık giyebilirler⁵²⁷. Kaşıkçılar Çarşısı, Çakmakçılar Yokuşundan Yeni Hanın güney duvarına paralel uzanan bir sokağın içindedir. Burada kaşık, şımşır, fildişi, boynuz ve kaplumbağa kabuğundan tarak, portakal ve zeytin ağacından veya fildişinden kürdan satılır⁵²⁸. Kürkçü esnafı Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Kürkçüler Çarşısı'ndaki esnafın tümü Ermenidir. Kürk giyimi maddi güçten ziyade rütbe ile ilgilidir. Padişahın izni olmadan hiç kimse sokağa tilki kürkü ile çıkamaz. Padişah bu izni sadece sadrazama ve sevdiği paşalara verir. Üst düzeydeki paşalar padişahın izni ile kürk giyebilirler, padişah özel bir törenle bir kişiye kürk giyme izni verir. En değerli kürkler tilki ve samurdur. Samur onbeş bin ile yirmibin kuruş arasındadır, tilki onun iki katından fazladır⁵²⁹. Cevahir Bedestanındaki bütün kiracılar Müslümandır, ve hem devlet hem de halk bu esnafa büyük saygı duyar. Binanın sağlamlığı, yangına karşı dayanıklılığı ve idarenin

⁵²²a.g.e., III. cilt, s: 183

⁵²³a.g.e., II. cilt, s: 93

⁵²⁴a.g.e., II. cilt, s: 101-105

⁵²⁵a.g.e., II. cilt, s: 153-154

⁵²⁶a.g.e., II. cilt, s: 58-61

⁵²⁷a.g.e., III. cilt, s: 52,53

⁵²⁸a.g.e., II. cilt, s: 48

⁵²⁹a.g.e., II. cilt, s: 268,269

kalitesi buranın yüksek tabakadan kişilerin, hacca veya uzak yere seyahate giden insanların değerli eşyalarını kasalara bıraktıkları bir yer olmasına sebep olmuştur⁵³⁰. Bedestan bu işlevinin yanı sıra paraya ihtiyacı olanların değerli eşyalarının açık arttırma ile satıldığı bir yerdir⁵³¹. Burada satılan pekçok maldan bazılar antika silah, porselen, amber, mercan ağızlık, işlemeli kumaşlar, pirinç kaplama yemek takımları, abdest almak ve parfüm yakmak için gereçler, süslü kayış, leopar kürkü, sedefli kutular, gümüş ve pirinç yazı gereçleri, saat, şal, nargile, pelise, pelerin, ok, cirit, balta, topuz(gürz), mercan tesbih, İran'dan zümrüt ve gümüş telkaridir⁵³². Eskiden Sandal Bedestanı'nda satılan malların tamamı yerliydi. Son on yılda, özellikle Bab-ı Ali ile yapılan ticaret antlaşmaları sonucunda yerli üretimde ipek ticareti %50 azaldı. Şu anda İngiltere, Fransa ve İtalya'dan benzer ürünlerin taklitleri büyük miktarlarda ithal ediliyor⁵³³. Eskiden afyon kullananların mekanı olan Tiryaki Çarşısı'nda artık en usta berberler bulunuyor. Bu çarşıda dükkanı bulunan berberlerin çoğu Ermenidir. Türk berberlerin dükkanları Eyüp'tedir⁵³⁴. Kullanışlı silahların satıldığı büyük dükkanların bulunduğu Bit Pazarı gün boyunca en aşağı tabakadan insanlarla doludur⁵³⁵.

Balık Pazarı iskelesinden çıkan birkaç dar sokak şehir surlarına paralel geniş bir cadde olan Balık Pazarı'na çıkar. Burada satılan balıkların sayısı ve çeşidi çoktur fakat kalitesi ve ebatları azdır⁵³⁶. Balıkçı dükkanları Avrupa'dakiler gibi itinalı düzenlenmemiştir⁵³⁷. Balık türleri tekir, uskumru (çiroz), istavrid, lişe, palamut, ton, kaya, kefal, kırlangıç, gümüş, levrek, kılıç, izmarit, iskorpit, mercan, mersin, lapina, sardalya, kalkan, lüfer, midye, istiridye, teka, (yanuz)domuz balığı, köpek balığı, yengeç, mürekkebbalığı, deniz yıldızı, deniz örümceği vb.dir⁵³⁸. Balıkçılar örgütü perakendeciler ve toptancılar olarak ikiye ayrılır. Topancıların satış yerleri limana ve denize yakındır. Açık arttırma yöntemiyle yapılan satışı Balıkemini denetler. Perakendecilerin çoğu Rumdur ve halk sağlığını korumak için dükkan sayısı kırkbeş ile sınırlanmıştır⁵³⁹. En önemli balık pazarları İstanbul'da Balık Pazarı, Kum Kapısı ve Samatya Kapısı'nda, Galata'da ise Karaköy ve civarındakiler ve Pera'nın kuzey ucunda bulunmaktadır⁵⁴⁰.

Alaca Hamam Sokağı'nın en üst kısmında adı çömlekçi, nargile şişesi ve pirinç kaplar yapan Yahudi şişeci dükkanları bulunur. Şişeci dükkanlarının karşısında ise porselen, kaplama eşya ve

⁵³⁰a.g.e., II. cilt, s: 228

⁵³¹a.g.e., II. cilt, s: 229

⁵³²a.g.e., II. cilt, s: 231

⁵³³a.g.e., II. cilt, s: 257

⁵³⁴a.g.e., III. cilt, s: 229

⁵³⁵a.g.e., I. cilt, s: 5

⁵³⁶a.g.e., I. cilt, s: 73

⁵³⁷a.g.e., I. cilt, s: 74

⁵³⁸a.g.e., I. cilt, s: 75-82

⁵³⁹a.g.e., I. cilt, s: 97-98

⁵⁴⁰a.g.e., I. cilt, s: 97-98

Bohemya camı, fincan ve zarf satan Ermeni fincancı dükkanları vardır⁵⁴¹. Bayazıt Camii'sinin avlusunda kurulan pazarda porselen, kesici aletler, parfüm, tesbih, İran tütünü, silah, antika eşyalar, yazma ve matbu kitaplar satılır⁵⁴². Sahhaf dükkanları çarşıdaki en kötü dükkanlardır. Dükkanlarda dikkat çekici bir şey yoktur. Sahhaf katalog veya bir liste bulundurmaz, mevcut kitapların isimleri ve fiyatları ezberindedir. Bir dükkanda ortalama yediyüz cilt kitap vardır. Bu durumda bütün sahhaf çarşısında otuzbinden az kitap bulunmaktadır. El yazması kitaplar çok pahalıdır, matbu kitaplar bile Avrupa'dakilerin iki katı fiyatındadır. Bunun nedeni matbaanın tekel olması ve baskı sayısının azlığıdır. Yayıncı kitap karşılığında belirlenmiş bir ücret alır. Bundan sonra kitabın fiyatı müzayedede satılıyormuş gibi belirsizdir⁵⁴³. El yazması kitapların fiyatı yazının ve süslerin güzelliğine ve hattatın ününe bağlıdır. Örneğin Kur'an 100 kuruş ile 10 bin kuruş arasında satılır. Ama 25 bin kuruşa hatta 50 bin kuruşa satıldığı bile olur. Deli Osman ve Şeyh Efendi'nin el yazmaları böyle yüksek fiyata satılır. Güzel süslemeli bir Kur'an'ı 5bin 6bin kuruştan ucuza almak mümkün değildir⁵⁴⁴. İstanbul'un en ünlü iki sahhafı Süleyman Efendi ve Hacı Efendi'dir⁵⁴⁵. Sahhaflar işleri konusunda çok kıskançtırlar. Bu kişilerden mesleğin özelliğini öğrenmek hiç de kolay değildir. Türk kitapçılar yabancılara kitap satmanın yasak olduğunu söylerler. Ancak böyle bir yasak getiren fetva veya kanun yoktur. Bu tutmun sebebi ya kişisel fanatiklik ya da alınacak kitabın fiyatını arttırmak için yapılan bir hiledir⁵⁴⁶. Hattatların dükkanları Hakkaklar çarşısındadır. Bu zanaat şehirdeki en saygın ve ilginç mesleklerden biridir. Bütün yabancılar bu çarşıya gelir ve bir hat eseri almadan çıkan olmaz. Bu esnafın bütün üyeleri Müslüman saygın ve yeterli eğitim almış kişilerdir⁵⁴⁷. Divan Yolu'ndan çıkan bir sokakta Tavuk Pazarı yer alır. Satılan kümes hayvanlarının miktarı çok ancak büyüklüğü ve lezzeti azdır⁵⁴⁸. Kümes hayvanları oldukça ucuzdur, burada tavuk, hindi, kaz, ördek ve güvercin satılır. Eskiden Müslümanlardan oluşan esnafın çoğunluğu artık Bulgarlardır⁵⁴⁹. Koşu takımlarının satıldığı dükkanların bulunduğu bir sokaktan güney kısmı Bozdoğan Sukemeri ile sınırlanmış olan, Fatih Sultan Mehmet'in kurdurduğu At Pazarı'na çıkılır⁵⁵⁰. Bazen At Meydanı ile karıştırılan⁵⁵¹ pazar iki eşkenar olmayan küçük alandan oluşur⁵⁵². Pazarın civarındaki bir sokakta yük ve binek hayvanları için koşu takımları satan dükkanlar yer alır. Ayrıca gem, zincir, kaşağı, üzengi, yular, asma kilit imalatçıları ve nalbant ve mihci dükkanları da bulunur⁵⁵³. Ahırlar yirmidört saat açıktır

⁵⁴¹a.g.e., II. cilt, s: 41

⁵⁴²a.g.e., I. cilt, s: 209

⁵⁴³a.g.e., II. cilt, s: 155-156

⁵⁴⁴a.g.e., II. cilt, s: 156-157

⁵⁴⁵a.g.e., II. cilt, s: 157

⁵⁴⁶a.g.e., II. cilt, s: 154-155

⁵⁴⁷a.g.e., III. cilt, s: 147-148

⁵⁴⁸a.g.e., III. cilt, s: 119

⁵⁴⁹a.g.e., III. cilt, s: 120

⁵⁵⁰a.g.e., III. cilt, s: 73

⁵⁵¹a.g.e., III. cilt, s: 276

⁵⁵²a.g.e., III. cilt, s: 73

⁵⁵³a.g.e., III. cilt, s: 273-274

ve açık arttırma sabah sekizden öğlene dek sürer⁵⁵⁴. Seraskerliğin yanındaki Kağıtçılar Çarşısı'nda hikaye ve okul kitapları satılır⁵⁵⁵.

Haliç'in her iki kıyısında çarşılar bulunmaktadır. Bunlardan birisi yukarıda bahs edilen Mısır Çarşısı, diğerleri ise Galata tarafında Perşembe Pazarı (Çarşısı) ve Galata Çarşısı'dır. White'ın bize özellikle tanıttığı belli çarşı, pazar, bedestanların olduğu görülmektedir. Bunlar şunlardır. Haliç'in kıyısında Perşembe ve Galata Çarşısı, karşısında Mısır Çarşısı, Büyük (Kapalı) Çarşı, Ketenciler Çarşısı, Bit Pazarı, Bayazıt Camii avlusundaki pazar, Divan Yolu, Alaca Hamam Sokağı, Tiryaki Çarşısı, Yorgancılar Çarşısı, Tülbent Çarşısı, Cevahir Çarşısı, Kaşıkçılar Çarşısı. Bedestanlardan Sandal (ipek) Bedestanı, Cevahir Bedestanı vb. bunları çoğaltmak mümkündür. Bundan anlaşılan açık veya kapalı çarşılar, bedestanlar, hanlar, haneler, kapanlar perakendeciler ve toptancıların hepsi denize (Haliç) yakın ve limanla irtibatlı bir alanda toplanmıştır. Toptan ve perakende ticaret, imalathaneler iskeleler bir arada, aynı eksen üzerinde toptan ve perakende ticaret bölgesinden bahs edebiliriz. Ticaretin aynı alanda yoğunlaşmasının getirdiği kalabalık bir nüfus vardır. Bu yerler muhtemelen şimdi Eminönü'nde olduğu gibi iş saatleri dışında çok tenha olan yerlerdir. İkametgahlar bu bölgenin yakınında ancak dışındadır. Yürüme mesafesi uzaklığındadır. Avrupa'da bir çok şehirde 19. yüzyılda getirilen geniş yollar açma, trafik düzenlenmesi İstanbul'da söz konusu olmamıştır. İstanbul'a gelen mallar daha çok Osmanlı eyaletlerinden gelmektedir. Sarayın ve halkın tüketimi içindir.

Batılılaşmaya rağmen toplum yapısında ve toplum ihtiyaçlarında önemli değişiklikler söz konusu değildir. Değişmelerin daha çok yönetimde ve yönetim ihtiyaçlarında olduğu görülmektedir. Bu nedenle çarşı – pazar yanında devlet işletmelerinde farklı bir örgütlenme biçimi ortaya çıkmıştır.

Devlet şehir endüstrisi için gerekli olan hammaddeyi sağlamıştır. Bunun yanında bazı alanlarda doğrudan imalat işine girmiştir. En başta silah endüstrisi devletin tekelinde olan bir alan olduğu görülmektedir. Sultan II.Mehmet tarafından Saraç ve Kavafhanenin esnafına bazı ayrıcalıklar verilmiş daha sonra Kanuni Sultan Süleyman ve daha sonraki padişahlar ayrıcalıkları arttırmışlardır. Kanuni Saraç esnafına '-hane' olma hakkı tanımıştır ki bu özellik çoğunlukla tophane, tershane veya feshane gibi sadece devlet teşebbüslerine verilir. Kavvafhane, Saraçhane ve Tabakhane esnafı eskiden en iyi Yeniçeri adaylarının çıktığı yerd. Eskiden terzi esnafının da hanesi vardı. Ancak terziler artık şehrin çeşitli yerlerine dağılmışlardır⁵⁵⁶. Devlete ait üretim yerlerinden Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu ilk kurumlardan biri kılıç ve benzeri kesici silah fabrikasıdır. Bu işte çalışmak üzere Yeniçerilerin arasından Suryeli en iyi zırh ve kılıç yapanlar seçilmiştir. Bu üreticilere pekçok imtiyaz verilmiştir ve tekelleştirilmiştir. Bu da Şam üretimine

⁵⁵⁴a.g.e., III. cilt, s: 286

⁵⁵⁵a.g.e., II. cilt, s: 154

⁵⁵⁶a.g.e., I. cilt, s: 7-9

büyük darbe indirmiştir. Bu fabrika Galata'da Kireç Kapısı civarında tekrar kurulmuş ve eski İstanbul denen hançer üretimi yapılmıştır. Bayazıt, Kanuni Sultan Süleyman ve diğer padişahlar bu fabrikayı iki asır faaliyette tutmaya çalışmışlardır. 1631'de IV. Murat bu fabrikayı bedestanın doğu tarafındaki bir binaya nakletmiştir. Şu anda hem devlet hem de özel sektörde silah, kılıç vs. üretimi yapılıyor, ancak bunlar Batı Avrupa ürünlerine kıyasla oldukça kötüdür⁵⁵⁷. Dolmabahçe'nin karşı kıyısında yer alan, devlete ait, tüfek fabrikası birçok binadan oluşmaktadır. Üçyüz işçi çalışmaktadır. Fabrikada son zamanda İngilizler tarafından çalıştırılan ama artık Türklerin devraldığı elli beygir gücünde buharlı bir de motor bulunuyor. Fabrikada çalışan işçiler ya asker yahut İbrahim Paşa'nın ordusundan alınan esirlerdir. Bunlara ek ücret ödenmez. Askerler, kıyafet ve tayın yanında ayda yirmi kuruş maaş alırlar. Ancak fabrikada gerekli bir iş öğrenmektedirler ve ayrıldıklarında iş bulmaları kolaydır. Bu fabrikada ayda sekizyüze yakın tüfek veya tabanca üretilmektedir⁵⁵⁸. Devlete ait bir başka fabrika da barut fabrikasıdır. Barutun şehir surları içinde satışı yasaktır. Barut satıcıları Eyüp'ün banliyölerinde ve civarında belli yerlerde satış yapabilirler. Özel barut fabrikası kurmak yasaktır. Devletin barut fabrikası Silivri Kapı ile St. Stefano arasında Uzunlar köyünde, deniz kıyısındadır. Fabrikanın başında baruthane emini ünvanlı bir paşa bulunur⁵⁵⁹.

Yeni kurulan bir çok fabrika İpek, Halı fabrikaları, devletin öncülüğünde kurulmuştur. Devlet kendi ihtiyaçları için doğrudan kendisinin oluşturduğu endüstride yabancı mühendisleri de kullanmaktadır. Darphane, silah fabrikası örneğinde bu görülebilir. Yakın zamanda Üsküdar'daki süvari birliğinin kışlasında Prusyalı pratisyenin idaresinde bir veteriner okulu kuruldu. Bu konu ile ilgili bir ders Galata Sarayı Tıp Akademisinde de okutuluyor⁵⁶⁰. Yabancıların devlet işlerinde kullanılması eski Osmanlı geleneğidir.

Devlet imalathanelerinde çalışanlar, lonca örgütlenmesinden farklı bir yönetime sahip. Bu imalathaneler ve çalışanlar lonca örgütlenmesi içinde değildirler. Saray için çalışan mimarlar da farklı örgütlenme içinde olmuşlardır. İstanbul'da bulunan elli bine yakın askerden bahs edilmektedir. Bunların iâşesinin sağlanması bile çok önemli bir ticareti ortaya çıkarmaktadır. Ellibin askerin su, ekmek, tuz, yağ, et, giyim ve silah ihtiyacının karşılanması çok önemli bir ticareti ve bu işlerde çalışan geniş bir kesimi ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Devletin fes fabrikasında Ermeni yönetici yardımcısının direktifinde yüzelli işçi çalışmaktadır. Üretim ordunun ihtiyacını karşılamak için yeterlidir, fazla ürün çarşılarda satılır⁵⁶¹. III. Selim Camii'nin bitişiğindeki Üsküdar'daki ipek fabrikası III. Selim tarafından kurulmuştur. Bu nedenle fabrikaya ve üretilen ipeğe selimiye denir. Herbirinde üç tezgah olan üçyüz kırküş oda bulunan, yediyüz

⁵⁵⁷a.g.e., II. cilt, s: 237-238

⁵⁵⁸a.g.e., II. cilt, s: 249

⁵⁵⁹a.g.e., III. cilt, s: 144

⁵⁶⁰a.g.e., III. cilt, s: 289

⁵⁶¹a.g.e., III. cilt, s: 185

elli işçi çalışan fabrikada, 1843 baharında odaların ikiyüz ellisi faaliyetteydi ve üçyüz dokumacı çalışmaktaydı⁵⁶². Boğaz'ın Avrupa yakasındaki ipek fabrikalarının birkaçı Pera'da ama çoğu Yedi Kule, Samatya ve Langa Bostan civarındadır. 1843 Mayıs'ında faaliyette bulunan tezgah sayısı beşyüz ondan ve işçi sayısı da üçyüzyirmibeşten fazla değildi. Hepsi toplam yediyüzaltmış tezgah ve yaklaşık beşyüz işçi faaliyette bulunuyor⁵⁶³. Devlet görevlilerinin kalacak yerleri, gündelik ihtiyaçlarının karşılanması (mumdan ayakkabıya kadar) ve bunların depolanması geniş bir ticareti, imalatı ve örgütlenmeyi gerektirmektedir. Yine devlet ihtiyaçlarının kalıcılığı, loncaların da en başta istikrarının ve belli ilkelerinin süreklilik kazanmasının nedenidir. Bu yüzden birçok malın tekeli devletin elinde olmuştur. Genellikle bu ihtiyaçların karşılanması için gerekli malların Osmanlı'ya bağlı eyaletlerden gelmesine o dönemde Osmanlı'nın dikkat ettiği görülmektedir. Ancak Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan bir çok yeni ihtiyacın karşılanmasında ise Avrupa'nın devreye girdiği görülmektedir.

⁵⁶²a.g.e., II. cilt, s: 263

⁵⁶³a.g.e., II. cilt, s: 263-264

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmamızda Charles White'ın *İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri* kitabını ele aldık. Kitapta karmaşık bir biçimde verilen bilgileri kaynak olarak kullanılabilir hale getirmek için White'ın yaklaşım biçimini belirleyen ilişkileri ortaya koymak gerekir.

19. yüzyılda hem Batı'da hem de Türkiye'de önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Batılı devletler birbirlerine karşıt Doğu siyasetleri uygulamaya çalışmışlardır. 19. yüzyılda İngiltere'nin denizlere dayalı dünya egemenliğini tehdit eden yeni siyasetler Osmanlı'yı da içine alan İngiltere'ye karşıt eski Hindistan ve Doğu ticaret yollarının canlandırılmasına dayanan yeni bir dünya siyasetini gündeme getirmişlerdir. İngiltere dünya egemenliğini sürdürmesinin bir gereği olarak, gelişmeleri engellemek için Osmanlı ile ilgilenmeye başlamıştır. İngiltere'nin amacı kendisine karşıt yeni bir dünya sisteminin ortaya çıkmasını engellemektir.

19. yüzyılda bu gelişmeler içerisinde İngiltere'nin Osmanlı ile olan ilişkileri değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikleri ve günümüze de yön veren ilişkileri anlayabilmek ve o dönemin çağdaşları tarafından da meselelere nasıl yaklaşıldığını anlayabilmek için White'ın seyahatnamesini ele aldık. White'ın kitabı o dönemin bakış açısının bir yansıması olarak ele almak mümkündür.

19. yüzyılda, Osmanlı'ya yönelik ilgi değişiklikler göstermiştir. 19. yüzyıl öncesinde yapılan Osmanlı hakkındaki seyahatnamelerde ilgi daha çok yönetime yönelik iken, 19. yüzyıl'da bu ilgi Osmanlı'da gündelik yaşama yönelik olarak ortaya çıkmıştır. White'ın kitabı bu açıdan bu yeni anlayışa uygun olarak yazılan ilk seyahatnamelerden biridir. White topluma gündelik yaşama katılmadan veya kaynaşmadan, hiç yaşamadığı ve bilgi sahibi olmadığı halde Osmanlı gündelik yaşantısı ve İstanbul hakkında bilgiler vermektedir. Ancak toplum hayatına katılmamasına veya İstanbul hakkında bu anlamda gerçekten bilgi sahibi olmamasına rağmen eleştiri konusu yapmadan İstanbul ve toplum örgütlenmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kitapta mevcut bu bilgiler bizim belli bir değerlendirme yapmamıza ve sonuç çıkarmamıza izin vermemektedir.

White gündelik yaşam hakkında topluma katılarak elde edilebilecek konular hakkında bilgi sahibi değildir. Söz gelişi aile yaşantısı, mahalle örgütlenmesi, dini örgütlenmeler konusunda verdiği bilgiler yüzeyseldir. Ancak bununla uyuşmayan iki konu var. 1) White askerler ve konumları ile ilgili ayrıntılı belli bilgiler vermektedir. Bu askeri durum hakkındaki bilgiler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Askeri durum hakkında verdiği bilgiler kışlaya girip öğrenilecek

bilgiler değildir. Bu bilgiler bu yaşantıya katılmadan iki yolla öğrenilebilir. Ya elçiliklerde böyle bir döküm vardır ve White bunu aktarıyordur. Ya da bu konuda yazılmış olan başka kitaplardan kaynak belirtmeden faydalanmıştır. Ancak kendisi bu bilgilerin ilk defa verildiğini söylemektedir. Bu, İstanbul'un fiziki ve beşeri coğrafyası, şehri belirleyen yapılar ve iklim bilgileri için de geçerlidir. 2) White'ın şaşırtıcı bir biçimde esnaf teşkilatıyla, çarşı - pazar ile ilgili ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. İstanbul'un yaşamıyla içli dışlı olmamış bir kişinin bu kadar ayrıntılı bilgi vermesi soru konusudur. Burada da White'ın kaynağı büyük ihtimale elçilik kaynaklı raporlar olmuş olabilir. O dönemde yazılmış kitaplarda bu tür kaynaklar bulunması mümkün değildir. Daha önceki seyahatnamelerin Osmanlı yönetimiyle ilgilendiğini belirttik. White bu konularda kaynak bulamadığını da belirtmektedir. Bu nedenle bu tür kaynaklardan faydalanmış olması düşünülemez. Bahs ettiği konular ile ilgili en emin kaynak Osmanlı resmi belgeleridir. Ancak o devirde bir yabancıнын bu kayıtlara ulaşılması mümkün değildir. Bu konularda rehberlerden, tercümanlardan faydalanması ve belli bilgiler edinmesi de söz konusu değildir. Çünkü rehberleri dolandırıcı olarak, tercümanları ise güvenilmez olarak görmektedir. Bu nedenle İngiliz elçiliği tarafından yetiştirilecek tercümanlara gereksinim duyulduğunu kendisi de belirtmektedir. Bu açıdan ayrıntılı olarak ele aldığı konularda rehberler, tercümanlar da kaynak olamaz. White İstanbul ile ilgili Haliç'in derinliğinden, esnafın örgütlenmesine, çarşı – pazar ve ticaretin özelliklerine kadar zengin bilgiler vermektedir. İstanbul'da toplum yaşamına katılmayan, sağını solunu bilmeyen bir yabancı bunları nasıl bilebilir. White'ın kitabında İstanbul ve gündelik yaşamla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Çarşı - pazar, bedestan, han, hane, kapan ayırımı yapabilmek, Davutpaşa kışlasındaki asker sayısını bilebilmek çıplak gözle mümkün değildir. Bu verilen bilgiler dağınık, ama belli bir yaklaşımın ürünü olan bilgilerdir. Ancak bu bilgiler White'ın kendi deneyimleri ve gözlemler ile elde edebileceği bilgiler değildir. Kaynakları, Osmanlı içinden askeri veya sivil kişiler bile olsa, bunların da ayrıntılı olarak bilmediği bilgilerdir. White'ın kitabında bulunan İstanbul ve Büyük Çarşı haritalarını da kendisi çizmemiştir. Bu White'ın seyahatnamesinde hazır kaynakları kullandığını göstermektedir. Bu hazır kaynaklar en disiplinli, en sistematik ve sürekli bilgi kaynağı olan bağlı bulunduğu elçilik olmalıdır.

Burada iki soru sormak gereklidir. 1- İngiliz elçiliği bu tür bir dökümü niçin hazırlıyor ? Elçiliklerin İstanbul'da bulunan asker sayısını tespit etmesi normaldir. Ancak esnaf örgütlenmesi, çarşı - pazar ile ilgili bu tür bilgilere niçin ihtiyaç duyuyor. Bu sorular ile ilgili belli değerlendirmeler yapabiliriz. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere başta olmak üzere Batılı devletler dünya egemenliğini sistemleştirme çabası içindedir. İngiltere o zamana kadar elde ettiği üstünlüğü belli olaylar sonucu kazanmıştır. Ancak özellikle Napolyon ile birlikte 19. yüzyılda belli bir tehdit ile karşılaşınca, kendisine karşıt yeni bir sistem arayışı ortaya çıkınca, İngiltere belli olaylar sonucu kazanmış olduğu bu üstünlüğü ve egemenliği sistemleştirmek istemiştir. 19. yüzyılda hem koşullar olgunlaştığı için hem de Napolyon tehdidi ile ortaya çıkan gelişmeler

sonucu İngiltere dünya egemenliğini sistemleştirmek gereği duymuştur. Bu nedenle karşıt sistemin içerisinde yer alan Osmanlıya karşı yeni bir ilgi başlayacaktır. 19. yüzyılda İngiltere belli deneyimler de kazanmıştır. Uzun süre Hindistan'da bulunmuştur. Hindistan'ın toplum yapısını açıklama çabaları da 19. yüzyılda başlamıştır. İngiltere'de parlamentoda da belli tartışmalar yapılmaktadır. Marx'ın A.T.Ü.T. kuramı da bu tartışmalar sırasında ortaya atılmıştır. Doğu toplumlarını kendi toplum anlayışları çerçevesinde değerlendirmesi önem kazanacaktır. O dönemde Hindistan ile ilgili var olan raporların da Osmanlı'da bu konuların ele alınmasında etkisi bulunmaktadır. Osmanlı hiç kuşkusuz İngiliz parlamentosunda konuşulan konular arasındadır. Bu tartışmalar içinde İstanbul'da esnaf teşkilatı, çarşı - pazar, gündelik yaşam konularının ele alınmış olması ihtimali yüksektir. White'ın kitabını bu tartışmalar içinde değerlendirmek mümkündür. White'ın çalışmasının sağlam planı olmasa da, o günkü tartışmalardan etkilendiğini ve tartışmaları etkilediğini söyleyebiliriz.

2- White'ın verdiği bilgilerin elçilik kaynaklı olduğunu varsayarsak, elçilik elinde bulunan bilgileri, kaynakları niçin herkese açmaktadır ? Niçin White'ın kitabı aracılığıyla duyuruluyor ? Nitekim kitap İngiltere'de yayınlandıktan hemen sonra ikinci baskısını yapmış ve aynı yıl Almanca'ya tercüme edilmiştir. Elçilik niçin bu bilgileri herkese açıyor diye sormak gerekir. Bundan belli bir sonuç çıkartabiliriz. Osmanlı'ya, elimizde sizin hakkınızda gerekli bilgiler vardır şeklinde bir mesaj veriliyor olabilir. İkinci olarak da Osmanlı ile ilgili olan diğer Batılı devletlere bir mesaj veriliyor olabilir. Birbirine karşıt Doğu siyaseti üreten diğer Avrupalı devletlere İngiltere Osmanlı üzerinde etkili olabiliriz, bizim de Osmanlı üzerinde söz hakkımız vardır mesajı vermektedir. Yine İngilizler bu bilgilerle halkın da Osmanlı'ya olan ilgisini çekmişlerdir. İngilizler İstanbul'da doğrudan kendi hesaplarına iş yapmadıkları için devlet çeşitli halk kesitlerini bu bilgilere ve İngiliz siyasetine ortak etmek için elçilik bilgilerini yayınlamakta sakınca görmemiştir.

White'ın *İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri* çok sorular taşıyan bir kitaptır. White'ın İstanbul'da ne yaptığı belli değildir. Hatta kaldığı yer konusu bile belirsizdir. Elçiliğin resmi görevlisi olsa bu görevi gereği şu işleri yapıyor denebilir. Ancak bu konuda bilgi yoktur. Bütün bu zaaflarına karşılık bu kitap günümüz Türkiye'sine yön veren karmaşık ilişkilerin çağdaşları tarafından nasıl algılandığının anlaşılması açısından ilgi çekicidir. Bu ilişkilerin bir belgesidir.

İngiliz dünya egemenlik sistemi Osmanlı'yı dışlayan olaylar sonucu ortaya çıkmıştır. Yeni gelişmeler sonucu İngiltere Osmanlı ile ilgilenme gereği duymaktadır. İngiltere'nin amacı Osmanlı'yı sistem dışı bırakmak veya karşıt sistem içinde yer almasını önlemektir. İngiltere'nin Türkiye'deki yenilik hareketine diğer Avrupalı ülkelerden farklı yaklaşımı bir İngiliz yazarı olarak White'ın da yaklaşımını etkilemiştir. White da bu yaklaşımı çalışmasında yansıtmıştır. White Osmanlı'nın Avrupa ile bütünleşmesini istememektedir. İngiltere'nin amacı kendi

egemenliğini tehdit edecek gelişmelerin önüne geçmektir. Eski Hindistan ve Doğu ticaret yollarının Avrupa'ya kapalı kalmasında Osmanlı'nın Avrupa ile bütünleşmemesinde İngiltere'nin çıkarı vardır. Osmanlı'nın farklı kalmasını istemektedir. Bu nedenle İngiltere Osmanlı yenileşme hareketine karşı kuşkuyla bakmaktadır. Ancak buna engel olamayınca kendi aleyhine değişmelerin olmaması için gelişmelerde öne geçmeye çalışacaktır. İngiltere kendi dışında ortaya çıkabilecek gelişmelere izin vermek istememektedir. Bu nedenle İngiltere'nin amacı Osmanlı'daki yapıyı değiştirmek değildir. Aksine eski yapının devam etmesinden yanadır. Bu tasanın getirdiği görüntü gündelik yaşama, esnaf hayatına yönelik yeni bir ilgi biçiminde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl öncesi seyahatnamelerde belli kalıplar vardır. White'ın kitabında ilginin başka yönlere kaydığı bu kalıbın dışına çıkıldığı görülmektedir. White dışa vurulmuş ilişkilere öncelik tanımıştır. İstanbul'daki gündelik yaşam ile ilgili vermiş olduğu bilgiler günlük yaşamı bize bütün yönleriyle aktarmamaktadır. White İstanbul ve İstanbul'daki gündelik yaşamın dış görünüşünde kalmıştır.

White'ın vermiş olduğu bilgiler sistemleştirilmemiş olsa da belli bir bakış açısının ürünüdür. Bu bakış açısı İngiliz siyasetinden ayrı değildir. Diğer bir deyişle bu bilgiler İngiliz çıkarlarına bağlı bakış açısı ile sınırlıdır. Bu nedenle kitapta verilen bilgilerin de sınırlılığından söz edilebilir. Ancak bu bilgilerin sınırlı olduğunu söylemek, yalan yanlış bilgiler olduğunu söylemek değildir. Bu bilgilerin yanıltmak için yayınlanmış yanlış bilgiler oldukları söylenemez. White'ın vermiş olduğu bilgiler sınırlı olsa da kendi sınırları içinde İngiliz çıkarları ile uyumlu, geçerli olan bilgilerdir. Yalan yanlış bilgilere dayalı olarak Türkiye'yi anlamak ve ilişkilerde etkili olmak mümkün değildir. Bu anlamda White'ın vermiş olduğu bilgilerin işe yaramaz, yalan yanlış bilgiler olmadığı söylenebilir. White'ın yaklaşım biçiminin değerlendirilmesi koşuluyla bu bilgilerden kaynak olarak yararlanmak mümkündür. Sosyoloji de zaten konusu gereği sınırlı bilgilerle yeni bilgiler edinme çabasıdır. Biz de White'ın kitabında vermiş olduğu sınırlı bilgileri belli bir bakış açısı ile yeniden kurgulayarak kendi açımızdan yararlı ve geçerli bilgiler haline getirmeye çalıştık.

White'ın vermiş olduğu bilgilerin sınırlı da olsa pek yanlış bilgiler olmadığı görülmektedir. Ancak verilen bu bilgilerden 19. yüzyıl Osmanlı siyasetini, bu siyasette toplum sınıflarının yerini ve rolünü kestirmek mümkün değildir. Esnaf teşkilatının, çarşı – pazarın İstanbul yaşamında ve Osmanlı siyasetinde (Yenileşme, Batılılaşma) ağırlığı soru konusudur.

BİBLİYOGRAFYA ÜZERİNE

Bu çalışmamızda Charles White'ın *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844* (İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri), Londra, 1846, 3 cilt, eserini ele aldık. Çalışma konumuz kitabın kendisidir. Ancak yaklaşım biçimimizi belirleyen kaynaklar White'ın kaynaklarından ayrılmaktadır. Yaklaşım biçimimizi belirleyen kaynaklar Baykan Sezer'in çalışmalarına dayanmaktadır. 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan değişiklikler, bu değişiklikleri hazırlayan olaylar, Osmanlı'nın Batıcılılaşması ve yenileşmesi konuları için Baykan Sezer'in şu çalışmalarına bakılabilir. *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1981. *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1985. *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1988. *Osmanlı'nın Batıcılılaşması (Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları İçinde Ek)*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1988. *Doğu Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1990. *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993. *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İ.Ü.E.F. Yayınları, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara, 1997. "Çağdaşlaşma, Batı Dünya Egemenliğinin Günümüzdeki Tasası", Yeni Toplum, S. 1, İstanbul, 1992. "Amerika'nın Bulunuşu ve Endüstri Devrimi", 500. Yılında Amerika, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994. "Batıcılılaşma ve Türkiye'de Siyaset Üzerine Notlar", Yeni Türkiye, S. 9, 1996. "Doğu Batı Ayrımı", Doğu Batı Dergisi, Sayı 2, 1998. Baykan Sezer yönetiminde yapılan *Kıbrıs Üzerine*, (ortak çalışma), Sosyoloji Yıllığı 2, İstanbul, 1998. *Batı Yayılmacılığı*, (ortak çalışma), Sosyoloji Yıllığı 3, Erzurum, 1998. Bu çalışmalar temel yaklaşımımızı belirleyen çalışmalardır.

Charles White'ın hayatı ve eserleri ile ilgili olarak daha çok ansiklopedik nitelikli şu yayınlardan faydalandık. Frederick Boase'un *Modern English Biography Containing Many Thousand Consice Memoirs of Persons Who Have Died During the Years 1851 – 1900*, Londra, 1995. *Universal Pronouncing Dictionary of Biography and Mythology*, Philadelphia, 1982. Philip Mansel'in *Constantinople, the City of the World's Desire, 1453 – 1924*, Penguin Books, Londra, 1997.

Yine esnaf teşkilatı ile ilgili olarak White'ın vermiş olduğu döküm yanında, bu dökümü daha çok vurgulamak için bir başka konu ile ilişkili olarak Robert Mantran'ın *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi* adlı eserinde verdiği döküme bakılabilir. Zamanın önemli Türk şahsiyetleri hakkında *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965. Mehmet Süreyya'nın *Sicil-i Osmani*, İstanbul, 1996, Mehmet Zeki Pakalın *Ahmet Vefik Paşa*, İstanbul, 1942. Sevim Güray *Ahmet Vefik Paşa*, Türk Dil Kurumu

Yayınları, 2. baskı. İngiliz ve diğer yabancı kişiler hakkında *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1971. Mansel, Philip *Constantinople, the City of the World's Desire 1453- 1924*, Penguin Books, London, 1997. Beydilli, Kemal *Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)*, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, İstanbul, 1984, S. 34. Drabble, Margaret ed. *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford, 1996. Warr, Michael *A Biography of Stratford Canning, Mainly His Career in Turkey*, Alden Press, Oxford, 1989

Ayrıca Osmanlıca terimler için Mithat Sertoğlu'nun *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitanevi, İstanbul, 1986 ve Zeki Mehmet Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971- 1972 çalışmalarından faydalanılmıştır.

BEYDİLLİ, Kemal *Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)*, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, İstanbul, 1984, S. 34.

BOASE, Frederick *Modern English Biography Containing Many Thousand Concise Memoir of Persons Who Have Died During the Years 1851 – 1900*, Londra, 1995.

DRABBLE, Margaret ed. *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford, 1996.

GÜRAY, Sevim *Ahmet Vefik Paşa*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı.

MANSEL, Philip *Constantinople, the City of the World's Desire, 1453- 1924*, Penguin Book London, 1997.

MANTRAN, Robert *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 2 cilt.

PAKALIN, Mehmet Zeki *Ahmet Vefik Paşa*, İstanbul, 1942

_____ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971- 1972

SERTOĞLU, Mithat *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitanevi, İstanbul, 1986

SEZER, Baykan *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1981.

_____ *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1985.

_____ *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1988

_____ *Osmanlı'nın Batıcılılaşması (Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları İçinde E)* İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1988.

_____ *Doğu Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1990

- _____ *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993.
- _____ *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İ.Ü.E.F. Yayınları, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara, 1997.
- _____ “Çağdaşlaşma, Batı Dünya Egemenliğinin Günümüzdeki Tasası”, Yeni Toplum, S. 1, İstanbul, 1992.
- _____ “Amerika’nın Bulunuşu ve Endüstri Devrimi”, 500. Yılında Amerika, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____ “Batıcılışma ve Türkiye’de Siyaset Üzerine Notlar”, Yeni Türkiye, S. 9, 1996.
- _____ “Doğu Batı Ayırımı”, Doğu Batı Dergisi, Sayı 2, 1998.
- SÜREYYA, Mehmet *Sicil-i Osmani*, İstanbul, 1996,
- WARR, Michael *A Biography of Stratford Canning, Mainly His Career in Turkey*, Alden Press, Oxford, 1989
- WHITE, Charles *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Londra, 1846, ikinci baskı, 3 cilt.

İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1965.

Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1971.